

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

მეჭუდის ხეობის ონომასტიკა

გამომცემლობა „მნივნობარი“
თბილისი - 2024

ეუძღვნი მშობლების სსოვნას

წიგნში განხილულია მეუღლის ხეობის ტოპონომია, ჰიდრონიმია, ანთროპონიმები, ყურადღება გამახვილებულია კვლევის ასპექტებზე, ლოკალიზაციაზე, ეტიმოლოგიაზე, დიდი ნაწილი გამოქვეყნებულია სპეციალურ ნაშრომებში.

წიგნი განკუთვნილია არამარტო სპეციალისტთათვის, ასევე მკითხველთა ფართო წრისათვის, დაეხმარება ახალ თაობას, მოსწავლე-ახალგაზრდობას, სტუდენტებს.

რედაქტორი: **როლანდ თოფჩიშვილი, პროფესორი**

რეცენზენტები: **ვახტანგ ინაური, პროფესორი**
კობა ხარაძე, პროფესორი

ტექნიკური რედაქტორები: **ქეთევან შანშიაშვილი**
ლია კავლიაშვილი

ყდაზე: წინა მხარეს - ბიეთის ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადი
ჟკანა მხარეს - ფრაგმენტი უსანეთის ტაძრიდან

ISBN 978-9941-514-47-0

[illegible]

სახელითა ღმრთისათა ესე
დაწერილი დაჴწერეთ ჩუენ,
ზაზი და თოთ- მან, კოლონკელის
ფხუენალაის ძისა პირით და
მისისა ცოლისათა. მოგეცით
კო[ი]ტორი მამულობით ბაჰრამს და

ლომასა ამასა პირსა ზედა,

რომე [ა]რ[ა] ეღვას ბეგარი ზედან

სამსახური- [საგა]ნ კიდე. ზედა

კულა მოგვცით ბობაური

(ბობაური)? [მა]სვე მიწასა ზედა

კაცი არა ჯდეს, ამათ [ჰქონ]დეს.

აწკრული იყოს პირითა

**ვინ ესე უქციოს, რამანცა
პა[ტ]რონმან ჰკად-როს, ანუ
აქაურმან ვინცა მეცვალოს,
და-მცა-ისჯუბის იუდაის თანა.**

ნიკოლოზ ოთინაშვილის ნაშრომი მეჯულის ხეობის ონომასტიკა შიდა ქართლის ცენტრალური ნაწილის მონოგრაფიული შესწავლის პირველი ცდაა. რეგიონი მოიცავს სოფელ მეჯვრისხევს და მისი ჩრდილოეთი მხარის მთელ რიგ სოფლებს, ნასოფლარებს, რომლებიც შედიოდნენ, როგორც ქსნის საერისთაოში, საამილახოროში ისე სხვა სათავადოებში.

ამ მხრივ, ტოპონომია, ანთროპონომია ფრიად საინტერესოა ენათმეცნიერული, ისტორიული, ეთნოგრაფიული, ასევე პოლიტიკური თვალსაზრისით.

აღსანიშნავია, რომ ბოლო დროს გართულებულმა პოლიტიკურმა მოვლენებმა, რაც რუსეთის ვერაგული ხელისუფლებისაგან მომდინარეობს ხეობა კატასტროფის წინაშე დააყენა, ჩრდილოეთის მხარეზე ფაქტიურად დარჩენილია რამდენიმე მოსახლე მიზუზი კი არის ის, რომ ვერ გაუძლევს დამპყრობელთა ძალისმიერ მეთოდებს, მიატოვებს მშობლიური ადგილები და დევნილებად არიან ქცეულები.

ნ. ოთინაშვილის წვლილი არის, რომ მან წლების წინათ ფეხით მოიარა ხეობა, ნასოფლარები, აღწერა ტოპონიმები, ჰიდრონომები, ანთროპონიმები, მოცემულია ამ ერთეულების ენათმეცნიერული ანალიზი, ასევე ისტორიული, მათი ლოკალიზაცია.

ნ. ოთინაშვილის ნაშრომის ცალკეულ ნაწილები მოხსენებათა სახით წაკითხულია სამეცნიერო კონფერენციებზე საქართველოს მთელ რიგ უმაღლეს სასწავლებლებში, სამეცნიერო დაწესებულებებში, დაბეჭდილია სპეციალურ კრებულებსა და ჟურნალებში.

წინასიტყვაობა

ტოპონიმიკური კვლევა-ძიების შესახებ ჩვენს რესპუბლიკაში ფართო მასშტაბით გაიშალა მუშაობა, გამოიცა სპეციალური კრებულები, სადაც მდიდარი მასალა არის თავმოყრილი, გამოიცა საყურადღებო გამოკვლევები, გაირკვა მრავალი ტოპონიმის ეტიმოლოგია, მოხდა ისტორიული წყაროების მიხედვით მათი ლოკალიზაცია.

მიუხედავად ამისა უნდა ითქვას, რომ საერთოდ ონომასტიკური კვლევა-ძიება მაინც საწყის ეტაპზეა. ჯერ კიდევ დიდი სამუშაოები არის შესასრულებელი.

ერთ-ერთი რთული რეგიონი, სწორედ მეჯულის ხეობაა, რომელიც ფაქტიურად არ არის შესწავლილი.

შესავალი

ტოპონიმთა ჩამოყალიბება და განვითარება პირველ რიგში დამოკიდებულია მოსახლეობის მდგომარეობასა და მათი ლექსიკის მრავალფეროვნებაზე. გეოგრაფიული სახელწოდებები ქვეყნის ბუნებრივი ხასიათის, ხალხის ყოფისა და ისტორიის სარკეა. ადამიანი უხსოვარი დროიდან მიჰყუთვნებდა ამა თუ იმ ადგილს შესაფერის სახელს, ამით იგი ადგილის ბარათს ავსებდა და თაობიდან თაობას გადასცემდა. ყოველთვის გეოგრაფიულ სახელში მოცემულია კონკრეტული შინაარსი, მაგრამ გვხვდება ისეთებიც სადავ აზრი დაკარგულია. ეს გამოწვეულია სახელწოდების თანდათანობითი შეცვლით ან უცხო ენის გავლენით. პრაქტიკულად, უაზრო სახელწოდება არ არსებობს. საქმე ისაა, რომ ადამიანი გეოგრაფიული სახელების დარქმევისას იყენებდა თავის ენაში ხშირად ხმარებულ სახელებს, მაგრამ დროთა განმავლობაში ზოგი მათგანი წაიშალა; ზოგი აღარ იხმარება სალაპარაკო მეტყველებაში, გადავიდა ეგრეთ წოდებულ სიტყვის პასიურ მარაგში. ზოგი სახელი სრულად ამოვარდა ცოცხალი ენის ლექსიკიდან, მაგრამ გეოგრაფიული სახელწოდება შეინახა როგორც მოწმე ენის ისტორიული პროცესისა.

შიდა ქართლის ტოპონიმთა ჩამოყალიბებასა და განვითარებაზე არსებობს მრავალი გამოკვლევა, რომლებიც ცალკეული ტოპონიმების წარმოშობას, მათ ლოკალიზაციას და ეტიმოლოგიას შეეხება. ამ მხრივაც გამოკვლევები ერთგვაროვანი არ არის და მოიცავს ურთიერთ გამომრიცხავ დებულებებს და აზრებსაც. შეიძლება დავასახელოთ როგორც ქართველი, ისე ოსი მკვლევარები, რომელთაც ამ საკითხებზე საკმაო სტატიები და მონოგრაფიები აქვთ გამოქვეყნებული - ნ. ბერძენიშვილს, ვ. გამრეკელს, ს. კაკაბაძეს, ჯ. გვასალიას, ვ. აბრამიშვილს, თ. მოძმანაშვილს, ზ. ცხოვრებოვას და სხვებს.

შიდა ქართლის ტერიტორიაზე გეოგრაფიული სახელწოდებები ქვემო ქართლთან შედარებით ნაკლებად არის გარდაქმნილი; ეს იმის გამოცაა, რომ შიდა ქართლი მტრის შემოსევების

ნაკლებ დაწოლას განიცდიდა ქვემო ქართლთან შედარებით. ამიტომ ნასოფლარების რიცხვი შიდა ქართლში ნაკლებია. მათი რიცხვი იზრდება ქვემო ქართლის რაიონებთან მიახლოებისას. ზოგი ძველი ნასოფლარი დღესაც დაუსახლებელია. რაც მთავარია, შიდა ქართლის ტოპონიმთა მდგრადობას ხელს უწყობდა მოსახლეობის თითქმის ერთგვაროვანი ეროვნული შემადგენლობა და ავტოქტონი მოსახლეობის სტაბილურობა. ტოპონიმთა შეცვლა უმთავრესად შიდა ქართლის ჩრდილო ნაწილში მომხდარა; სამხრეთ რაიონებში ოსური მოსახლეობის მიგრაციამ დიდად ვერ მოახდინა ქართული ტოპონიმების გარდაქმნა, მაგრამ აქა-იქ მაინც არის ასახული ოსური ლექსიკა. მდინარეთა შუა და ქვემო ნაწილებში დომინირებს ქართული ტოპონიმები. ამასთან, ბევრ ქართულ სახელს ოსური ენის თავისებურებების გამო შეცვლია ფორმა. მაგალითად, კ ასო გადასულა ჭ-ში (ქვითყირი - ქვიჭირი), ო იქცა უ-დ (როყა - რუკი), ჟ კი ს-დ (ჟბა - სბა), და სხვ. თითქმის ყველა სახელწოდება, რომელიც შეცვლილია, ასეთი სახით გვევლინება.

აღსანიშნავია, რომ ჰიდრონიმებსა და ოიკონიმებში დიდი გვლილება არ შეიმჩნევა. ისინი ძირითადად ტოპონიმებში გამოიხატება ოსებით კომპაქტურად დასახლებულ ადგილებში. მაკრო და საკუთრივ ტოპონიმები შედარებით სტაბილურობა გამოიწვეულია იმ გარემოებით, რომ აბორიგენ მოსახლეობას ოსური მოსახლეობა თანდათანობით შეერია; ასეთი თანდათანობითი შერევის გამო ვერ მოესწრო სახელწოდებების შეცვლა მოხდა იმ ადგილებში, სადაც ოსური მოსახლეობა იკავებდა ნასოფლარებს, ან აუთვისებელ ადგილებს. მიუხედავად ამისა, ასეთი ტოპონიმების ლექსიკა ღარიბია და მათი ეტიმოლოგიური ახსნა სრულიად ადვილია. ტოპონიმების ცვალებადობასა და გავრცელებაზე წარმოდგენას გვაძლევს ოსთა მიგრაციული პროცესები. ოსური წარმოშობის სახელები ძირითადად სამეურნეო ხასიათისაა. ტოპონიმების დიდი ნაწილი ერთფუძიანი სახელებია. ხშირია ამ სახელების გვერდით ქართული შესატყვისების ხმარება, რაც შეიმჩნევა ქსნისა და ფრონეების ხეობების ზემო ნაწილებში. როგორც ზემოთ აღი-

ნიშნა, ძველი ქართული გეოგრაფიული სახელების საკმაოდ ნაწილი ოსური მოსახლეობის მიერ თავისებური გამოთქმით ოსური წარმოშობის სახელად მიაჩნიათ. ამის მაგალითებია ბრუტ-საბძელი და ბურ-სამჯელი, ბაგინი და ბაგიათა, დუდეთი და დოდოთი, ზეკარი და ზიკარა, მადრან-დვალეთი და მადლანდორი, ხწვე და ხწწე, სუნისი და სხვ. თითქმის ყველა სახელწოდება, რომლებიც შეცვლილია, ასეთი სახით გვევლინება. სამწუხაროდ და ზოგი მათგანი ოფიციალურად დამკვიდრდა. ის სახელწოდებები კი რომლებიც ოსური მოსახლეობის მიერ არის შერქმეული, სულ ახლო წარსულისაა და თანამედროვე რაღაც ნიშნის მიერ არის გაკეთებული. ასეთებია: ახალსოფელი, გობოზაანთ სოფელი, ხე-ტყის გადასაზიდი, ტალახიანი, დამწვარი, კორომი და სხვ. (ეს სახელწოდებები ოსური სახელების თარგმანია) ამასთან, ზოგი ოსური სახელწოდება ტოპოგრაფიულ რუკებზე ქართულის გვერდით ფრჩხილებში მოექცა. ადგილზეც დადასტურდა, რომ ქართული სახელები მოსახლეობაში მტკიცედ არის დამკვიდრებული.

ჯ. გვასალიას (1983) თავის მონოგრაფიაში აღნიშნული აქვს ლიახვისა და ქსნის ხეობების ზოგიერთი ტოპონიმი, რომლებიც ქართველური ენების მიხედვით არის წარმოშობილი. დასახელებული არის რიგი მაგალითები. ჭანურ-მეგრული - კუცხოეთი, კორა, საძეგური, ჩხორეთი, ცხმორი, წიფური, ჩხუნეთი, გერი და სხვ. სვანური - ლომისა, ისროლი, ფაჩური, საცხუმეთი, ლარგვისი, ლაგური და სხვ. აქვე უნდა ავღნიშნოთ, რომ ოსი მკვლევარები ძველ ქართულ წყაროებში არასწორად კითხულობენ და ამახინჯებენ ქართულ ტოპონიმებს, რის შემდეგ ცდილობენ მათ ოსური ახსნა მოუძებნონ. ამის მაგალითები ბევრია, მაგრამ დავასახელებთ მხოლოდ რამდენიმეს; ი. გაგლოითი (1969, 1989) XIV საუკუნის ქართულ წყარო „ძეგლი ერისთავთა“ - ში მოხსენიებულ ქართულ გეოგრაფიულ სახელებს დამახინჯებით გადმოსცემს ოსური გაფორმებით და შემდეგ უძებნის ეტიმოლოგიურ ახსნას. ამას ეყრდნობა ზ. ცხოვრებოვა (1970, 1971, 1979) და ძველი ქართული ტოპონიმების გადასხვაფერებით ცდილობს ოსური ახსნა მოუძებნოს.

ქართული გეოგრაფიული სახელწოდებებზე განსაკუთრებული იერიში მიიტანეს ყოვლად დაუსაბუთებელი ეგრეთ წოდებული სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ხელოვნურად შექმნის შემდეგ (1922 წლის 20 აპრილი), როცა ოსთა ერთმა ნაწილმა თავიანთ ისტორიულ სამშობლოდ წარმოიდგინეს სამაჩაბლოსა და ქსნის საერისთაო ტერიტორია; პირველი და აუცილებელი ამ მიზნით უნდა გაკეთებულიყო ისტორიული ქართული ტოპონიმების ამოძირკვა და მათ ნაცვლად ოფიციალურად ოსური და ოსური ჟღერადობის ტოპონიმების დამკვიდრება. ცხადია, ის აღარ გაითვალისწინეს რომ ამ ტერიტორიის ძველი ქართული ტოპონიმები შემორჩენილია უძველეს და მოგვიანო პერიოდის წყაროებში. უფრო სავალალო ის იყო, რომ თვით ქართველებით დასახლებულ ადგილებსაც უცვლიდნენ სახელწოდებებს, მაგრამ აქ სხვა რამ იყო ჩაფიქრებული; თვით ქართველი მოსახლეობის ასიმილაციით, რაც ნაწილობრივ კიდევ გაკეთდა; მხედველობაში გვაქვს იმ პერიოდში ქართველთა გვარების შეცვლა ოსური ჟღერადობით და ის ფაქტი რომ ოსების დიდმა ნაწილმა არათუ სახელმწიფო ენა - ქართული შეითვისეს, არამედ ქართველთა დიდმა ნაწილმა, პირიქით, იძულებით ოსური ენა შეითვისეს. ყოფილი ეგრეთ წოდებული სამხრეთ ოსეთის ტოპონიმთა ახალი ნომინაცია, რომელიც ჩვენი საუკუნის 30-იან წლებში შეიქმნა და 1934 წელს დაიბეჭდა, მთლიანად დართული აქვს 1979 წელს გამოცემულ ზ. ცხოვრებოვას წიგნს. თავის ღროზე ეს ბროშურა ითვალისწინებდა ოლქის ტერიტორიაზე არსებული 686 ტოპონიმიდან 411-ის შეცვლას. მასში აღნიშნულია: ოსური წყაროებიდან ყველაზე მნიშვნელოვანია ბროშურა გამოცემული 1934 წელს ქ. სტალინირში სამხრეთ-ოსეთის მხარეთმცოდნეობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის გრიფით. თვით ბროშურას ჰქვია - „სამხრეთ ოსეთის დასახლებული პუნქტების, მდინარეების და მთების ახალი სახელწოდებები.“ თუ ეს ბროშურა წყაროა, მაშინ რა ვუყოთ მართლაც იმ უამრავ ძველ წყაროებს, რომლებიც ამ მხარის ტოპონიმებზეა შექმნილი. განა წყაროზე შეიძლება ლაპარაკი, როცა ტოპონიმი თარგმნის გზით და

გამოგონილი ვარიანტით არის წარმოდგენილი? ამასთან, თურმე გუშინდელი შერქმეული სახელები ყოფილა ყველაზე მნიშვნელოვანი, ტოპონიმებს ხომ თავისი კანონები გააჩნიათ და თუნდაც ის, რომ ყოველი შემდეგი შერქმეული სახელი ადგილის ნამდვილ ბუნებას ვერ გამოხატავს. ოს მკვლევარებსა და მაშინდელი ხელისუფლების წარმომადგენლებს ერთი ხელის მოსმით სურდათ ისტორიის ფურცლების წაშლა. თურმე, იმდროინდელი სამხრეთ ოსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის დავალებით მხარეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა გასწია მუშაობა გეოგრაფიული სახელწოდების გადასინჯვაზე. თავის მხრივ, სამხრეთ ოსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის 1933 წლის 5 მარტის სხდომამ დაამტკიცა ტოპონიმთა ახალი ჩამონათვალი. თუ რით იყო ეს მდგომარეობა გამოწვეული, შემდგენლები წერდნენ: „ეს სამუშაო საჭიროა, რადგან ზოგიერთ შემთხვევაში ჩვენი სოფლების სახელები იმდენად შეიცვალა, რომ გეოგრაფიულ რუკაზე მათ ვეღარ იცნობ“ და მოაქვს მაგალითები: „Сыргатае - რუკაზე აღნიშნულია დამწვარა, Къыцкытае კომკა“ თურმე, არ მოსწონთ უძველესი ქართული სახელები „დამწვარა“ და „კომკები“ და მოითხოვენ შეეცვალათ ისინი ოსური სახელებით. გეოგრაფიული სახელწოდებების ეს ახალი ნომინაცია გამოქვეყნებულა გაზეთ „კომუნისტში“ სადაც ჰქონია წინასიტყვაობა, რომ ადგილებზე მიეცათ უფლება სურვილით შეერჩიათ სახელწოდება, თუ ახალი სახელი არ მოეწონებოდათ, ეცნობებიანთ გაზეთის რედაქციისათვის ან მხარეთმცოდნეობის ინსტიტუტისათვის „სურვილით შეერჩიათ სახელწოდება“. ძველი ქართული სახელი კი არ დაეტოვებინათ არამედ კიდევ სხვა ახალი სახელი შეერჩიათ, ცხადია ოსური გაფორმებით. თურმე, ერთი წელი გასულა და არაფერი უცნობებიანთ და ამიტომ ახალი სახელწოდებების ჩამონათვალი ბროშურად გამოცემულა, რათა „რუკები, გეოგრაფიული წიგნები შემდგარიყო ამ ახალი გეოგრაფიული სახელწოდებებით“.

მიუხედავად იმისა, რომ სახელწოდებების შეცვლის დამტკიცება რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს პრეზდიუმის (იმ დროს ცენ-

ტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის) კომპეტენციაში შედი-
ოდა და ასეთი დადგენილება ამის შესახებ არ ყოფილა, ბევრი ტო-
პონიმი მაინც შეცვლილი სახით იხმარება. ზ. ცხოვრებოვა (1979) კი
სინანულით ამბობს, რომ „ბევრი სახელწოდების წამოყენებული
წინადადება არ გაცდენია ბროშურის ფარგლებსო. “თურმე უნდა
შეცვლილიყო გორგაშენი დალდაგ-ყაუდ, ნაგომევი ტიჯითად, ფი-
ჭვნარი კულდიმად, სარბიელი ზანგად, ციხის სოფელი ხუბიათად,
ვამლოვანი ფატყუჩინად, ჭორჭოხი უალვაზად, წინაგარი ამძარი-
ნად, ღრდულეთი ბიბილთად, ქედიგორა უალბილად, მსხლები
უალაზად, ორჭოსანი ზილახარად, ლომისი ხუსაარად, მეტეხი ცა-
გათად, მონასტერი დონგარონად, ქვითკირი რაბინად, იკეთი ჩე-
რთკოთედ, ნადაბური ნოგძიმრად, ივრეთი თუათად, საბუე რაბი-
ნად, ქემერტი ჩემერთად, კვერნეთი კუბფიედ, კეხვი ჩეხად, ჩასა-
ვალი ნიკასანად, დიდმუხა სტირტულზად, ფრინევი კოსტიყაუდ,
ხუნდისუბანი ზანტად, მუხაური დალასად, საჯვარე ულაფანად,
ლაშე დალლაგ ურსადურად და სხვ. აი ასე გრძელდება მთელი სია,
რომელიც 600-ზე მეტ სახელწოდებას მოიცავს. ამდენად, ერთი ხე-
ლის მოსმით სურდათ გაენადგურებინათ მთელი ისტორია და გა-
მოგონილი სახელები ეწოდებინათ მათთვის. მიუხედავად ამისა,
მაინც დამკვიდრდა ოფიციალურად ზოგი ძველი ქართული გეოგ-
რაფიული სახელწოდების ხარჯზე თანამედროვე სახელწოდება
ნაწილი დღემდე შემორჩა.

რაც შეეხება სხვა ეთნიკურ ერთობათა გავლენას შიდა ქა-
რთლის ძველი ქართული ტოპონიმების გადაკეთება შეცვლაზე,
თითქმის არ მომხდარა, ან თუ მოხდა მხოლოდ ერთეულებზე.
ცნობილია, რომ „ქართლის ცხოვრებაში „ დაცული ცნობის მიხედ-
ვით ებრაელთა უბანი მცხეთაში საკმაოდ ადრეა გაჩენილი, ხოლო
ისინი შიდა ქართლის სხვა რეგიონებში გავრცელდნენ, მაგრამ
ტოპონიმებზე მათმა განსახლებამ თითქმის ვერ ჰპოვა ზემოქმე-
დება. იგივე ითქმის გაცილებით გვიან, უკანასკნელ საუკუნეებში
ჩასახლებული ბერძნების, სომხების, რუსების და სხვათა შესახებ.

ჩვენი შრომის ძირითად მიზანს ძველი გეოგრაფიული სახე-

ლწოდებების ადგილმდებარეობის გარკვევა (ლოკალიზაცია) და შეძლების ფარგლებში სახელწოდების სწორი ფორმის დადგენაა. ამ მიზნით შევიმუშავეთ ლოკალიზაციის რიგი ხერხები, რომლითაც ვაწარმოებდით კვლევას როგორც საველე, ისე კამერალურ პირობებში.

შიდა ქართლის ძველი ტოპონიმების კვლევას კომპლექსური მიდგომით ვაწარმოებდით; თუმცა, ყოველთვის ზოგი ხერხი ვერ გამოვიყენეთ. ამ შემთხვევაში გათვალისწინებული იქნა კონკრეტული მდგომარეობა, მათ შორის მნიშვნელოვანია ძველი საკულტო და სამხედრო (თავდაცვითი) მნიშვნელობის ნაგებობების, ნასოფლარების, საცხოვრებლად გამოსადეგი გეოგრაფიული ადგილების, თანამედროვე დასახლებული პუნქტების და სხვათა განლაგება-შედარება. საკულტო ნაგებობების, თუნდაც უმნიშვნელო ნარჩენების საფუძველზე გასაგები ხდება ნასოფლარის კვალის არსებობა. ნაგებობის სიძველის მიხედვით დგინდება დასახლებული პუნქტების ხნოვანება (გათვალისწინებულ უნდა იქნას საკულტო ნაგებობის თავდაპირველი სახე), ხოლო მოცულობის მიხედვით დასახლების გავრცელება. ზოგი საკულტო ნაგებობის ლაპიდარული აღწერა გვამცნობს ადგილის სახელწოდებასაც. განსხვავებული მდგომარეობაა ციხეების სახელწოდებების დადგენა-კვლევისას. შუა საუკუნეებში ციხეები ძირითადად მიუვალ ადგილებზეა აგებული ამიტომ ამ ციხის სახელწოდება ზოგჯერ არ ემთხვევა ახლო დასახლებული პუნქტის სახელს; გვიანფორმალურ ხანაში კი ციხე-გალავანი შიგ სოფელშია აგებული და ძირითადად იმავე სოფლის სახელს ატარებს. ძველი დასახლებული პუნქტების ადგილმდებარეობის გარკვევა შეიძლება ნასოფლართა მიხედვით, ნასოფლარის სიდიდის, განლაგებისა და ბუნებრივი პირობების თავისებურებათა გათვალისწინებით. გვხვდება ისეთი ადგილები, სადაც გარეგნული ნიშნების მიხედვით საცხოვრისის არავითარი კვალი არ შეიმჩნევა, მაგრამ ზოგჯერ გამოსადეგი გეოგრაფიული ადგილების ღრმად შესწავლა ავლენს ძველი დასახლებული პუნქტების არსებობას. გარდა ამისა, დამატებით

გამოვლენილ იქნა ლოკალიზაციის სხვა ნიშნები, როგორიცაა: რელიეფი, მდინარე, დასახლებული პუნქტების დამორება მასშტაბი და სხვა.

ძველი გეოგრაფიული სახელწოდებების კვლევისას განსაკუთრებულ როლს ასრულებს კარტოგრაფიული მასალები. ვერავითარი ადწერა ვერ შეცვლის ძველი ტოპონიმების კვლევაში რუკების გამოყენებას. სხვადასხვა საუკუნეებში და წლებში დამზადებული რუკების შედარება სამუალებას გვაძლევს სახელწოდებათა ცვალებადობის ევოლუციას მივადევნოთ თვალი (უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ ზოგჯერ დამახინჯებით არის მოცემული სახელწოდება). ზუსტ ტოპოგრაფიულ საფუძველზე დამყარებული რუკა კი გეოგრაფიული სახელწოდების ლოკალიზაციისათვის ერთადერთი საიმედო საყრდენია.

ძველი ტოპონიმების ლოკალიზაციის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ხერხს წარმოადგენს მოსახლეობის მიერ ცალკეული ადგილების, უბნების და მისთანების შემორჩენილი სახელწოდებები, რომლებიც ხშირად ძველი დასახლებული პუნქტის ნამდვილ სახელს გადმოსცემს. თუმცა ზოგჯერ გვხვდება ისეთები, რომლებშიც ჩაქსოვილია ძველის დამახინჯებული ფორმები და საკმაოდ დაკვირვებას მოითხოვს საწყისი ფორმის დასადგენად. მიუხედავად ამისა, ეს ხერხი ყოველთვის არ გამოდგება რადგან შეიძლება იგი შემთხვევით ხასიათს ატარებდეს. გეოგრაფიული სახელწოდების ლოკალიზაციისა და ეტიმოლოგიის დროს ყურადსაღებია ლიტერატურული და ისტორიული წყაროების კრიტიკული თვალით გადახედვა.

ძველი ტოპონიმების ლოკალიზაციის ერთ-ერთ ხერხად უნდა ჩაითვალოს დასახლებული პუნქტების (ნასოფლარების) ისტორიული გეოგრაფიის საკითხების გათვლისწინება; კერძოდ, დასახლების ისტორია, მიგრაცია, მატერიალური და კულტურული ნიმუშების თავისებურებანი და სხვ. ყურადსაღებია არა მარტო სახელწოდების იდენტიფიკაცია, არამედ მათი პირვანდელი მდებარეობა.

მეჯვდის მდინარის აღწერა ბიყრაშდე

აქ ციხის ძირს (გორთან) ერთვის ლიახვს მეჯვდის მდინარე არის ბიყრაშდე მეჯვდა ვენახოვანი, ხილიან ამიერ და იმიერ დაბნეები მრავალი; თესლით მარცვალთა, მოსავლით ნაყოფიერი. გორს ზეით ბერბუკს ერთვის მეჯვდას სველნეთის ფშანი. არს მეჯვდაზუდ იკორთისა კირბალის მთის ძირს დაბა მეჯვდა, რომლისგან ისახელა მდინარე ესე. გორიდან ჩრდილოთჳკენ მეჯვდას ზეით, არს უსანეთს მთის ძირში მონასტერი წმიდის თევდორესი, აწ ხუცის სამარ.

ამას ზეით არს მონასტერი მეჯვდის მდინარის დასავლეთად მთის ძირში ბიეთს, მონასტერი კეთილს მშვენიერს აღგილს, ამას უდის ხევე გამომდინარე მერის მთისა და მიერთვის მეჯვდას დასავლიდამ. უზის ბიეთს წინამძღვარი.

ბიეთს ზეით არს ხევი მახისისა. აქამომდე ხეობა მეჯვდა ვენახოვან-ხილიანი, მოსავლიანი. ამას ზეით არის ბიყარი და ისროლის ხევი, ვითარცა აღვსწერეთ.¹

¹ ვახუშტი, საქ. გეოგრაფია, აღწერა ისროლის ხევისა, თბ., 1997, გვ., 72;

ადწარა ისროლის ხევისა..

„კვალად ჟურთისა, ცხრაწყაროსა და ქოლოთ-ქვითვირის დასავლით არს ისროლის ხევი. ბიყრის ხევს ზევით არს მამული ქსნისა ეს მდინარე არს მეჯვდა გამოსდის ჟამურის მთასა, დის სამხრით დამის მეჯდვამდე. ჟამურის მთის კალთასა არს ამატურთ-კარი და ციხე, ხოლო განჰყოფს ამ ხეობას, ქოლოთქვითვირის და ჟამურს მთა ხარულისა მდებარე ჩრდილოლოდამ სამხრით, ტყიანი და ნადირიანი.

მერიის ხევს ქვეით ერთვის მეჯვდას ბიყრისხევი აღმოსავლეთიდან გამოსდის უსანეთს და ამ ბიყრის ხევთ არს ისროლისხევი, ვითარცა სხვანი ამ მთის ადგილნი, იწრო, ტყიანი და მწირი.²

² ვახუშტი, საქ. გეოგრაფია, გვ., 206;

ვახუშტი ბაგრატიონი „საქართველოს გეოგრაფია“

გორი, მეჯვდით მრწყველი:

ბერბუკი	მეჯვდა
სველნეთი	წინუბანი
თორტიზა	ღრომი
ყვავის საყდარი	კოლონკეთი
გარეჯვარი ბ	ბიეთი
რეხა ბ	ანდორეთო
ახრისი	ივრეთი
ხელთუბანი	გორეთი
თავთისწყარო	მოხისი.³
წინაგარა	
ჩამართა	
ზერტი	
ტყუიერეთი	
ჯარიაშენი	
კვარხითი	
ზედდულეთი	
სობისი ბ	
კირბალი	
ბერშუეთი	

³ ი. ბაგრატიონი , ქართლ-კახეთის აღწერა, თბ., 1986, გვ. 39;

იოანე ბაგრატიონი, „ქართლ-კახეთის აღწერა“

ქ. გორს, რომელიც მიეწერება და ირწყვის მეჯვდის წყლით, რომელიც არს სამეფოც, საეკლასიოც, სათავადო და სააზნაუროც სოფლები არიან ესენი და რომელიც იულონსაც ეჭირა ვაკის სოფლები:

ქ. გორი ყასამჩა ქალაქი

ქ. ბერბუკი მოსახლე

ქ. სვენეთი მოსახლე

ქ. ყვავის საყდარი მოსახლე

ქ. თორტიზა მოსახლე

ქ. გარეჯვარი მოსახლე

ქ. ხელთუბანი მოსახლე

ქ. დათვის წყარო II თავთის

წყარო მოსახლე

ქ. კირბალი მოსახლე წყარო

ქ. წინაგარა მოსახლე

ქ. ჩამართა მოსახლე

ქ. ზერტი მოსახლე

ქ. ტყუირეთ მოსახლე

ქ. წინუბანი მოსახლე

ქ. ღრომი მოსახლე

ქ. კოლონკეთი

ქ. ანდორეთი

ქ. ივრეთი

ქ. გორეთი

ქ. მოხისი

იოანე ბაგრატიონს მოსახლეობის გარეშე აქვს ჩამოთვლილი სოფლები: კოლონკეთი, ბიეთი, ანდორეთი, ივრეთი, გორეთი, მოხისი, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ამ სოფლებში მოსახლეობა უკვე აღარ იყო და ისინი სხვაგან იყვნენ გადასახლებულები.

1814 წლის მოსახლეობის კამერალური აღწერით ხეობის ნასოფლართა შორის ჩამოთვლილია ღრომი, ანდორეთი, ბიეთი, ივრეთო, გორეთი, კოსტანაურო, ბიყარი.⁴

⁴ გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანიურთ გამოსცა დ აგამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, თბ, 1962, გვ; 97;

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია

„გიულდენშტეტის მოგზაურობა საქართველოში“

საქართველოში იმოგზაურა გერმანელმა მკვლევარმა გიულდენშტეტმა და მისი მოგზაურობა საქართველოში გაგრძელდა 1768-1775 წლებში. მისი მოგზაურობის შედეგები მოიცავს ბუნებისმეტყველების ყველა მხარეს. მეჯულის ხეობის შესახებ წერს: „მსხლების გარშემო მეჯუდაზე მდებარეობს ქართული სოფლები დათვიაანთკარი, წოლდევი, ატენი, ჯავახკარი, ისროლი და სალკენთკარი, სალუქაანთ კარი.“⁵

1781 წელს ქართლის სამეფო კარის მიერ მოხდა მეჯულის ზემოწელის აღწერა. ისროლის ხევს ატენიდან ფიცხელაურის გოგიას სამოურავო:

ქ. სალუქაშვილი კომლი ა, თავი ბ, ხოსრო და ივანე მამასახლისი.

აქავ სალუქასშვილი კომლი	თავი გ, პაატა, აბრამ და გლაზა.
აქავ სალუქასშვილი	თავი ბ, გლაზა და შიო.
აქავ სალუქასშვილი ტუხის შვილი, კომლი	ა, თავი ა, ბერი.
აქავ ელიაური დათუნას შვილი	თავი ა, კურდღელა.
აქავ ასტამაძე	თავი ზურაბა.
აქავ ასტამაძე	თავი ბ, იესე და ზარიძე.
აქავ ხახასშვილი	თავი ბ თამაზა და ძულია.

აქავ ფიცხელაურის ბოქაულთხუცის ყმა გენგიური კომლი ა, თავი ბ, გლაზა და ბერი.⁶

⁵ ი. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წიგნი I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII - ის ხალხის აღწერის დავთრები გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1967, გვ. 205;

⁶ ი. ჯავახიშვილი, საქ. ეკ. ისტორიის ძეგლები, იქვე, გვ., 906;

ისროლის ხევს ჯავახეთიდან ამისივე სახელო:

ქ. ციცაგი	კომლი ა, თავი ა, მახარა
აქავ კვირიკას შვილები	თავი გ, ივანე, თამაზა და გოგია.
აქავ გინტური	თავი ბ, გიორგი, და შიო.
აქავ ციცაგი	თავი ბ, ზურაბა და ონენა.
აქავ ციცაგი	კომლია ა, თვია, გიორგი.
აქავ ჟამურელი	ა, თავი გ, იოსებ, დათუნია და გიორგი.
აქავ ციცაგი	თავი, ბერი.
აქავ ციცაგი	თავი გ, სიხარული და გიორგი.
აქავ დვალისშვილი	თავი ა, გიორგი.
აქავ ფოსური	თავი ა, თამაზა.
აქავ ფოსური	თავი გ, ნაცვალის ზურაბ და ივანე.
აქავ ოდისშვილი	თავი ბ, ბერი და ოქრუა. ⁷

⁷ ი. ჯავახიშვილი, საქ. ეკ. ისტორიის ძეგლები, იქვე, გვ., 906;

რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძებლები

I. სამხრეთ ოსეთში მოყოლილია დიდძალი ქართული მოსახლეობა, სახელდობრ:

1. ქსნის ხეობაზე 60-ზე მეტი დიდი და პატარა სოფელი (ე.ი ხეობის 2/3-ზე მეტი ნაწილი): ახალგორი, კორინთა, ახმაჯი, იკოთი, ალუვი, ბაზუანთკარი, ბეჟანთ-ციხე, ბოლი, გეხავი, ერედა, ლომისხევი, მორბედაანთკარი, ყანჩავეთი, ყანჩაანთკარი, ძეგლევი, აბრამიანი, ახალდაბა, ახალაური, გავაზი, დაბაკნეთი, დადიანეთი, დოჩიანთი, ელოიანი, ზოდესი, იფნევი, ლევანაანი, მარტიანი, მაჭარაანი, მახიარეთი, მეწყერი, მოჭალიეთი, მუჯუხი, მონასტერი, საპორეთი, საძეგური, უკანუბანი, ყველდაბა, სოხთა, შველეთი, ჩიტიანი, ცხავატი, ჭორჭოხი, ხარბალი, ღდულეთი, ხუციანი, თინიკაანთკარი, ქენკაათკარი, ლოთიკაანთკარი, მედელაანთკარი, ქარელთკარი, ხოზუეთი, წიფთაური, ბუდაწვერი, გუზევრეთი, კორინთა, ქურთა, წირქოლი, ხერკელაანთი და სხვ; სულ 1450 კომლი, 8330 სული.
2. მეჯუდის ხეობაზე (ცხინვალის რაიონი) 4 სოფელი: დავლიანთკარი, ზემოველდა, ქვემოვიდაელთა, ისროლისხევი; სულ 60 კომლი, 324 სული.
3. პატარა ლიახვის ხეობაზე (ცხინვალის რაიონი) 14 სოფელი: აწრისხევი, ბელოთი, ხომური, ვანათი, საცხენისი, დისევი, დმენისი, კულბითი, სნეკვი, ქსუისი, ჭარები, ერედვი, ფრისია, არგვიცი; სულ 634 კომლი, 3692 სული.
4. დიდი ლიახვის ხეობაზე (ცხინვალისა და ჯავის რაიონები) 13 სოფელი: ცხინვალი, დგვირისი, თამარაშენი, მამისაანთუბანი, ხეითი, ქვემო-აჩაბეთი, ზემო-აჩაბეთი, ძარწემი, კეხვი, მონასტერი, სვერი, ქემერტი, ქურთა; სულ 1330 კომლი, 7449 სული.

5. ფრონეს ხეობაზე (ოქონის რაიონი) 18 სოფელი: თიღვა, ალიბარი, ახალშენი, გიორგიწმინდა, ტყისუბანი, ნაბაკევი, ნელლათი, სუნისი, შინდიარი, ხუნდისუბანი, ავნევი, არყნეთი, ნული, ლოფანი, ბზისხევი, ფატყინეთი, კოლეტი; სულ 655 კომლი, 3665 სული.

ხუთსავე ხეობაში სულ ერთად: 4129 კომლი, 23460 სული.

II. ოსეთში მოყოლილი ქართველები ყოველმხრივ საშინლად შევიწროვებულნი არიან; ისინი აშკარა ტყვეებად გრძნობენ თავს; „რა გვიყვეს ჩვენმა ძმებმა, ამათ (ე.ი. ოსების) ხელში რად ჩაგვყარეს, განა ჩვენ ქართველები არა ვართო?“ ეუბნება ერთი; „მენშევიკებისაგან მიყენებული ზარალის ასანაზღაურებლად მიგვცეს ჩვენა მათ ხელშიო“, - ამბობს მეორე.

საბჭოთა ტერიტორიაზე, ვგონებ, არც ერთი მოსახლეობა არ უნდა იყოს ისე აბუჩად აგდებული და საზოგადო მოქალაქეობრივ უფლებებს მოკლებული, როგორც ეს ოსეთის ქართველობაა.

III. მენშევიკების მიერ მიყენებული შევიწროების ნიადაგზე ოსები აშკარად შურს იძიებენ ქართველებზე. ამას სჩადიან ისინი საბჭოთა ხელისუფლების მთელ სიგრძეზე. მაგრამ აშკარა, პირდია ქართველთქამიანობას ოსები იჩენენ განკულაყების დროს. განკულაყება ოსეთში ისეთი ფორმით მოხდა, როგორიც არსად არ მომხდარა: ისინი აშკარად ქართველებს ერეკებოდნენ. შემდეგ, განკულაყებულთ ერთი ხელი ლოგინისა და იმის გარდა, რაც ტანზე ეცვათ, სხვა არაფერი დაანებეს და ყველანი შიშველ-ტიტველნი გამოდევნეს: ბოლოს, მრავალი სომეხთაგანი (განკულაყებული) უკანვე დააბრუნეს, ხოლო ქართველთაგან კი თითქმის არავინ.

IV. ქართული ენა იღვენება ქართულ სოფლებში მიწერ-მოწერა და სხვა ჯერ ჯერ რუსულად სწარმოებდა, ხოლო ახლა ოსურად, ქართული კი განდევნილია.

V. სამართალი მიდგომითია; ყველაფერში აშკარა გადახრა არის ოსების მხარეს. თვალში ამოდებული კაცისათვის სამართალი არ არსებობს. 1929 წლიდან სასამართლოში საქმის წარმოება, ჩვენების მიცემა და პროცესი ოსურად შემოიღეს, ხოლო

ამაზე ადრე - 1928 წელს, ახალგორში, თედევის დროს, რუსულად უნდა ყოფილიყო დაწერილი; ძლიერ იშვიათი შემთხვევა უნდა დაეშვათ, რომ ქართული განცხადება მიეღოთ.

VI. ქართველ ქალებზე თარეში და აღვირახსნილობა ფართო მასშტაბით სწარმოებდა: ქალებს იტაცებდნენ და აუპატიურებდნენ; თუ ვერ მოიტაცებდნენ, ოჯახს გადაეკიდებოდნენ და აიძულებდნენ ქალის მიცემას. 1923 წელს თიღვის ერთ ქართველს მოსტაცეს ქალი; პატრონმა ბევრი სდია: იჩივლა ცხინვალში, ტიფლისში; ვერაფერი გააწყო და სხვა მრავალი.

VII. ადგილ-მამულის მფლობელობის საქმეში უპირატესობა ოსებს ეძლევა.

VIII. გადასახადს პირველ ხანებში მარტო ქართველებს ახდევინებდნენ, ხოლო შემდეგ კი აშკარად ქართველ გლეხებს სტვირთავდნენ.

IX. სკოლებს უხსნიან ოსებს, ქართველებს კი იშვიათად. 1921-1924 წლებში ქართველ მასწავლებლებს ექვს შვიდ თვეს ჯამაგირი არ მისცეს რის გამოც ბევრი მასწავლებელი იძულებული გახდა სკოლისათვის თავი გაენებებინა და წასულიყო, ამის შემდეგ სკოლაც იკეტებოდა. მოსახლეობა სკოლას თხოულობდა, ეუბნებოდნენ:

„თუ გინდათ ოსურ სკოლაში ატარეთ შვილები, თუ არადა თქვენთვის სკოლას ვერ გავხსნით“.

საერთოდ, ოსური სკოლები ყოველმხრივ უზრუნველყოფილია, ქართული კი უნუგემო მდგომარეობაშია.

ოსური ენა სავალდებულო საგანია ქართულ სკოლებში (შვიდწლედებში), ხოლო ქართულ ენას ოსურ სკოლებში ადგილი არა აქვს (თუმცა პროგრამაში კი უწერიათ), მითუმეტეს, რომ ოსმა მასწავლებლებმა ქართული არ იციან.

ზოგიერთი ოსი თხოულობდა, რომ მისი შვილებისათვის ესწავლებინათ ქართული ენა, როგორც გამოსაყენებელი საგანი, მაგრამ ამაზე მტკიცე უარი უთხრეს.

წარმომადგენლებს ქართულ სკოლებში არავითარ დახმარე-

ბას არ უწევენ, რადგან ქართული წარმოდგენები მათთვის სასიამოვნო არ არის.

X. ქართულ სოფლებში კულტურული მშენებლობის ნასახილ არ არის (გადასახადი კი ყველაზე მეტი წილი ამათგან იკრიბება).

XI. მოსამსახურეებად მილიციიდან დაწყებული სულ ოსებს იღებენ. სომხებს უფრო აძლევენ ადგილს, ვიდრე ქართველებს.

XII. ყველა ზემოხსენებული ფაქტიური მასალა უამრავია ქართულ სოფლებში.

მოსახლეობის სტატისტიკური ცნობები ამოღებულია ს.ს.რ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა, 1930, ტფლისი.”⁸

⁸ გიორგი ბოჭორიძე, რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, თბ., 1994, გვ.44-45;

ოსტა ძალადობა

1820 წლით თარიღდება სიგელი, საბუთი, რომელიც ღრომს მსახლობელ გიორგი ბეგიაშვილს შეუდგენია გორის მაზრის ოკრუჟნი ნაჩალნიკ ტიტოვისადმი. იგი წერს „უწინ ჩვენი წინაპარი სახლებულან ბიყარას მეჯულის ხეობაზედ. მუნ ბიყარს დატყვევებულა ლეკთაგან პაპის ჩემის მამა ბეჟან, რომელსაც დაუეყვია ტყვეობასა არამცირელი ჟამი. პაპაჩემს გიორგის უყიდნია ყანჩელებისაგან ნასოფლარი ღრომი, ნასოფლარი ანდორეთი, ნასოფლარი გორეთი. დავით ერისთავმა დაასახელა ზედ ოსნი. მიიტანა ჩემმა ძმამ გუთანი ანდორეთს, ორო დღე ხნა. იგი ხნულიც ოსებმა წაართვეს და თითონ ჩემი ძმაც კინადამ მოკლეს და ხნულიც თავეთთვის დაფარცხეს, რომელშიც დღეს ქერი უდგათ.“

ძალადობის გამო ქართველობა მთიდან იყრებოდა და ბარად ჩამოდებოდა, მათ ნასოფლარებში კი ოსები სახლდებოდნენ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ.VII, გვ.119 აღნიშნულია, რომ მეჯულის ხეობის ზემო წელი თითქმის დაცლილია მოსახლეობისაგან. მეჯვრისხევის ზემოთ „ზოგნი კახეთს არიან, ზოგნი არიან, რომ არ შეუძლიათ.“ ეს მხარე ოსთა ხშირ თავდასხმებს განიცდიდა. „სრესელებმა დაკარგეს ყველაფერი, არცევი აიყარა და ყველაფერი დაკარგეს, ვინც იკორთას იდგა საქონელი იმათაც დაკარგეს, ფურცელაძესაც დაეკარგა საქონელი და კულბითელებსაც დაეკარგათ საქონელი“.

აი კიდევ ერთი საბუთი: 1771 წელს დავით ერისთავი არზით მიმართავს ერეკლე მეფეს „მეჯვრისხევს ზემოთ, მოსახლეობას ვერას თვით მეზობლს ვერც მამულითა სჯობიან და ვერც სარჩოთი, თუ ამას ბრძანებთ შევსებული ჰყავსო, ახლა ხომ დამალული აღარ არის, მე და ჩემი სახლიკაცები რომ ვიყრებოდით, ჩვენი მამული, რომ სულ აიწერა და დავთრები თქვენს მდივნებსა აქვთ, მაგრამ ამასაც კვლავ გარჩევა უნდა. ზოგნი აყრილნი კახეთს არიან, ზოგნი არიან არ შეუძლიათ, ზოგნი კიდევ სოფლურად აყრილნი არიან, როგორც ბარათაანთ კაცნი და ზოგნი ერთნი ქართველნი არიან“.

აქ არაა ხსენებული არაფერი იმის შესახებ, რომ მეჯუდის ხეობიდან ოსები კახეთში გადაადგილდნენ, იმიტომ რომ ოსები მეჯუდის ხეობაში საერთოდ არ ცხოვრობდნენ.

საბუთში სწორედ ის მოვლენაა დახატული თუ როგორ დაიწალა ხეობა ქართველებისაგან, რითაც ნიადაგი მოუმზადეს ოსების ჩამოსახლებას ქართველების ნასოფლარებში.⁹

⁹ ქსდ, ტ. VII, გვ. 119;

რამდენიმე ტოპონიმის ლოკალიზაციისათვის

ისროლისხევი ცხინვალის რეგიონშია მდინარე მეჯუდის სა-
თავესთან ახლოს. იგი სოფელ დვალიანთკართან ერთად მოქცეუ-
ლია დასავლეთით - ტბის მთას, ჩრდილოეთით - წყლების მთასა
და აღმოსავლეთით - მდინარე ქსნის წყალგამყოფ სოფ. წოლდის
მთებს შუა. ისროლისხევში გზა მიდის სოფ. ვილდას ზემოთ მა-
რცხენა მხრიდან მდ. ისროლისხევზე გადავლით, სოფ. დვალთა-
ნთკარის და მდ. ტუქვნისხევის (ტურჯოვანის) აღმოსავლეთით.

ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატიანეში „ძეგლი ერისთა-
ვთა“, რომელიც განეკუთვნება XIV ს-ის დასასრულსა და XV ს-ის
დასაწყისს, ქსნის საერისთავოს იმდროინდელ დასახლებულ
პუნქტებთან ერთად, მოხსენებულია ისროლისხევიც. „ადიყვან-
ნეს და მოახსნეს ხევსა ისროლისასა, ნაკაფუანს... ამან (ლარგუელ
ერისთავმა - ნ.ო.) აღაშენა უკანადიხე თავსა ისროლისხევისასა“.
ვახუშტიმ „აღწერაში“ ცალკე თავი მიუძღვნა ისროლისხევის აღ-
წერას და მისი ლოკალიზაცია მთლიანად სოფელ ბიყრის ზევით
მოახდინა.

ისროლისხევისა და მისი მომიჯნავე ადგილების მოხილვის
შემდეგ შეიძლება ვთქვათ, რომ ისტორიული ისროლისხევი შედ-
გებოდა თემებისაგან ე.წ. „საძმოებისაგან“, რომელთა გაერთიან-
ება ადრე ფეოდალური ხანისათვის უკვე კარგა ხნის მომხდარი
ფაქტია. ეს გაერთიანება ხანგრძლივი პროცესის შედეგი იყო და
ეს მოხდა ერთი სათემო ხატიდან დადამორჩილების გზით, რო-
გორც ცნობილია, თემის (ხევის) სასულიერო მეთაური იყო ხუცესი
(ხევისბერი) რომელიც ადმინისტრაციულად განაგებდა თემს. ის-
როლისხევში ასეთი გაერთიანების ცენტრი უნდა ყოფილიყო სო-
ფელში მყოფი სამება ან აღმოსავლეთით 0,5 კმ-ზე დაცილებული
ციცაგაანთკარის მაცხოვარი. გადმოცემითაც დასტურდება, რომ
აქ უცხოვრია უფროს სასულიერო პირს და მასვე ემორჩილებოდა
სოფლები (ახლა ნასოფლარები): სალუქაანთკარი, გოგიაანთკარი,

ბერუანტყარი, დათვიანთი, ნინიკაანი და სხვ. ბიყრის ზემოთ მდინარე ქსნის შენაკად ქურთულას წყალგამყოფ ქედამდე. ისროლისხევი სხვა წერილობით წყაროებშია მოხსენიებული. ბატონიშვილების მამულების 1803 წლის აღწერის მიხედვით დ. გვრიტიშვილი აღნიშნავს რომ უნდა ყოფილიყო ორი - „ზემო და ქვემო ისროლისხევი“, ზემო ისროლისხევის მცხოვრებნი, სადაც იმჟამად გვარად გინტურები სახლობდნენ, თავიანთ სამოსახლოს ჯავახთასაც უწოდებდნენ, ხოლო ქვემო ისროლისხევი, სავარაუდოა მდინარე მეჯულის მარჯვენა ნაპირზე გომთის ხევის სიახლოვეს იყო, აქვე დასტურდება ტოპონიმები: მათეს ახო, ტუხოს ახო, ისაკას ახო; აღსანიშნავია, რომ საკუთარი სახელით მოხსენიებული ეს პირები გვარად გინტურები იყვნენ, მათი საცხოვრებელი ადგილი კი ზემო ისროლისხევია, საიდანაც შემდგომ დიდ ოჯახთან გაყრის შემდეგ უფრო ქვემოთ დამკვირდნენ.¹⁰

¹⁰ თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ონომასტიკური კრებული, 1983 წ;

ნასოფლარი ისროლისხევი

ასკილიაანთ ადგილი, ეძახდნენ ჯავახყარს, ზემო ისროლისხევში, არის ვაკე ადგილი, ცხოვრობდნენ ასკილიაშვილები, რომლებიც მერე გადასახლდნენ პატარა ლიახვის ხეობაში, სოფელ აწრისხევში. ბობხაანი - მიკრო ტოპონიმი, სახ. დარქმეულია გინტურის მიხედვით.

გუბათა, ტყე ნას. ჩრდ. წყლების მთასთან გინტურიიანთი, ცხოვრობენ უბნად გინტურები. გელულათი, სახანავი, ამჟამად მიტოვებულია რვა ჰა. გოგია ნაყვერი, ნიშნავს ხეების შემოკოდვას, ახოს გაკაფვას, გააკეთა გოგია გინტურმა.

დიდი კლდე - აღმოსავლეთით.

დიდვაკე ნასოფ. ჩრდილოეთით იყო სათიბი ადგილი.

ვანურები, ახო ტყეში არის ნასახლარები.

ვანური, ნასახლარები ნასოფლ. ჩრდილოეთით.

ვაკეები, ნასახლარები ისროლის დასავლეთით.

ვერხვნალი, ჩრდილოეთით ტყის პირას.

ველისა, სათიბები, ნას. წინ, სამხრეთით.

კავშაანთი, ნასახლარები ცხ. ნინიკაშვილები.

მათეს ახო - სამხრეთით ტყეში.

მიხაანთი მიხა ციცაგის სახელის მიხედვით მიკროტოპონიმი.

ნადირააანთ კარი, ნასოფლ. ცხოვრობდნენ

ნადირაშვილები.

ნინიკაშვილები - ახლოს ცხოვრობდნენ ამ გვარის ადამიანები.

პატარა ლომის ნიში ნასოფლარში.

სამების მთა - დასავლეთით სათიბეები.

სალაბუჯური, სათიბები ჩრდ. ტყეში.

სალუქაანთ კარი - ცხ. სალუქაშვილები.

სარჩევი ტყე ჩრდილოეთით.

ფილური არის გვარი, ცხოვრობდნენ სამების მთის ძირში.

ტბის მთა, დასავლეთით.

ტუხოს ახო - სამხრეთით.

ქელური სასმელი წყლის სახელი,
ჩალაგებული იყო ხის კასრი
ქელური მიწები - სათიბი
ქუჩიანი მთა - დასავლეთით, ტბის მთის ჩარდ
ღვთისმშობელი, არის ეკ. ნაშთი სადაც ცხოვრობდნენ
ასტამაძეები
შუაველა, ხევი გამოდის ნინიკაანთ ნასახლარების გვერდით
ჩაღრიეთი არის ნასახლარები, ქვათა გროვები.
ჩანჩხარა, წყაროს სახელია აღმოსავლეთით.
ცხრაძმის ქვა, სიგრძით სამი მეტრია, არის ტბის მთის წვერზე,
ჩამოვარდნილია ეკლესიიდან.
წოლდების მთა, არის წყალგამყოფი პატარა ლიახვის
ხეობისა
ხევიჯვრის წყალ, ისროლის წყლის მარჯვენის შენაკადად.

ისროლისხევის ისტორიული და თანამედროვე მონოგრაფიული მასალები

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ისროლისხევი მდებარეობს მდინარე მეჯულის ზემო წელზე, ამჟამად იგი ნასოფლარია. ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ 1745 წელს შედგენილ რუკაზე ჯვარის ნიშნით ორი სოფელია დატანილი, რაც შემდგომ დადასტურდა კიდევ ჩაწერილი მასალებით. არსებობდა ზემო და ქვემო ისროლისხევი, რომლებიც საკმაოდ დიდი სოფლები იყო მხოლოდ ქართული მოსახლეობით. პირველი ე.წ. დიდი ისროლისხევი მდებარეობდა ქედზე, სადაც ძირითადად გინტურები, კვირიკაშვილები, უფრო აღმოსავლეთით კი ციცაგები და მათი განაყარი ხახაშვლები ცხოვრობდნენ.

დიდ ისროლისხევს მარჯვნიდან ჩამოუდის ისროლისხევის წყალი, რომლის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობდა შემდეგი პატარა დასახლებები: ატენი, ასკილაანთ კარი, კვირიკანთ კარი, ნადირაანთ კარი, ხოლო აღგილ ცხენვალში დათვიანთ კარი, ნინიკაანთ კარი, თაგუნაანთ კარი, ყველა ესენი დღეს ნასოფლარებია გატყევებულ ადგილებში კი ქვათა გროვებია დარჩენილი.

ქსნის ხეობის 1781 წლის სტატისტიკური აღწერით ისროლისხევში ორი თემი არსებობდა. პირველი მოხსენიებულია როგორც „ისროლისხევს ატენიდან“, სადაც ცხოვრობდნენ: სალუქასშვილი ხოსრო და ივანე მამასახლისი, სალუქასშვილი პაატა, აბრამ და გლახა, სალუქასშვილი ბერი, ელიაური კურდღელა, ასტამაძე ზურაბა, ასტამაძე იესე, ხახას შვილი თამაზა და გულია, გინტური გიო და შიო, ციცაგი ზურაბა და ონენა, ფოსური თამაზა და სხვები (1967, 205-206).

მეოცე საუკუნის 20-30 იან წლებში ხსენებული ხეობის, სოფლების დასახლებები მონოგამური იყო და ძირითადად -ურ სუფიქსით იყო გაფორმებული, რომელიც ამავე დროს გვარსაც აღნიშნავდა. ფოსურში - ფოსურები ცხოვრობდნენ, ასადურში -

ასადურები, ციფაგიანთ კარში - ციფაგები, ფაჩურში - ფაჩურები, ჯეჯუკურში - ჯეჯიკურები, - შვილ ფორმატიანი გვარები ბოლო დრომდე შემორჩა მთის ხსოვნას მიუხედავად მიგრაციისა, მაგალითად ნინიკაანთ კარში, კვირიკაანთ კარში, სალუქაანთ კარში შესაბამისად ცხოვრობდნენ: ნინიკაშვილი, კვირიკაშვილი, დათვი-აშვილი, სალუქაშვილი...

გვართა და შტოგვართა წარმოებისას ძირითადად გამოიყენება -ან -თ სუფიქსიანი მრავლობითი: თავუნაანთ ნაყვერი (თაგუნაშვილი), ჟამურლიაანთკარი (ჟამურელი), ასკილაანთ ვაკე (ასკილაშვილი), ხუბაანთ ადგილი (ხუბაშვილი), კვირიკაანთ მზვარე (კვირიკაშვილი), ნადირაანთ კარი (ნადირაშვილი) და სხვა.

აღნიშნული სახელები პირდაპირ გეოგრაფიულ სახელებად გვხვდება, ზოგჯერ კი ქმნიან კომპოზიტს, რომლისთვისაც საზღვრულად გამოყენებულია საზოგადო სახელები: კარი, ციხე, ხატი, მთა: გინტურთ კარი (გინტური), ვალიაანთ ციხე (ვალიშვილი), ციფაგიანთ ხატი (იგივე მაცხოვარი ეკლესია), ოდიანთ მთა (ოდიშვილების სათივე ადგილი)...

ისროლისხევის ჰიდრონიმთა წარმოებისას ძირითადად დასტურდება მართულმსაზღვრელიანი ფორმები: თიხის ხევი, ქაშუეთის ხევი, ისროლის ხევი, გუბის წყალი, ბეზეთის წყალი (ნასოფლარი), ჟამურის წყალი; ხან კი ნათესაობითი ბრუნვის -ს სუფიქსი შეცვლილია -ს გაუჩინარებულთა: ფიდიური(ს), წყარო (გვარია), წყლები(ს) მთა, მათე(ს) ქაობი, შუაველი(ს) ხევი, ვანური(ს) წყალი, ქელური(ს) წყალი, გომთი(ს) ხევი, ჩადრიეთი(ს) წყალი, წყარო , ასკილა(ს) ხევი, ჭოხური(ს) წყალი, სულ 30 ჰიდრონიმია ნასოფლარში. ტბი(ს) მთა, ჩანჩხარი(ს) წყარო, ავაზნი(ს) წყარო და სხვა.

ტოპონიმური ობიექტების საწარმოებლად გვხვდება მთა, ახო, ქედი, გორა, ფიფართის მთა, სამების მთა, მტირალა მთა, გურგალ გორა, ისაკას ახო, ტუხოს ახო, მათეს ახო (გინტურები), შვილებიანთ ახო, ამ სახელით არის ბევრი ხევიც...

ნასოფლარში დავადასტურეთ ტოპონიმები, როდესაც მსა-

ზღვრელად გამოყენებულია ზედსართავი სახელები: პატარა ლომისა, დიდი ლომისა, დიდი ტყე, პატარა კლდე, წითელი წყალი, მტირალა ხევი, წითელი ხატი და სხვები.

ნა- და სა- პრეფიქსებით წარმოქმნილი მიკროტოპონიმებია: ნაფეტვარი, ნაქერალი, ნაპურალი, ნაბოსლარი, ნატუსი, ნაყვერი, ნათივარი, ნაწისქვილარი, სამარილე ქედი, სამალავი კლდე, სახიზარი ტყე და სხვა.

გვხვდება -ურ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები: აბდალაური, ვანური//ვანურ-ებ-ი, ტოჩინური, ჭოხური, წიწიური, ქელური.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია, რომ შიდა ქართლის მოსახლეობა ძველი დროიდანვე ქართველური იყო. ამაზე მიუთითებს ქართული წარმოშობის ტოპონიმები, რომლებიც განფენილია საქართველოს ტერიტორიაზე და დროებით დაკარგულ ტერიტორიებზეც.

მკვლევარ ჯონდო გვასალიას აზრით „სახელწოდება“ ისროლი სვანური წარმოშობისაა, ჩანს, სადაც ფუძე „ისრ“ სვანურად ისლს ნიშნავს“ (ჯ.გვასალია 165)...

ტოპონიმების დიდი ნაწილი საზოგადო სახელებისაგან არის წარმოქმნილი გრამატიკული საშუალებებით. საკუთარი სახელები მაინც განსხვავებულ ფუნქციურ ვითარებას გვიჩვენებენ, მაგრამ მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენენ ლექსიკის შესასწავლად.

აუცილებელია იმ საზოგადო სახელის გამოკვლევა-ეტიმოლოგია, რომელიც ნებისმიერ მიკროტოპონიმს დაედო საფუძვლად და რომელიც ამოსავალია ტოპონიმისათვის. ინდიკატორების გამოვლენით/გამოყოფით ხელი უნდა შევუწყოთ ტოპონომიის სრულყოფილ კვლევას. ასე მოხდეს მეჯულისა და სხვა ხეობათა მაგალითზეც.

ნასოფლარი ისროლისხევი მდებარეობს მდინარე მეჯულის სათავეში, ამჟამად იგი ნასოფლარია. ისტორიული წყაროების მიხედვით არსებობდა ორი, ზემო და ქვემო ისროლისხევი. წყაროების ინფორმატორთა მოპოვებული და ჩაწერილი მასალებით ტოპონიმთა და გვართა საწარმოებლად გამოყენებულია

-ანთ, -ურ სუფიქსები, -ნა, -სა, პრეფიქსები, -შვილ, -ძე, მაწარმო-ებლები.

ჰიდრონიმთა წარმოებისას დასტურდება მართულმსაზღვრელიანი და შეკვეცილი ფორმები: თირის ხევი, ქაშუეთის ხევი, ფიდიური(ს) წყარო, წყლები(ს) მთა და სხვები.¹¹

¹¹ 1. ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს გეოგრაფია, მეცნიერება, თბ. 1997;

2. იოანე ბაგრატიონი, „ქართლ-კახეთის აღწერა“, თბ., 1986. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თინა ენუქიძემ და გურამ ბედომვილმა;

3. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, თბ., 1962. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა;

4. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წიგნი I, დემოგრაფიული ძეგლები. აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII ს. ხალხის აღწერის დავთრები;

5. ჯ. გვასალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, თბ., 1983;

მეჯულის ხეობის ტოპონიმების ძირითადი საკითხები

მეჯულის ხეობა შიდა ქართლის ცენტრალურ ნაწილშია, რომელმაც დიდი როლი შესარულა საქართველოს პოლიტიკურ და ისტორიულ ცხოვრებაში. ხეობა XV ს-იდან ქსნის საერისთაოში შედიოდა, საუფლისწულო ცენტრი კი სოფელი მეჯვრისხევი იყო.

ხეობაში ძველთაგანვე სახლობდნენ ქართველი ტომები, ხოლო დასახლებები ვახუშტი ბაგრატიონის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ და იოანე ბატონიშვილის „ქართლ-კახეთის აღწერაშია აღნუსხული, ასევე მთელ რიგ სიგელ-გუჯრებსა და ნარატიულ წყაროებშია.

ისტორიულად მეჯულის ხეობაში იცვლებოდა მიკრო და მაკრო ტოპონიმები, ზოგი ნასოფლარის ფუნქციას იღებდა. ამისი მიზეზი კი შინაური აშლილობა, მტრების შემოსევები, მიგრაცია და იმიგრაცია, ასევე სხვა ფაქტორები იყო.

ხეობის ტოპონიმიაში გვხვდება როგორც მარტივფუძიანი, ისე აფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები.

განსაკუთრებით ინტენსივობით გამოირჩევა სუფიქსური წარმოება - გვხვდება -ეთ, -ურ, -ენტ, -ანთ სუფიქსები. ისინი აწარმოებენ ტოპონიმებს, რომლებიც აღნიშნავენ კუთვნილებას, აფიქსირებენ შტოგვართა სახელებს. მაგალითები: -ეთ-ი, ივრ-ეთ-ი, გორ-ეთ-ი, ელია-ურ-ი, გენგიურ-ი, ჩხიტა-ურ-ი, ელია-ურ-ებ-ის მზვარე, გენგი-ურ-ებ-ის ჩირდილი, ცი-ცაგია-ანთ-ი, კიკილაანთ-ი, ბერუა-ანთ-ი, ნინიკა-ანთ-ი და სხვა.

საკმაოდ პროდუქტიულია ტოპოფორმანტები, აგრეთვე -ა, -ნარ, -ებ, -ის, -ევ სუფიქსები: მაგ: ნასერვალ-ა, სათიბილ-ა, არდ-ის-ი, წოლდ-ის-ი, ვერხვნ-არ-ი, კოტაურ-ებ-ი, არმანთ-ებ-ი, გოგა-ურ-ებ-ი, ნაგომ-ევ-ი, ნაქოხ-ევ-ი და სხვა.

საკმაოდ რაოდენობითაა მცენარეთა სახელებისაგან მომდინარე ტოპონიმების ხვედრითი წილი, სამეურნეო საქმიანობასთან - მემინდვრეობა-მესაქონლეობასთან დაკავშირებული ტოპო-

ნიმები. ხეობაში საკუთარი სახელი აქვთ ჰიდრონიმებს - წყარო, წყალი, ხევი, მდინარე, ლელე, წისქვილი და სხვ.

ლიტერატურული, ისტორიული წყაროების, არქეოლოგიური მონაცემების, ანალიზის საფუძველზე ხეობაში დავადასტურეთ ნასოფლარები, გადამწებული ტოპონიმები, რომელთა ლოკალიზაცია დღეს ასე აქტუალურია.

ვახუშტი ბაგრატიონი თავის „საქართველოს გეოგრაფიაში“ აღწერს ხეობას: „ქოლოთ ქვითკირის დასავლეთით არს ისროლისხევი, ბიყრის ხევს ზეით არს მამული ქსნისა. ეს მდინარე არს მეჯვდა, გამოსდის ჟამურის მთასა, დის სამხრით დაბის მეჯდვამდე“. მეცნიერს თავის მიერ შედგენილ რუკაზე აღნიშნული აქვს მდინარე მეჯუდა, იგივე მეჯვდა, რომელიც გორის ციხესთან შეერთვის მდინარე დიდ ლიახვს. ხეობის სათავეში რუკაზე დატანილი აქვს დასახლებული პუნქტი ამატურთ კარი ციხე-სიმაგრის ნიშნით, ხოლო ორი - ზემო და ქვემო ისროლისხევი საკულტო ნაგებობის ნიშნებით - ჯვრებით.

იოანე ბაგრატიონს თავის შრომაში „ქართლ-კახეთის აღწერა“ მეჯუდის ხეობა აღნიშნული აქვს, როგორც ქსნის ხეობის ნაწილი და ხეობის სათავეში დასახლებული აქვს სოფლები: ქოლოთი, ქვითკირი, ისროლის ხევის სოფლები, როგორც „მოსახლე“.

ამჟამად მდინარის სათავეში აღარავინ ცხოვრობს და იქაურობა გაუცაცრიელებულია, რასაც ზედ დაერთო ოკუპაცია და დაბალი ზონიდანაც წავიდა მოსახლეობა, ხეობიდან ვერ ახერხებენ ბარში ჩამოსვლას, რადგან სოფელ მეჯვრისხევის თავზე, ე.გ. ჩრდილოეთით მავთუხლართებია გავლებული მთელი სავარგულები მეორე მხარეს არის მოყოლილი.

წლების წინათ ჩაწერილი მთელი რიგი მასალების ნაწილი გადავამოწმეთ ბარში ჩამოსულ ინფორმატორებთან, რითაც ზოგიერთი სოფლის, უფრო ზემო მხარის მასალები შევაკესეთ.

ჩვენი მიზანია, როგორც მთელი ხეობის, ისე ზემო მხარის ონომასტიკური მასალების წარმოჩენა და ანალიზი რაც ხეობის ამ

სახით კვლევისათვის წინ გადადგმული ნაბიჯი იქნება.

ხეობის ისტორიას თუ გადავხედავთ ნათელი გახდება, რომ სხვა მხარეების მსგავსად აქაც ხდებოდა მიგრაცია და იმიგრაცია. ამისი დასტურია მრავალი ტოპონიმი და ანთროპონიმი, რომლებიც როგორც ხეობის სათავეში, ასე ბარად გვაქვს დაფიქსირებული.

ხეობის ზემო წელზე იყო წვრილ-წვრილი სოფლები, რომლებიც ძირითადად -ურ სუფიქსით იყო გაფორმებული, რომელიც ხეობის მეტყველებაში კუთვნილებას აღნიშნავს და ნაწარმოებია ანთროპონიმისაგან, იგი გვარსაც აღნიშნავს. ზემო ისროლისხევში, სადაც ბოლოს სამი კომლი გვარად გინტურები ცხოვრობდნენ. ინაურში -ინაურები, ფოსურში -ფოსურები, ასადურში - ასადურები, ფაჩურში - ფაჩურები, ციდაგიაანთ კარში - ციდაგები, რომლებიც ბარში გადასახლდნენ - გორის რაიონში და თავიანთ სოფლებს ციდაგაანთ კარი უწოდეს. ჯუჯიურში - ჯუჯიურები, ვილდამი - ელიაურები.

დასახლების სახელწოდებანი - ებ სუფიქსითაც არის გაფორმებული, მაგალითად: სარაულები არის უბანი სადაც ამ გვარის ხალხი ცხოვრობდა, გენგიურები. კრებითი სახელია ამ გვარით დასახლებულებისა, ასევეა ფაკაურები, ხუტაურები, ვეშაგურები, ფსუტურები.

სულ დაფიქსირებული გვაქვს სამასზე მეტი ტოპონიმი და ანთროპონიმი, რომელთა წარმოება სხვადასხვანაირია.

-ურ სუფიქსი შენარჩუნებულია ნარიანი წარმოების დროსაც, მაგალითად: ფოსურნი, ელიაურნი, ფსუტურნი, ვეშაპურნი, ფიდიურნი... ასევე გვარის ან შტოგვარის საწარმოებლად გამოყენება -ან-თ სუფიქსიანი მრავლობითი: კვირიკაანთ სოსე - კვირიკაშვილი, დვალიაანთ ომარი - დვალიშვილი, ბეგიაანთ მზვარე - ბეგიაშვილი, სარაულიაანთ წისქვილი, ეჯოაანთ ველი - ეჯოშვილი, კურდღელაანთ უბანი - კურდღელაშვილი.

ტოპონიმთა მეორე კომპონენტად გვხვდება: მთა, ქედი, ველი, ახო, მზვარე, წყალი, წყარო, მიწა, ახო, ხევი, კარი.

ძირისა - მთა, რომელიც მდინარე ქურთულას წყალგამყოფია, აქედან გზა-ბილიკები ქსნის ხეობაში გადადის.

ტბის მთა - არის წყალგამყოფი პატარა ლიახვის, ეს მთა ნასოფლარ ისროლისხევის დასავლეთით მდებარეობს.

სამების მთა - სადაც ექვსი მეტრი სიგრძისა და ორი მეტრის სიგანის ფიქალის ქვა, რომელიც მთაზე არსებული სამების ეკლესიიდან ძირას არის ჩამოვარდნილი. ამ ქვას თითქოს წარწერები უნდა ჰქონდეს, მაგრამ ამ ქვის დაძვრა ვერ მოხერხდა.

ყოფთის მთა - მდინარე მეჯულის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, სადაც ორი ეკლესია და ციხე დავაფიქსირეთ.

წოლდისის მთა - ესეც მდინარის სათავის აღმოსავლეთით მდებარეობს, აქედან გზები ქსნის ხეობაში გადადის.

ხევი ჯვრის ქედი, ნასოფლარ ზემო ვილდის დასავლეთით.

სამარილე ქედი, ნასოფლარის ჩრდილოეთით.

ნათივარი ქედი, ღვთისმშობლის ეკლესიის დასავლეთით.

ახო, ჩურიას ახო, მათეს ახო, ისაყას ახო, ჩაფოს ახო, ესენი გვარად გინტურები იყვნენ.

ვანური ახო, გვარად ვანური იყო.

ასტამაძის ახო, ასეთი გვარი ხეობის სათავეში ცხოვრობდა, ჩასახლებულები არიან ძირითადად მეჯვრისხევში, ხელთუბანში.

მზვარე, ფიდიური მზვარე, გვარად ფიდიური, სადაც ცხვარის დასაყენებელი ადგილი ლატნებით ჰქონდათ შემოღობილი.

გოგიას მზვარი, გვარად გინტური, რომელიც ზემო ისროლისხევში ცხოვრობდა.

ასკილანთ მზვარე, ასკილაშვილების გვარი ცხოვრობდა ზემო ისროლისხევში, საიდანაც გადასახლდნენ აწრისხევში, პატარა ლიახვის ხეობაში, მათი აღრინდელი გვარი პავლიაშვილი ყოფილა.

წყალი, ამ ადგილებში პატარა დასახლებების მიხედვით მცირე მდინარეების წყალი ეწოდებათ. ჩანს, რომ ეს ტრადიციითაც უნდა იყოს შემორჩენილი. ვახუშტი ბაგრატიონი ხეობის ზემო

მხარის ჰიდრონიმებს ყველგან წყალს უწოდებს. წარმოვადგენთ ასევე კარ ფორმის შემცველ დასახლებულ პუნქტებს, მართალია ისინი მოქმედი სოფლები აღარ არიან, მაგრამ მათ დროს გაუძლეს. ასევე წყაროს, მიწის, ახოს, ქაობის, ტყის, ხევის, შემცველი გეოგრაფიულ სახელებს.¹²

¹² 1. ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს გეოგრაფია, თბ., 1997;

2. ვახუშტი ბაგრატიონის რუკები (მიდა ქართლი), 1745;

3. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წიგნი I (დემოგრაფიული ძეგლები);

4. აღმოსავლეთ საქართველოს (ხალხის აღწერის დავთრები), თბ., 1967;

მეჯუდის ხეობის ჰიდროგრაფიული ტერმინოლოგია

მდინარე სათავეს იღებს ისტორიული პროვინცია ჟამურის წინა მთებიდან, გაივლის ქართლის ვაკეს და ქალაქ გორში შეერთვის მდინარე ლიახვს.

წყაროებიდან უპირველეს ყოვლისა უნდა დავასახელოთ ვახუშტი ბაგრატიონის შრომა „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, რომელიც (ნაწილ) ასევე „საქართველოს გეოგრაფიის“ სახელწოდებითაა ცნობილი. „აღწერაში“ და შრომას დართული სოფლების სიაში მეთვრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის მთელი რიგი დახასიათებაა მოცემული, როგორც სხვა ისე მეჯუდის ხეობისა. აქ მოცემულია ისტორიული ადგილები, მოსახლეობისა და მეურნეობის აღწერა, ბუნების დახასიათება.

იგი წერს: „...ცხრაწყაროსა და ქოლოთ-ქვითკირის დასავლით არს ისროლისხევი. ბიყრსხევს ზეით არს მამული ქსნისა. ეს მდინარე არს მეჯუდა, გამოსდის ჟამური მთასა, დის სამხრით დაბის მეჯუდამდე.

ამატურთ კარს ქვემოთ ერთვის მეჯუდას მერისხევი, გამოსდის ბენდერის მთას, მერისხევს ქვემოთ ერთვის მეჯუდას ბიყრის ხევი აღმოსავლიდამ გამოსდის უსანეთს“ (ვახუშტი, გვ.72).

უნდა აღინიშნოს, რომ ხეობის აღწერისას ვახუშტი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს წყლებსა და მათ აღწერას გეოგრაფიული თუ ისტორიული მასალის დალაგებასაც ხეობისა და სოფლების მიხედვით აწარმოებს, რითაც ჰიდროგრაფიული ობიექტებისადმი ყურადღება კიდევ უფრო მეტად ჩანს. ეს აღწერილობა შეიძლება სქემატურია, მაგრამ თუ მას განვიხილავთ კომპლექსში დანარჩენ აღწერილობასთან ერთად, მაშინ ჰიდროგრაფიული აღწერილობა შრომაში საკმარისი იქნება მოცულობით და რაოდენობითაც.

როგორც ავახუშტის „აღწერიდან“ ჩანს მეჯუდის ხეობა შედგებოდა: ბიყრის ხევის, გომთის ხევის, ისროლის ხევის, მერის ხე-

ვის, ვანურის ხევის, ამატურისხევისა და სხვა ხევ-ხეობებისაგან. ეს ხევეები დაკავშირებული იყვნენ ერთმანეთთან ისტორიულად და ნათესაობრივად. ეს კავშირი მოსახლეობას ღღევანდელამდე შემორჩა.

სულხან-საბას ლაქონური განმარტებით „ერთ წყალზე მრავალი მოსახლე“, მეჯულის ხეობისათვის გამართლებული ჩანს და ხეობის შინაარსისა უნდა იყოს ხევიც, მაგრამ ეს უკანასკნელი უფრო მცირეა, ორივე კი წყალთან და საერთოდ ჰიდრონიმიასთან არის დაკავშირებული.

მეორადი მოვლენა უნდა იყოს ხევის სოციალური, გეოგრაფიულ-ტოპონიმიკური ფუნქცია. განვითარების პროცესში მეჯულის ხევი, როგორც ქსნის საერისთაოს ისტორიული ნაწილი, ყოველთვის ახლოს იდგა მასთან და ორივეგან დასახლებების წარმოქმნა, სახელწოდებანი, ეთნიკური გარემო, ბევრი სხვა მონაცემი ნათესაობას ამჟღავნებენ.

ხეობა გარშემორტყმულია მთებით. აღმოსავლეთით მას ხარულის და ვანის ქედები, ხოლო დასავლეთით ორბოძაღას მთის მასივის განშტოებები ესაზღვრება. ორივე მხარეს ხეობებში სოფლები იყო განლაგებული, მცირე, მაგრამ მთის წესით სოფლებად ითვლებოდა თვით ორ-სამკომლიანიც.

ხეობა წლების წინათ რამდენიმეჯერ გვაქვს მოვლილი. აღვწუსხეთ, როგორც ტოპონიმები, ისე ჰიდრონიმები, ისტორიული და დიალექტოლოგიური მასალა და მათგან რამდენიმე გამოქვეყნებული გვაქვს. მასალის გადამოწმება ამჟამად რთულია ოკუპაციის გამო. სოფელ მეჯვრისხევის ჩრდილო ნაწილი მავთულხლართებით არის გადაკეტილი და მიგ შესვლა და გამოსვლა ადარ ხდება.

ხეობის ჰიდრონიმული ობიექტების საწარმოებლად, როგორც ისტორიულად, ისე ღღესაც გვხვდება: წყალი, ხევი, წყარო, ქალა, ლამე, წისქვილი, ქაობი.

კომპოზიტურ სახელებში პირველი ნაწილი მსაზღვრელია და ყოველთვის დასახლებულ პუნქტს ან ნასოფლარს აღნიშნავს.

ტოპონიმებით კი ვეცნობით ზოგიერთი გვარის ისტორიას, მიგრაციას, იმიგრაციას.

არკინარეთის წყალი მეჯვრისხევის ჩრდილოეთით, მეჯულის მარჯვენა შენაკადია. არკინარეთის ძველი სახელწოდება რკინარეთია. აძურა, მოზრდილი მდინარეა, სათავეს იღებს იკორთის ტაძრის მიმდებარე ტერიტორიაზე, მეჯულის მარჯვენა შენაკადია. სახელი დარქმევია სოფელ აძვის მიხედვით. ნაწარმოებია ჰიდრონიმისათვის ჩვეული -ურა სუფიქსით.

ბენდერის წყალი, არკინეთის ჩრდილოეთით, მეჯულის მარჯვენა შენაკადია. ბენდერი ახლა ნასოფლარია, აქ ცხოვრობდნენ ფაკაურები. ჩამოსახლდნენ გორის რაიონში სოფელ ფლავისმანში. გორეთის წყალი ბენდერის ჩრდილოეთით, მეჯულის მარჯვენა შენაკადია ქლივანის წყალი. ჰიდრონიმის სახელი უკავშირდება ნასოფლარის სახელს. აქ არის დიდი ტაძარი, ასომთავრული წარწერებით მდინარემ ის შუა გააპო და ახლა ნაგებობა ორივე ნაპირზეა. ტაძარი ორსართულიანია.

ივრეთის წყალი. კომპოზიტის პირველი ნაწილი შეიძლება უკავშირდებოდეს ივერიელთა ტომს, მდინარე მეჯულის მარჯვენა შენაკადია.

მერიას წყალი სათავეს იღებს ორბოძალას მთის მასივიდან და მარჯვნიდან შეერთვის მეჯუდას.

უსანეთის წყალი სათავეს იღებს ტბის მთიდან და მეჯულის მარჯვენა შენაკადია.

ისროლისხევის წყალი, სათავეს იღებს ნასოფლარ ვალიანთიდან და მეჯულის მარჯვენა შენაკადია.

ხევიჯვრის წყალი ისროლისხევის წყლის მარცხენა შენაკადია.

წოლდის წყალი გამოდის ნასოფლარ წოლდიდან და მეჯულის მარცხენა შენაკადია.

ხარულის წყალი გამოდის ხარულის ქედიდან და მეჯულის მარცხენა შენაკადია.

ხევი: ისროლისხევი მდებარეობს მდინარე მეჯულის სათავეებში. ვახუშტი თავის „აღწერაში“ აღნიშნავს თავის მიერ შედგე-

ნილ რუკაშეც (იხ. რუკა 1745). სოფელი მდებარეობდა მეჯულის ორივე - მარჯვენა და მარცხენა მხარეს, რაც რუკაზე ორი ნიშნით ჩვრებით არის გამოსახული.

„ქსნის ხეობის 1781 წლის სტატისტიკური აღწერით“ ორ სოფელში ცხოვრობდნენ, მათ შორის ისროლისხევის წყლის მარჯვენა მხარეს: სალუქასშვილი, ელიაური, ასტამაძე, ხახაშვილი, მარცხენა მხარეს: ციგაგი, გინტური, ჟამურელი, დვალისშვილი, ფოსური, ოდისშვილი (აღწერა, გვ. 205, 206).

შემდგომ მარჯვენა მხარის დასახლებას ეწოდა ატენი, აქედან გვაქვს ჰიდრონიმი - ატენის წყალი. მარცხენა მხარეს ეწოდება ჯავახთა, - აქედან გვაქვს ჯავახთის წყალი.

მარჯვენა მხარეს აწ უკვე ნასოფლარებში დავადასტურეთ ნადირაანთ კარი (ნადირაშვილები), ჰიდრონიმი, ნადირაანთ ხევი. ნინიკაანთ კარი (ნინიკაშვილები). ჰიდრონიმი, ნინიკაანთ ხევი. დათვიაანთ კარი (დათვიაშვილი), ჰიდრონიმი დათვიაანთ ხევი. ელაურთ კარი (ელიაური), ჰიდრონიმი, ელაურთ ხევი. უსანეთის ხევი გამოდის უსანეთის მთიდან. მეჯულის მარცხენა შენაკადია.

სალუქაანთ კარი (სალუქაშვილი), ჰიდრონიმი, სალუქაანთ ხევი. ბიყრის ხევი. გამოდის უსანეთის მთის მასივიდან. მეჯულის მარცხენა შენაკადია, ქვემო ბიყარში. გომთის ხევი, გამოდის ისროლისხევის დასავლეთის გომთის ხევი, გამოდის ისროლისხევის დასავლეთის მხრიდან, მეჯულის მარჯვენა შენაკადია. ბერუაანთ ხევი, ბერუაშვილებს ადრე ისროლისხევში უცხოვრიათ და დარჩა ტოპონიმი, ასევე ჰიდრონიმი. შემდგომ ეს გვარი ჯერ პატარა ლიხვის ხეობის სოფელ აწრისხევში გადასახლდა, შემდგომ კი სოფელ ბერულა დააარსეს ერედში, ცხინვალის სიახლოვეს აღმოსავლეთის მხარეს.

მარტივფუძიან ჰიდრონიმებს მიეკუთვნება ვეძა, რომელიც სამგან გვაქვს დადასტურებული. სერი, რომელიც მჟავე წყლის აღმნიშვნელია, ლაძე, მჟავე, კოდა.

გვხვდება რთულფუძიანი ჰიდრონიმები, სადაც მსაზღვრელი საკუთარი სახელი და გვარია: კამელაანთ ადგილი (კამელაშვილი),

ოდიანთ მზვარე (ოდიშვილი), ხახაანთ ქაობი (ხახაშვილი), დვალიანთ ქალა (დვალიშვილი), ლექსას წყარო (ელიაური), ავაზნის წყარო (სოფ. ვილდა), ქელური წყალი (ისროლისხევი), წყლების მთა (ისროლისხევი) და სხვა.

სულ გამოვავლინეთ ორასზე მეტი ჰიდრონიმი, რომლებიც ძირითადად წყლის აღმნიშვნელი საზოგადო ტერმინებია.

ჰიდრონიმ მეჯუდას ეტიმოლოგია მოცემული აქვს ცნობილ სწავლულს, ისტორიკოს ჯონდო გვასალიას, რომელიც ამ სიტყვას ზანურს უკავშირებს (გვასალია, 165).

ხეობის ჰიდრონომია შიდა ქართლის ძველი კუთხის ისტორიული ცხოვრების სარკეა და მისი მეცნიერული შესწავლა აუცილებელია.¹³

¹³ 1. ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს გეოგრაფია, თბ., 1997;

2. ვახუშტი ბაგრატიონის რუკები (შიდა ქართლი), 1945;

3. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წიგნი I (დემოგრაფიული ძეგლები);

4. აღმოსავლეთ საქართველოს (ხალხის აღწერის დავთრები), თბ., 1967;

5. ჯონდო გვასალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები (შიდა ქართლი), თბ., 1983;

მეჯულის ხეობის ონომასტიკური მასალები

1774-1781 წლების ქსნის ხეობის ხალხის აღწერის დავთრებში, ხეობებია აღწერილი შიგ გაშენებული სოფლებით (ივ. ჯავახიშვილი, 205). მართალია, ბევრი მათგანი პირვანდელი სახით აღარაა, მაგრამ ჰიდრონიმებმა მაინც შემოგვინახეს მისი სახელი.

ასეთი ტოპონიმური ობიექტების საწარმოებლად გვხვდება წყალი, წყარო, ღელე, ხევი და სხვ. მაგალითად: ისროლის ხევის წყალი, ხარულის წყალი, ბენდერის წყალი ოლოფთის წყალი და სხვა. წარმოვადგენთ გადაშენებულ სოფლებს, რომელთა სახელი ჰიდრონომებმა შემოგვინახეს:

კეკელაანთ წყარო (კეკელაშვილი, ნასოფლარი პატარა ქოლოთი).

ნინიკაანთ წყარო (ნინიკაშვილი, ნასოფლარი ნინიკაანთი).

ბერუაანთ წყარო (ბერუაშვილი, ნასოფლარი ბერუაანთ კარი).

სალუქაანთ წყარო (სალუქაშვილი, ნასოფლარი ციცაგიაანთ კარი).

ქაშუეთის ღელე (სოფ. ვილდა) მეჯულის მარჯვენა შენაკადი. ცხოვრობდნენ ელიაურები.

ოლოფთის ღელე (ნასოფლარი) მარცხენა შენაკადი. ცხოვრობდნენ ხახაშვილები.

მათეს ღელე (ელიაური სოფ. ვილდა) მარჯვენა შენაკადი და სხვა.

გომთის ხევი (სოფ. ვილდა) მარჯვენა შენაკადი. ცხოვრობდნენ ელიაურები.

ასკილაანთ ხევი (ასკილაშვილების ნასოფლარი) მარჯვენა შენაკადი.

ტერჯოვანის ხევი (სოფელ დვალისაანთ კართან) მარცხენა შენაკადი. ცხოვრობდნენ დვალისშვილები.

შუაველახევი (ნასოფლარი ნინიკაანი - ნინიკაშვილი), მარჯვენა შენაკადი.

კამელაანთ ხევი - კამელაშვილი, მეჯუდის მარჯვენა შენაკადი.
კამელაანთ ხევი (გვარი ჟამურული). მეჯუდის მარჯვენა შენაკადი.

გენგიურების ხევი (გენგიური). მეჯუდის მარცხენა შენაკადი.

ხეობაში გვხვდება ჰიდრონიმები, მართალია ტრადიციული -ურ-ა და დისიმილირებული -ულ-ა ფორმანტებით არის გაფორმებული, მაგრამ გვხვდება -ა სუფიქსით გაფორმებულებიც: აბდალა-ურ-ა, მინდრ-ულ-ა, ქელ-ურ-ა, ჟოხ-ურ-ა, მაგრამ ჩანჩხ-არა, მუაავ-ელ-ა, სამთ-ელ-ა, ტალტ-არ-ა, ტორტ-ლ-ა, გძ-ელ-ა და სხვა.

ა- სუფიქსის შესახებ არსებობს სხვადასხვა შეხედულებანი. თ. ზურაბიშვილს მიაჩნია, რომ იგი კნინობითის ფუნქციითაა აღჭურვილი, მაგრამ გეოგრაფიულ სახელებში მსგავსების მნიშვნელობას იძენს (თ. ზურაბიშვილი, 151). გ. ბედოშვილი აღნიშნავს, რომ -ა სუფიქსს აქვს გეოგრაფიულ სახელებში ქონების, თვისების, მსგავსების უნარი (გ. ბედოშვილი, 117).

ზემოხსენებულ ჰიდრონიმებში ცხადია -ა სუფიქსს წარმოების უნარი გააჩნია, იგი ასეთ ობიექტებში თვისებისა და მსგავსების საწარმოებელი აფიქსია. არ გამოვრიცხავთ დიალექტურ სახესხვაობასაც.

მდინარე მეჯუდა წყაროებში მეჯურადაც არის წარმოდგენილი. მდინარის სახელიდან უნდა იყოს მიღებული სოფლის სახელი მეჯვრისხევი, რომელსაც აკ. შანიძის დასკვნით „ძველად მეჯუდის ხევი უნდა რქმეოდა“ (ა. შანიძე, 141).

გამოთქმულია აზრი, რომ ჰიდრონიმ მეჯუდაში წარმოდგენილია ზანური სახელი - მეჯუდი - მაჯუდი, ასევე ისროლი, რომელიც სვანურად ისლს ნიშნავს (ჯ. გვასალია, 165).

წყარო ფუძის შესაბამისი სიტყვა მეგრულში არის „წყუ“ - წყარო, ხოლო წყურეთი გვხვდება, როგორც ობიექტის აღმნიშვნელი ხეობაში. ასევე გვხვდება ტაბ-ძირის შემცველი ტოპონიმიკური და ჰიდრონიმული ობიექტები: ტბა, ტბის სოფელი, ნატბეური. ქეგლ-ში ეს ტერმინი განმარტებულია, როგორც ბუნებრივი წყალსატევი, რომელიც არ უკავშირდება ზღვას ან ოკეანეს. ზა-

ნურში ტბის შესატყვისი სიტყვაა ტობა, რომელიც ასევე სვანურშიც გვხვდება, როგორიც -ტობ და ტბას, გუბეს აღნიშნავს.

ხეობაში ცალკე უნდა გამოვყოთ ჰიდრონიმების აღმნიშვნელი მინერალური წყლები, რომელთა სახელებია: მჟავე, ვეძა, მლაშე, თეთრი, შავი ცივი, თბილი და სხვა. ჰიდრონიმები დაკავშირებულია აწ უკვე გადამენებულ გვარებთან: ფოსური ოდისშვილი, ასტამაძე, კვირი-კასშვილი, გინტური, ილურიძე.

სწორედ ზემოხსენებული ჰიდრონიმული მაწარმოებლებით ვახდენთ გვართა ლოკალიზაციას და მათ აღდგენას, სამეცნიერო მიმოქცევაში ჩართვას.¹⁴

¹⁴ 1.ბატონიშვილი ვ., - ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს გეოგრაფია, II წიგნი, ქართლი, გამოცემა მოსე ჯანაშვილისა, ტიფლისი, 1895;

2.ივ. ჯავახიშვილი, 205 - ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1967;

3.თ. ზურაბიშვილი, 1961, - თ. ზურაბიშვილი, ტოპონიმიკის შესწავლისათვის, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, თბ., 1961;

4.გ. ბედოშვილი, 59 - გ. ბედოშვილი, ერწო-თიანეთის ტოპონიმია, თბ., 1980;

5.აკ. მანიძე, 141 - აკ. მანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1953;

6.ჯ. გვასალია, 165 - ჯ. გვასალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, თბ., 1883;

ტორტლა, მთის მდინარე გამოდის ვილდის აღმოსავლეთი მხრიდან, პატარა ქოლოთიდან, ჩადის ვილადაში, მეჯუდის მარცხენა შენაკადია.

სარაულის დელე, სახელი დარქმეულია გვარ სახელიდან, რომლებიც აქ ცხოვრობდნენ, ტორტლას მარცხენა შენაკადია.

გრძელა არის მთის მდინარე, რომელიც გამოდის ვილდის დასავლეთით, ტბის მთიდან, მეჯუდის მარჯვენა შენაკადია.

ტბის დელე, გამოდის ტბის მთის ჩრდილო-დასავლეთიდან, მეჯ. მარჯვენა შენაკადია ხარაულის წყალი. გამოდის მთა ხარაულის დასავლეთი კალთებიდან, მეჯუდის მარცხენა შენაკადია.

გორეთის წყალი, გამოდის ორბოძალას მთის აღმოსავლეთის მხრიდან, მეჯუდის მარჯვენა შენაკადი.

ავაზანი, დელე მეჯ. მარცხენა შენაკადი.

ხევისჯვრისის წყალი, მეჯ. მარჯვენა შენაკადი ისროლისხევში.

სალუქანთ დელე, სახელი დარქმეულია გვარ სალუქაშვილის მიხედვით მეჯ. მარჯვენა შენაკადი.

ვანის ხევი, ს. ბიყრას ჩრდ. გამოდის ნასოფლარ ვანის ქელიდან, მეჯუდის მარცხენა შენაკადია.

მერიას წყალი, ს. ბიყრის ჩრდ. გამოდის ორბოძალას მთიდან მეჯ. მარჯვენა შენაკადი.

წოლდის წყალი, გამოდის წყალგამყოფი აქედან მეჯუდისა და ლეხურას შორის, მეჯ. მარცხენა შენაკადი.

ელიაურების წისქვილი, ერთთვლიანი მეჯუდას მარცხენა მხარეს.

თოთიანთ წისქვილი, ელიაურები, მეჯ. მარჯვენა მხარეს.

ბოდოხის წყალი, გამოდის ამავე სახელი მთიდან მეჯუდის მარცხენა შენაკადია.

ჩიტკარის ხევი, ვილდის აღმოსავლეთით სახელი დარქმეულია სოფლისაჲ უკვე ნასოფლარის მიხედვით.

სარაულების წყარო, პატარა ქოლოთში, აშეამად ნასოფლარია.

კეკელაანთ წყარო, პატარა ქოლოთში, სახელი დარქმეულია კეკელაშვილის გვარის მიხედვით.

ჩალიაანთ წყარო, სახელი დარქმეულია - ელიაურების ერთი მტოგვარის მიხედვით.

ნაფეტვარა არის ორად გაყოფილი, ეუთვნოდა ქოლთს და ვილდას. არის წყარო ამ სახელით ტყის პირში.

საქერეების წყარო, ს. ვალიდას ჩრდილოეთით.

ღვალთაანთ წისქვილი, მოწყობილი იყო მდ. მეჯუდაზე, ჩრდილოეთით.

ჰიდრონიმებიდან ასევე აღსანიშნავია, წისქვილების გავრცელების არეალი. ხეობაში, სადაც წყლის ენერგიის მოპოვება შეიძლებოდა წისქვილები ყველგან გვხვდება. მეჯუდიდან გამოყვანილ, ლელეებზე გამართული იყო ცალკეული კომლების საზიარო წისქვილები.

ვფიქრობთ, რომ ჯერ კიდევ საიდუმლოებითაა მოცული იმ გამომგონებლის სახელი, რომელმაც გამოიგონა ჰიდრავლიკური ბორბალი, საფეკელი და დასაბამი მისცა მანქანის წარმოშობას, რომელიც საქართველოში ძველი დროიდან მოქმედებს, რაც ხალხის შემოქმედების ნაყოფია.

სოფელ მეჯვრისხევში ამ ოცი-ოცდაათი წლის წინათ 17 წყლის წისქვილ მუშაობდა, როგორც დიდ ისე პატარა მეჯვრისხევში.

დიდ მეჯვრისხევში იყო: საღლარას წისქვილი, ლოლაანთ წისქვილი, ხახუტაანთ წისქვილი, იორსაღეს წისქვილი, ესტატიანთ წისქვილი, კოჭლაანთ წისქვილი, კონა ერისთავის ორი წისქვილი, ჩიტიშვილის წისქვილი, ზერეკიძის წისქვილი, ეჯოშვილის წისქვილი.

პატარა მეჯვრისხევის წისქვილები: მასურაანთ, ალხაზაანთ, ჩიკოიძის, მუმლაანთ (ორი), კიკას წისქვილები და სხვა. ცუდია, რომ დღეს სოფელში წყლის წისქვილი აღარაა.¹⁵

¹⁵ საქართველოს უნივერსიტეტი „სამეცნ. კონფერენცია“, თბ., 2011;

დიალექტოლოგიური მასალები მეჯუდის ხეობიდან

ვახუშტი ბატონიშვილი აღწერს მთელ მეჯუდის ხეობას და ასახელებს რიგ დასახლებულ პუნქტებს, ხოლო მხარეს უწოდებს მთის ადგილებს, ხოლო მოსახლეობას მთიულნი და მათნი მიმს-გავსებულნი.

1774-1781 წლების ქსნის ხეობის სტატისტიკურ აღწერაში, სადაც მეჯუდის ხეობაც შედიოდა. დასახელებულია სოფლები და შიგ მცხოვრებნი გვარებით. მაგალითად ისროლის ხევის სოფელ ჯავახთაში, ატენში, ბიყარში ცხოვრობენ: ელიაურები, ხახაშვილები, ციცაგები, გინტურები, ფოსური, დუდაური, ჟამურელი, ილურიძე და სხვები, რომლებიც ძირად მთიულები არიან და დღესაც, როდესაც სოფელ მეჯვრისხევში მასალებს ვიწერდით, ჩვენი ინფორმატორები: ალიოშა, ყაზბეგ, ვასილ ციცაგები, სერგო ელიაური, ვლადიმერ გინტური და სხვები თავს მთიულებად თვლიან და ზოგიერთ მათგანს ჯერაც არ მოუშლია მთიულური ცხოვრება, რადგან თვითონაც თავიანთ საქონლით ზაფხულობით ისროლის ხევში იყვნენ ხოლმე.

ასეთივე მდგომარეობაა სოფელ დვალიაანთ კარში, სადაც ორი კომლი დვალიშვილი დღესაც ცხოვრობს ოკუპაციის მიუხედავად.

ზემოხსენებული ინფორმატორების მიერ ჩაწერილი მასალები შეეხება მათ ცხოვრებას მეჯუდის ზემო წელზე, ძველ და ახალ ამბებს, ზღაპრებს, ლეგენდებს, ლექსებს, ჩამოსახლებას სოფელ მეჯვრისხევში, გაჭირვებასა თუ დაღმინებას.

მათ მეტყველებაში აღსანიშნავია (მ), რომელიც ი-ს დასუსტების შედეგად არის მიღებული და გვხვდება ხმოვნის მომდევნო პოზიციებში: ფირუზა (მ), ჟორა (მ), სერიოჟა (მ). ა ხმოვანს ენაცვლება ო: ჩვენ წისქვილშ საფქოვი არასდროს ილეოდა. ჩვენ სოფელ, ხან ისმის ჩუენ სოფელ მაღლა ტბი (ტბის) მთაში, ამბობენ მთაზე დიდი საყდარია და ზედ ჯუარია, ჯვარია გამოსახული. ცხო-

რი-ცხვარი უთვალავი გყვანდა ზაფხულში (ხორცს) ზოვში-ზვავში ვინახავდით.

ძველ ქართულში უ ხმოვანი წარმოითქმებოდა და იწერებოდა მთელ რიგ სიტყვებში, ახლა კი შეცვლილია ვ თანხმოვნით, ხუა-ლ-ხვალ, წყლის კუალი-კვალი, ასეთ სიტყვებში უ ხმოვანი ყრულ გამოითქმის და ძირითადად ვ-ში გადადის.

მაგალითად ინფორმატორები მეჯუდის ხეობის სოფელ ივრეთს წარმოთქვავენ, როგორც იურეთი, ჯვარეთს როგორც ჯუა-რეთი, ასეთი განსხვავების დროს ყურადღების გამოჩენაა საჭირო, რომ ყოველივე ეს დააფიქსირო.

ოვი-ოი: ზოი-ზოვი-ზვავი, რაც დრმა ხევებში, ჩრდილებში ჩაკარგული შემორჩენილი თოვლის აღსანიშნავად იხმარება. მო-ვი-მოი; მოვიდ-მოვიდა.

მე მოედი, შენ მოხედი, მე შემოიარე, მე მოიტანე და სხვა. მაგალითებში პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი დაკარგულია, ასევე არ იხმარება მენ ნაცვალსახელების, დროს მენ არ უთხარი, შენ არ აუდექი, მენა, შენა და ასეთი ფორმები შეიძლება უფრო ქართლურის გავლენად იყოს გავრცელებული. თვით მკვიდრი ქართველებიც ასეთი ფორმებით საუბრობენ მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მეჯვრისხევში მკვიდრი, ძველი ქართული გვარების მოძიება რთული საქმეა. აქ ძირითადად საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან რაჭიდან, იმერეთიდან, გურიიდან, მესხეთიდან ჩამოხიზნულები სახლობენ და მათი მეტყველების შესწავლა სხვადასხვა ნიშნებს შეიცავს.

მეორე სუბიექტური პირის ნიშნები ჰ და ს გაუჩინარებულია მოხუცთა მეტყველებაში, მაგალითად: ფუძებთან: ამატურ (ნა-სოფლარია), საქონით (საქონლით) ვიდექით. ბენდერ (სოფელი) ჩვენი ხალხი (ცხოვრობდა), ბიყარ (ი) ორი იყო, ახლა ვიდა (სახლობს?, ვირებ (ა) თვითონ მიდიოდნებ ბინაში, ჩვენ უკან მივყვებოდით ხოლმე.

ზოგჯერ ისმის ა- იოტას შემონახვის შემთხვევები:

სარდიონაი ძველი სარქალი იყო თიკო(ა) ცხვრებ წველიდა

ხოლმე, წისქვილ პატრონი ვასო(მ) იყო, არჩილა(მ) და სერგო(მ) ძმები(მ) იყვნენ. ზურა(მ) (ზურაბი) ციმბირ იყო გასახლებული, გადასახლებული ათი წელი.

ჩანს, რომ (მ)-ის შემონახვის შემთხვევებში ს დასუსტებულია ზოგჯერ სიტყვებში: მოთა(ს) ეუბნებოდა, მათო(ს) დედა ჩვენებური ქალი იყო, კოწო(მ) გოგოა ქვეშია (ქვეშშია) გათხოილი.

მიცემითი ბრუნვის ნიშანი დაიყარება მაშინაც როცა ამ ბრუნვაში დასმული სახელი ზმნას წინ უძღვის: საქონელ (ს) მიხედუ, მწყერ (ს) ესროლა, კურდღელ გამაუდგა, ცხენ ძალიან გაოფლილია.

როცა ზმნა წინ უძღვის სახელს მაშინ მიცემითი ბრუნვის ნიშანი აღდგება და გავრცობილი სახითაა წარმოდგენილი: დაუძახე მეტი(ს) სტუმრებსა, ვიყავით დვალიანთ დღეობასა, ხცვარი ავიყვანეთ ქოლთებსა (ნასოფლარია), ბარისა ზემო ვილდასა სხცოვრობდა. ადრე სკოლა იყო ისროლისხვესა და სხვა.

ინფორმატორთა მეტყველებაში მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი მან ჯერ კიდევ შემორჩენილია რეალურად: ცხენმან წიხლი ჩაჰკრა, ჩვენმან ღვთისმშობელმან შეგეწიოთ, ვილდებმან და ქოლოთებმან.

ინფორმატორთა მეტყველებაში ძირითადად დაცულია ებიანი მრავლობითი ფორმები: გვარი ელიაური ჩვეულებრივ მეტყველებაში დაჩნდება, როგორც - ელიაურები, დვალიშვილი, გინტურები, კვირიკაშვილები, ფისაძეები, გენგიურები, ციცაგები რაც კრებითობას გამოხატავს. ასეთი წარმოება კი ერთობ გავრცელებულია მთელ რიგ დიალექტებში: იმერულში, რაჭულში, მესხურში, გურულში, აჭარულში.

როცა რომელიმე კონკრეტული პირის დასახელება უნდათ მაშინ მრავლობითის ნიშნად დაჩნდება - ან, -ენ ნიშნები: ელიაურიანთ (ელიაურები), დვალია-ანთ-ი, ბიჩენაანთი, ციცაგიაანთი, ხახაანთი... -ან, -ენ აფიქსიან სახელებთან ჩვეულებრივ გვხვდება -თ მრავლობითი ნიშანი. ასეთ შემთხვევაში არსებითად ორმაგ წარმოქმნასთან გვაქვს საქმე.

მრავლობითის წარმოება თავისებურია ხსენებული სოფლების მეტყველებაში როცა მესამე პირი დაჩნდება: აქ გვხვდება: ისინი, ეგენი, ესენი, იმათი თავისებურია იმიტომ, რომ ორმაგ ფუძეს გვიჩვენებენ. ერთი ფუძე სახელობითისათვის ორსავე რიცხვში და მეორე ფუძე დანარჩენი ბრუნვებისთვის ორსავე რიცხვში. ნართანიან მრავლობითში მოთხრობითი ბრუნვის აღნიშვნისას ბრუნვის ორმაგ ნიშანს დაირთავენ, ესენია - თ და მა. იმათმა, ამათმა, მაგათმა, გვხვდება-მაგენმა, იმგენმა-იმენმა-გებ და ობ თემის ნიშნები სახეცვლილებას განიცდის და არქაულობის იერი დაჰკრავს. თუმცა ესეც ძნელად შესამჩნევია: მაგალითები: ოცი ცხვარი დაჰკლა მგელმა და მე უთხარი ჩემ ძმასა ნუ იღარდებ მეთქი, მე გაჩუქეფ მეთქი.

ლოლაძე რომ მოჰკლეს დაიბარებდა ხოლმე მამასახლისი თურმე გიორგისა მეჯვრისხევშია და ათ ხარსა თხომდა. ეძება, ეძება თავისი ცხენები სერგომა ყოფთაში (ადგილის სახელია) დაბმულებ მიაგნო და წამოიყვანა.

ჩვენთან ვილდაში ყველა იარაღს აკეთებდნენ. ეს ქოლოთელი თავჯდომარე მარტო ქეიფობდა ხოლმე. ჩვენთან ქოხი იყო შიგ წიგნებით და კითხულობდა ხოლმე. ჩანს, რომ ასეთი თემის მონაცვლეობა სხვა მხარებშიც დასტურდება.

თავისებურება შეიმჩნევა ზმნისწინისა და ზმნების, ასევე ტოპონიმების წარმოებაში, რომელთა შედგომი გადამოწმება აუცილებელია, რათა სხვა ელემენტებთან ერთად სრულყოფილად წარმოვაჩინოთ სოფლისა და ხეობის მასალები.

ჭალისუბნის ფიქალწერილის წარწერები:

წარწერაში გვხვდება ტერმინები - პელი, პელსეფადა.

საკუთარი სახელებია ასეთ ფორმები: ცისკარ, ფარა დიფთონგერ ამ-ფარამ განსუენება

მეორე წარწერაში გვხვდება მთელი რიგი ენობრივი მოვლენები: დამვალი დიფთოგი ცოლისამთ, ფხუნელაძირსა სინტაგმა ამა პირსა, კავშირი-რომე-რომელ თანდებულის დიალექტური ვარიანტი-ზედან სპეციფიკური გამოთქმები: კოლონკელის ფხუნე-

ლაის ძირსა პირით, მოგეცით მამულობით, არა ედვას ბეგარი ზედან, მასვე მიწასა ზედან..

გინები: დაწერილ, ბეგარი პატრონი, ანთროპონიმები: ზაზი, თოთი კოლონკელი, ფხუნელა.¹⁶

¹⁶ 1.ჯ. გვასალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიის ნარკვევები („შიდა ქართლი“), „მეცნიერება“, თბ., 1983;

2.დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, „სახეგამი“, თბ., 1915;

გვართა ლოკალიზაცია

ჭალისუბნიდან არიან ჩამოსულები ბარად: ჩიტაშვილი, იარდალაშვილი, მწყველაური, ბუჯიაშვილი, ღორეული. ისროლისხვეულები ჯერ კიდევ სახლობდნენ მთაში ამ თხუთმეტი წლის წინათ, მაგრამ აგრესიას ვეღარ გაუძლეს და ბარად წავიდნენ: ციცაგები, გინტურები, ხახუტაშვილები, დავითაშვილები. დვალისა-ნთქარიც დღეს მთლიანად დაცლილია.

ზემოხსენებულ ატენში დავით გინტურის გადმოცემით ცხოვრობდნენ: სალუქაშვილები, ასტამაძეები, ხახაშვილები, ელიაურები, რომლებსაც ღვთისმშობლის ეკლესიის სიახლოვეს ჰქონდათ სახლები. ეს გვარები დაფიქსირებულია „1781 წლის ქსნის ხეობის სტატისტიკურ აღწერაში“ (ი. ჯავახიშვილი, 1967, გვ. 205).

სალუქაშვილების შტოგვარია პაპების მიხედვით: აბრამანი, გლახანი, ბერიანი, ხოსროანი, ტუხიანი, აქედან გვარიც წარმოიქმნა ტუხიშვილი.

ასტამაძეების შტოგვარებია: ზურანი, ესენი, ზარიძენი.

ხახაშვილების შტოგვარებია: თამაზანი, გულიანი - აქედან წარმოიქმნა გვარი გულიაშვილი.

ნასოფლარ ჯავახთაში მცხოვრებთა გვარი იყო:

ციცაგი, შტოგვარებია: მახარანი, ზურაბანი, ონენანი, ბერიანი.

გინტურებისა: გიორგანი, შიოანი, დავითანი, კაციანი, გივიანი.

ფოსურების შტოგვარებია: თამაზანი, ზურაბანი, ივანანი.

ოდიშელებისა: ბერიანი, ოქროანი.

ჟამურელისა: ოსებანი, დათუნანი, გიორგანი.

ამ საუკუნის 40-50- იან წლებში ჯერ კიდევ ცხოვრობდნენ: დავითაშვილები (დავითაანთ კარი), ნადირაშვილები (ნადირაანთ კარი), ნინიკაშვილები (ნინიკაანთ კარი).

მეჯუდის ხეობის რიგი სოფლები, რომლებიც დღეს ნასოფლარად არის გადაქცეული, ახლო ისტორიულ წარსულში ტრაგიკული ამბების მოწმეა. XIX საუკუნის ბოლოს ღრომს მსახლობელი გიორგი ბეგიაშვილი თხოვნით მიმართავს გორის მაზრის ხელმ-

ძღვანელობას, რომ „მამული გვიბოძა (ნასოფლარი ანდორეთი), თვით მეფე გიორგიმ (XII), მოიტანა ჩემმა ძმამ გუთანი ანდორეთს ორი დღე ხნა, იგი ხნულიც ოსებმა წააართვეს და ჩემი ძმაც კინაღამ მოკლეს და ხნულიც თავეთთვის დაფარცხეს“.

ისროლისხევის ქართველობაც ამ დღეშია ჩავარდნილი ოსი ძალადობდა. როსტომ ჟურული თავის წერილში აღნიშნავს, რომ „ოსი გუსი, რომელსაც მამული ჰქონდა მიბარებული არაფერს უხდიდა“.

ელიაურები ცხოვრობდნენ სოფელ ვილდაში და სამი საცხოვრებელი ადგილი ჰქონდათ გამოცვლილი მდინარის მარჯვენა მხარეს. სერგო ელიაურის გადმოცემით, მათ წინაპრებს უცხოვრიათ ჭურთის ხეობის სოფელ ილურთყარში და ისინი ძველად ილურიძეები ყოფილან და მათი სალოცავი ყოფილა ცეცხლის-ჯვარი, რომელსაც ყოველ წელს ლოცულობდნენ, მაგრამ ამჟამად ოჟუპაციის გამო ეს შეფერხებულია. ილურიძეები ძირითადად ცხოვრობენ მეჯვრისხევში, ახალუბანში, გორში, ხოლო ელიაურები უფრო სოფელ მეჯვრისხევში.¹⁷

მეჯუდის ხეობაში წარჩინებულ გვართა შორის იოანე ბაგრატიონი ახსენებს აზნაურ მრევლიშვილს, იგი წერს: „ამათნი წინაპარნი, იყვნენ მრევლები სოფლების მეჯვდის ხეობისანი, ძველად იწოდებოდნენ მრევლისშვილად და იწოდნენ ვახტანგ მეფის დროს მრევლის შვილებად, ძირით არიან აზნაურნი ფლავლნი გვერდის ძირსა 1703 წ. და ამის გამო გაუგვარდათ მრევლისშვილობა“.

აღნიშნული გვარის წარმომადგენლები ქსნის ერისთავთა აზნაურები იყვნენ (ქსდ 1965; 487). საბუთებში სხვადასხვა ფორმით არიან მოხსენებულები: მრულისშვილი, მრულიშვილი, მრევლისშვილი, მრევლიშვილი. წყალობის სიგელებში ქართლის მეფე ერეკლე პირველი, ბაქარი თავიანთ ერთგულ და ნამსახურ აზნაურებს უწოდებს მრევლიშვილებს. 1675 წელს იესე ქსნის ერისთავი ქართლის სოფელ ფლავში მცხოვრები პაატა მრულიშვილის ნა-

¹⁷ (ქსნ, V, 1981, გვ. 430);

ქონი სასახლე, ზვარი, სასაფლაო იკორთის მონასტრისათვის შეუწირავს (პალ 2004; 216).

იოანე ბაგრატიონი აზნაური მახატელის შესახებ წერს: „ამათნი წინაპარნი იყვნენ კერპთა სასულიეროთა უფროსნი ქურუმნი, რომელსა ეწოდებოდა მაჟანტელი და მერე დროსა ბაგრატიონისა მოვიდნენ ხორნაბუჯს აღგილსა კახეთისასა და იყვნენ მუნ, ხოლო დროსა თამარ მეფისასა იყვნენ ჩინებულნი გვარნი მოხსენებულნი მახატელად და მოხელენი თამარ მეფისანი, ხოლო უკანასკნელ გადმოსახლდნენ ქართლსა შინა და დაბნენ აზნაურად“.

ვახუშტი ბაგრატიონი მახატელებს ძველ გვართა შორის ასახელებს (ქც 1973; გვ. 37). აღნიშნულია „სკრის მახატელაშვილ სულა“. მახატელები ცხოვრობდნენ სოფელ ფრისში, კულბითში მეჯუდის ხეობაში, ასევე აღნიშნულია, რომ ისინი განიყმევეს ქსნის ერისთავებმა და დარჩნენ როგორც აზნაურები.

ფიცხელაურების შესახებ იოანე ბაგრატიონი წერს: „არიან ძველადვე წინაპარნი ამათნი და კაცკასიის მთით მოსახლენი და მოსახლენი ქსნის ხეობასა შინა და ცნობილნი ადრევე დროსა მეფისა დავითისასა წელსა 1299 - სა და შემდგომად მეფესა თეიმურაზისა და მეფის ირაკლისგანაცა პატივცემულნი და მოხელედაცა დადგილებულნი ქსანსა შინა (ი. ბაგრატიონი 1997; 50).

ამ გვარის შესახებ ყველაზე ძველი საბუთია 1611 წელსა შედგენილ: მეჯვრისხევში მცხოვრებნი ფიცხელაურები დასახლებულები არიან 1669 წელს წილკნის ღმრთისმშობლის სამწყსოს სიგელში, ისინი სოფელ იკოთში ცხოვრობდნენ. 1690 წელს ერეკლე პირველს, სითარხანის წიგნი მიუია შიომ და არჩევან ფიცხელაურებისათვის: „ძველთა ხელმწიფეთაგან თქვენის მამულის მეჯვრისხევს კაცები სალუქაშვილების, ასანაშვილების და გურგენიძის, ახმადს ორი კომლს დვალიშვილების და სარიჯაშვილების სითარხნე ქონიყოთ, გვეაჯეთ მამულის სითარხნის წყალობას, ვათარხნეთ ყმა მეჯვრისხევს სალუქაშვილები, ასანიშვილები, გურგენიძე, ახმადს ორი კომლი დვალიშვილები, სარიჯაშვილები“.

1790 წელს მეფე ერეკლე მეორემ შეწირულობა განუახლა შიომ ფიცხელაურს მეჯვრისხევში და ახშადში მცხოვრები ყმებისა.. ასევე ფიცხელაურებს ყმები ჰყოლიათ ბაშარულთა გვარიდან. (ქსძ. 1974: 57).

ფიცხელაურებს განსაკუთრებით წყალობდა გიორგი ბატონიშვილი ერეკლეს ძე. 1785 წელს გიორგი ბატონიშვილმა ზურაბ ფიცხელაურს მეჯუდის ხევში უბოძა თულაშვილის ნაქონი სასახლე და მამული, ვილდას ორი კომლი.

ტოპონიმთა მორფოლოგიური თავისებურებანი

ხეობაში გვხვდება გვარით (ანთროპონიმით) სახლდებული ან უკვე ნასოფლარები, რომლებიც მორფოლოგიურად სხვადასხვანაირად ფორმდება.

დიდ ოჯახებში ცხოვრობდა ერთი გვარის ადამიანები, გაუყრელად, რაც მთავარი პრინციპი იყო. გვარის ჩამოყალიბებას დიდი კავშირი აქვს ტრადიციასთან, რომელიც მემკვიდრეობით ხდებოდა და რამდენიმე თაობას გადასდევდა. გვართან არის დაკავშირებული ტოპონიმები, რომლებიც საკუთარი სახელების მიხედვით ფორმდებოდა. გვარით დასახლებულ მხარეებს შორის გამოირჩევა ქსნის ხეობა, ქსნის საერისთაოს მთელი რიგი სოფლები, რომლებიც ამ დიდ პოლიტიკურ ერთეულთან არიან დაკავშირებული.

კარშემაღგენლიანი ტოპონიმები საკმაოდ არის წარმოდგენილი მეჯულის ხეობაში რაც გულისხმობს სახლს კარს სადაც ერთი გვარის ხალხი ცხოვრობდა. შემდგომ მიგრაციისა იმიგრაციის შედეგად სოფლებში სხვადასხვა გვარის ადამიანები დასახლდნენ, ზოგმა ამანათობის წყალობით ადგილობრივთა, დამხურთა ლამასრულთა გვარიც მიიღო, მაგრამ ბევრი თავის გვარზე დარჩა და მაინც კარფორმის დასახლებაში ცხოვრობდა სადაც უმრავლესობა იყო წარმოდგენილი.

ქსნის ხეობის 1781 წელს სტატისტიკურ აღწერაში, როგორც საკუთრივ ქსნის ხევში ისე მეჯულის ხეობაში გვხვდება -კარ და -ხევ ფორიანი გეოგრაფიული სახელები. მაგალითად ილურთ კარს, დორეულთ კარს, ისროლისხევს ატენიდამ, ისროლისხევს ჯავახეთიდამ. ბოლომდე იწოდებოდა ასეთი ფორმები ხეობაში:

ნადირაანთ კარი - ცხოვრობდნენ ნადირაშვილები.

ნინიკაანთ კარი - სახლობდნენ ნინიკაშვილები.

სალუქაანთ კარი - ცხ. სალუქაშვილები.

დათვიაანთ კარი - ცხ. დათვიაშვილები.

ციცაგიანთ კარი - ციცაგები, მათი განაყარი ხახაშვილები, ჩამოსახლებულები არიან გორის სოფელ ციცაგაანთ კარში, ხახაშვილები ატენის ხეობაში.

კვირიყაანთ კარი, სახლობდნენ ისროლისხევში ამჟამად ჩამოსულები არიან მეჯვრისხევში.

ჟამურიანთ კარი - სახლობდნენ ჟამურელები.

თაგუნაანთ კარი - თაგვიაშვილები.

ღვალთაანთ კარი - ღვალთშვილები, ჩამოსულები არიან გორის სოფელ ერგნეთში, მეჯვრისხევში, ახალუბანში.

ტოპონიმის მეორე კომპონენტად გვხვდება ხევი, ახო, მთა, წყარო, წყალი.

თირი (ს) ხევი	ტბი (ს) მთა	გორეთის წყალი
ქაშუეთი (ს) ხევი	სამება (ს) მთა	ივრეთის წყალი
ისროლი (ს) ხევი	წყლების (ს) მთა	მერიას წყალი
წიწიურა (ს) ხევი	ჩანჩხარა (ს) წყარო	ბენდერის წყალი
ვანო (ს) ახო	ავაზნის (ს) წყარო	ქალივანის წყალი
ტუხი (ს) ახო	წიწიურა (ს) წყარო	მათე (ს) ახო
ჟამერის წყალი		

ხეობის გეოგრაფიული სახელებიდან საინტერესოა აგრეთვე კომპოზიტური, რომელთა წარმოება ემორჩილება ისეთივე წესს, როგორიც დამახასიათებელია საზოგადო სახელებისათვის. ასეთი სახელები კარგად ახასიათებენ იმ ტერიტორიას სადაც ისინი ლოკალიზდებიან.

ხეობაში ჩაწერილი მასალებიდან რამდენი ჯგუფი გამოიყოფა: ასეთი სახელებიდან პირველი მეორეზე ნაკლებია და ეს მოვლენა ჩანს, როგორც მაკრო ისე მიკროტოპონიმიაში: ორბოძალა, არის მთა და ნასოფლარი, მეორე კომპონენტი არის ბოძალი, ქეიბური, რომელიც ისარის მსგავსი ლექსიკური ერთეულია, საბრძოლო იარაღი, ტოპონიმიაში აღნიშნავს ორი მთის წვერს. ორხევი, ნასოფლარი, იგი ფაკაურების სამოსახლო იყო.

ფიდურმზვარე, ფიდიურების სამოსახლო ხეობის ზემო წელზე.

ვანურგვერდა, ვანურების სამოსახლო ხეობა, მეჯულის მარცხენა შენაკადი ლომურა, ჰიდრონიმი, ლომიაშვილების გვარის მიხედვით არის დარქმული.

სალაბუჯური, ნასოფლარი, ძველი ფორმით არის სალაბუჯური, რომელიც გვარი იყო ხეობაში. არის გვარისა და ტოპონიმის აღმნიშვნელი.

ახო ტიპის პირველი ნაწილი ყოველთვის წინაპრის სახელით არის წარმოდგენილი, რომელიც კარგად ასახავს მიწათმოქმედების მრავალფეროვნებას, რომელიც გარკვეულ ტერიტორიას აღნიშნავდა.

არსებითი სახელი უკავშირდება არსებით სახელს

ვილდის ქალა, ტოჩინურა, ტბის მთა, ოლოფთის წყალი, ისროლის მიწები, დედაბერა, ქელურთ მიწები, ფიცართის მთა, მათეს ქაობი...

ზედსართავი უკავშირდება არსებით სახელს

ჩანჩხარა წყარო, ტალტარა ხევი, საქოლაჰიქელი, აყულებული კლდე, ლოპარო ქელი, თეთრი მიწა, შავი მიწა...

წარმოვადგენთ ტოპონიმთა - ლოკალიზაციას.

ქაშუეთის დელე (სოფ. ვილდა, მეჯულის მარჯვენა შენაკადი, ოლოფთის დელე (ნასოფლარი) მარცხენა შენაკადი.

მათეს დელე (ელიაური, სოფელ ვილდს) მარჯვენა შენაკადი და სხვა.

გომთის ხევი (სოფ.ვილდა) მარჯვენა შენაკადი.

ასკილაანთ ხევი (ასკილაშვილების ნასოფლარი) მარჯვენა შენაკადი.

ტერჯოვნის ხევი (სოფელ დვალიაანთ კართან) მარცხენა შე-

ნაკადი და სხვა.

ხეობაში გვხვდება ჰიდრონიმები, მართალია ტრადიციული-ურ და დისიმილირებული -ულა, ჟოხ-ურ-ა, ფორბანტებით არის გაფორმებული, მაგრამ გვხვდება ჩნ-ჩხ-არ-ა, შუავ-ელ-ა, სამთ-ელ-ა, ტალტ-არ-ა, ტორტ-ლ-ა, გრძ-ელ-ა და სხვა.

ზემოხსენებულ ჰიდრონიმებში ცხადია - ა სუფიქსს წარმოების უნარი გააჩნია. იგი ასეთ ობიექტებში თვისებისა და მსგავსების საწარმოებელი აფიქსებია. არ გამოვრიცხავთ დიალექტურ სახესხვაობასაც.

მდინარე მეჯუდა წყაროებში მეჯურადაც არის წარმოდგენილი. მდინარის სახელიდან უნდა იყოს მიღებული სოფლის სახელი მეჯვრისხევი, რომელსაც ავ. შანიძის დასკვნით „ძველად მეჯუდის ხევი უნდა რქმეოდა (ავ. შანიძის 141).

გამოთქმულია აზრი, რომ ჰიდრონიმ მეჯუდაში წარმოდგენილია ზანური სახელი -მეჯუდი-მაჯუდი, ასევე ისროლი, რომელიც სვანურად ისლს ნიშნავს (ჯ. გვასალია, 165).

წყარო ფუძის შესაბამისი სიტყვა მეგრულში არის „წყუ-წყარო“, ხოლო წყურეთი გვხვდება, როგორც ობიექტის აღმნიშვნელ ხეობაში.¹⁸

¹⁸ 1.გ. ბელოშვილი, ეწო-თიანეთის ტოპონიმიკა 1988, გვ., 117;

2.ჯ. გვასალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, 1983, გვ., 165;

ქვემო ვილდა

ტოპონიმები

ზოგიერთ დოკუმენტში სოფელ მოხსენებულია, როგორც ვილდა. ავაზანის წყარო, ვასილას წყარო.

ანტონას ახო, ელიაური.

ახოები ჩრდ. მხარეს.

გრძელი ველი, მეჯულის მარცხენა მხარეს, თესავდნენ სიმინდს.

გოგიას (ს) წყარო, დასვ. მხარეს ტყეში.

გენგიურების მიწა, ჩრდ. დასავლეთით. ამჟამად ბუჩქნარია.

ბოდოხის წყარო - აღმოსავლეთით.

დამრეცი ახო აღმოსავ.

ზურას ახო, ეწოდა ცნობილი პირის მიხედვით (იყო ელიაური) დათვი აბანო, ჩრდ. ჩანჩქერი მეჯუდაზე.

ლერწინები, ადრე იხვნებოდა 4 ჰექტარი, აღმ. მხარეს.

მუზარე სოფლის ჩრდ. მუიანი ადგილი.

მუხები - სალოცავ. ადგილი არის მუხის კორომი.

მეწყერათი - ტყეში, აღმ. მხარეს სველი ადგილები.

მელის სოროები, აღმ. მხარეს.

მუავე წყალი ჩრდილოეთით.

ნაყვარლები - ხეების შემოკოდვას ეწოდება, როცა ახოს აკეთებენ.

ნაწისწვილარი, მეჯუდაზე დღეს გაუქმებულია.

ნატუსალი, იყო სახნავი ადგილი.

ნაფეტვარა, აღმოსავლეთის მხარეს, ეპატრონებოდა სარაულების უბანი.

ნაკარტოფილარი, მეჯულის პირზე, მარცხენა მხარეს.

ნასისხლი არი, სადაო ადგილი.

ნასახლარები, დასავლეთის მხარეს, სადაც ძველად ცხ. ელიაურები.

როსტომას ასო, იყო ელიაური.

საწურბელე - იცის წურბელები.

მოხვი ქული - ტბის მთის განშტოება.

საქარეები, მამული აღმოსავლეთის მხარეს.

სესხები - აღმოსავლეთის მხარეს იყო საძოვრები, სათიბები
10 ჰექტარი.

სამება - ნიში, სალოცავი სოფ. აღმოსავლეთით.

ტბის ქედი, დასავლეთით, საძოვრები.

ტორტლა მდინარე, მეჯულის მარცხენა შენაკადი.

ჩხივები - გზა, როგორც ქოლოთში მიდის, ქაშუეთის ბოლი -
საძოვარი, ჩიტას ახო, გვარად იყო ელიაური.

ძია ახო - ძველად არის დარქმეული.

წამალე წყარო, დასავლეთით ტყეში, მინერალურია.

წისქვილი, რომელი ეკუთვნით ელიაურებს.¹⁹

¹⁹ ნ. ოთინაშვილი, ლიახვის ხეობის ონომასტიკა, 2002, გვ., 102;

ზამო ვილდა

ტოპონიმები

მდებარეობს მდინარე მეჯუდის მარჯვენა მხარეს, ამჟამად ნასოფლარია, ცხვრობდნენ გენგიურები. ინფორმატორი ზაურ გენგიური.

ბასილა ახო, მეჯუდის მარცხენა მხარეს გვარად იყო გენგიური ბოდოსი, ტყიანი მთა მეჯუდას მარჯვენა მხარს.

გაბლის ციხე, კოჭი ნაწ. დანგრეულია.

გაბლის მიწა, სათიბი 9 ჰექტარი.

გვარა ახო, მეჯუდის ჭალაზე საძოვარი.

ელიაურების ნასახლარები, დარჩნულია ყორეები.

ელიაურების წისქვილი - მდ. მარცხენა მხარეს. ზედვაკე ჩრდილოეთით.

თეთრი მიწის ღელე,

კალები - ეწოდება ნაკალოვარი.

კაბირა, კლდე მეჯ. მარცხენა მხარეს.

კვირაცხოელი ნიში - ნასოფლარი.

ლოპრო ქედი, პატარა ადგილი იმთაში.

მაჩითავა, პატარა ახო.

ნაფეტრები - არის ნასახლარებ. ცხ. ელიაურები.

ნატუსები, არის ახოს სახელი, კვ. ელიაურებს.

ნაკადი, ტალტარა ახოს ჩრდილოეთით.

პატარა ხევი ჩადის ტალტარაში მარცხნიდან.

სამება, ეკლ. ნასოფ. ჩრდლ.

საქოლავი ქედი, ორი ვილდის შუა ადგილია.

საქორეთი, არის ქედი მეჯ. მარცხენა მხარს.

საქერეების წყარო - აღმოსავლეთით.

ტალტარა, პატარა ხევი, ნახო. მარცხენა მხარესა.

ქაშუეთის ხევი, მეჯ. მარჯვენა შენაკადი.

შიუკამვილის გზა, ნასოფლარის ციხესთან.

ცივი წყარო ხევი, სოფელ ვილდასთან.

ღვთისმშობლის ქედი, ეკლესიასთან.

ღვთისმშობლის ეკლესია, დანგრეულია.

ყრუ ჭალა, იყო ტყე, რომელიც გაჩეხილია მდ. მეჯუდას პირას.²⁰

²⁰ ნ. ოთინაშვილი, ლიახვის ხეობის ონომასტიკა, 2002, გვ., 102;

სიცაპიანთ კარი

ტოპონიმები

ზემო ისროლისხევში, ამ პატარა დასახლებაში სულ ბოლოს 2008 წელს ომის დროს ცხოვრობდა ორი ძმა ალიომა და ყაზბეგ ციცაგები. ამჟამად ნასოფლარია.

აბდალაურა სათიბი აღმოსავლეთით

ავაზნი ბოლო, 2 ჰექ. აღრე იხვნოდა.

ავაზანი წყარო სამხრეთით.

ბერუანთ კარი, ნასახლარები, ცხ. ბერუაშვილები.

გვერდა მიწები აღმოსავ. 1 ჰექტარი.

ელია ფერდა, ელია გვარად იყო გინტური.

კავშანთ კლდე, კვირიკაშვილების შტოგვარი.

კვირიკაანთ მიწები - კვირიკაანთ სათიბები.

კიკილაანთ მიწები, გვარად იყვნენ ციცაგები.

კნუანთ, სახნავი მიწები ჩრდ.

ლომთ ადგილი ეკუთვნოდათ ციცაგებს.

ნაყვერი ახო, ეკუთვნოდათ ციცაგებს. ისრის ახოც მათი იყო.

ტოჩინურა სახირავი 4 ჰექტარი.

სამარილე ქედი, ცხვრის ადგილი ჩრდ.

სხლუანი ვჰა. ჩრდ.

ქვემო წყარო სამხრეთით.

შვილებიანთ ხევი მეჯულის მარჯვენა შენაკადი.

ციცაგაანთ კარის მაცხოვარი, შემონახულა 9x6 ზომები. აქ ჯვარს იწერდნენ.

ჭიასხევი, მეჯულის მარჯვენა შენაკადი.

ნასოფლარი ჟამურლიანთ კარი

ნასოფლარ ციცაგების აღმოსავლეთით არის ასევე ნასოფლარი სადაც, ჟამურელები ცხოვრობდნენ. ნასოფლარია, გადასახლდნენ ბარის სოფლებში. ბოლოს აქ იყო ცხვრის დასაყენებელი ადგილი.

ბეჟეთ კარი, ცხოვრობდნენ ბეზლაძეები, ამჟამად ნასოფლარია.

ბორცვანა წყარო, ადრე იყო სოფლის წყარო.

თაგუნაანთი არის ნასახლარები, ცხოვრობდნენ თაგვიაშვილები.

თაგუნაანთ ციხე, არის ციხის ნანგრევი.

კვირაცხოველი, ეკლესიის ნანგრევები აღმოსავლეთის მხარეს.

ტერჯოვანი, ხევი მეჯ. მარჯვენა შენაკადი.

წამალა წყარო, გამოდის კლდიდან.

ციცაგიანთ მიწები, ჩრდ. იყო სახნავები.

წითელი წყალი, ჩრდ. მოდის წითელი ფერის კლდიდან.

წოლდისის ხეობა, მეჯ. მარჯვენა შენაკადი.²¹

²¹ ნ. ოთინაშვილი იქვე, გვ., 105;

ნასოფლარ ატენის ლოკალიზაციისათვის

გორის რაიონის სოფელი ატენი და ატენის ხეობა ცნობილია. როგორც სოფლის, ისე ხეობის წარსული მეცნიერულად შესწავლილია, კვლევა ამჟამადაც გრძელდება.

საუბარი გვექნება ატენის სეხნია ტოპონიმიზე, რომელსაც წერილობითი წყაროები მიუთითებენ ისტორიულ ქსნის საერისთავოში, ისროლისხევში. 1771 წელს ეს კუთხე ინახულა იოჰან ანტონ გიულდენშტედტმა, რომელმაც დაგვიტოვა საინტერესო აღწერილობა. მოგზაური და მკვლევარი ერთგან წერს: „სხლების გარშემო, მეჯუდაზე მდებარეობს... ქართული სოფლები: დათვიაანთკარი, წოლდევი, ატენი, ჯავახკარი, ისროლი და სალკენთკარი“. შეუძლებელია უცხოელ მოგზაურს ტენდენციურობა დავაბრალოთ. მან მოგვცა მეჯუდის ხეობის ზემო ნაწილის ზუსტი აღწერილობა და დაასახელა სოფელი ატენიც.

ისროლისხევის ატენი შემდგომი ხანის ქართულ წერილობით წყაროებშიც არის მოხსენიებული. მეფე ერეკლე მეორის ბრძანებით ორჯერ - 1774 და 1781 წლებში - მომხდარა. „ქსნის ხეობის სტატისტიკური აღწერილობა“. აღნიშნული მასალები ქსნის ხეობაში მოგზაურობისას 1908 წელს სოფელ იკოთში აღმოაჩინა ექვთიმე თაყაიშვილმა და პირველად მანვე გამოაქვეყნა (იხ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 45, თბ., 1951). 1781 წლის „აღწერაში“ ჩამოთვლილია ქსნის ხეობის სოფლები და მითითებულია კომლთა რაოდენობა. მეჯუდაზე, ისროლის ხეობის სოფელ ატენში, იმ დროს უცხოვრია 19 კომლს.

უფრო ადრინდელ (1774 წლის) „აღწერაში“ აღნიშნულია ატენის მცხოვრებთა გვარებიც - სალუქაშვილები, ელიაურები, ასტამაძეები, ხახაშვილები.

ამრიგად, უდავო ფაქტია, რომ ისროლისხევში სოფელი ატენი არსებობდა. დასადგენია, სახელდობრ, სად იყო იგი? მხოლოდ წერილობით წყაროებზე დაყრდნობით ამისი გარკვევა ძნელია. ადგილზე მისვლით, მხარის გაცნობითა და ზეპირსიტყვიერი მასალების გათვალისწინებით ასეთ დასკვნამდე მივყავით: დღე-

ვანდელი ისროლისხევის დასავლეთით, მდ. ისროლისხევის მარჯვენა ნაპირზე, ტყეში და ახოებში დღესაც არის ნასოფლარები: დავითიანთკარი, ნადირაანთკარი და ნინიკაანთი.

სოფელ არცევში მცხოვრებ 90 წლის კოლა დვალისხევისა და გორის რაიონის სოფელ მეჯვრისხევაში მცხოვრებ ღრმად მოხუც დავით გინტურის გადმოცემით, იმავე ისროლისხევის მარჯვენა ნაპირზე მათი პაპებისა და მამების დროს ცხოვრობდნენ ასტამაძეები და ხახაშვილები. ისინი სახლობდნენ დღესაც კარგად შემონახული ღვთისმშობლის ეკლესიის გაშემო და თავიანთ სამოსახლოს დღესაც ხახაანთკარს უწოდებდნენ. დღესაც ეკლესიის დაბლა, ტყეში მდებარე ახოებს ხახაანთ ახოებს ეძახიან.

დღესათვის მეჯვრისხევაში ცხოვრობს 7 კომლი, გვარად ციცაგები. ისინი თავიანთ უბანს ხახაანთს უწოდებენ. იქვე მცხოვრები კოლა და დიმიტრი ციცაგების გადმოცემით, მათი წინაპრები ცხოვრობდნენ დღევანდელი ისროლისხევის წყლის მარჯვენა მხარეს ღვთისმშობლის ეკლესიის გარშემო და არა ციცაგაიანთკარში, რომელიც შედიოდა ცხინვალის რაიონში.

ამრიგად, ისტორიული სოფელი ატენი მეჯუდას ხეობაში სავარაუდებელია სოფელ ისროლისხევის გადმით, მდინარე ისროლისხევის მარჯვენა მხარეს, ღვთისმშობლის ეკლესიის დაბლა, მდინარიდან ხუთასიოდე მეტრის მოშორებით, სადაც მრავლად არის საცხოვრებელი სახლების ნაშთები.

სეხნია ტოპონიმები ჩვეულებრივი მოვლენაა. ორი ატენის არსებობაც არაა გასაკვირი. ორივეგან - ისროლისხევაშიც და ტანას ხეობაშიც - მორუხო ფენის კლდის მასივებია. დასახელებულ ადგილებში ძველი დროიდანვე ცხოვრობდა და ცხოვრობს ქართულენოვანი მოსახლეობა. ს. მაკალათიას აზრით, ტანა და ატენი ნაწარმოებია „ტინი“ სიტყვისაგან. ს.ს. ორბელიანი აღნიშნავს: „ტინი არს კლდე დიდი, მაგარი და დაუმშალველი“. ეს განმარტება ზედმიწევნით მიასადაგება ისტორიულ სოფელ ატენს და მის მდებარეობას მეჯუდას ხეობაში.²²

²² თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ონომასტიკა I, შ. ძიძიგურის რედაქციით;

სალუქაანთ კარი

ისროლის დასავლეთით ცხოვრობდნენ სალუქაშვილები, ასტამაძეები. ამჟამად არის ნასახლარები, გადასახლდნენ მეჯვრისხევში, ახალ სოფელში.

არიყვანა არის მიწის სახელი, რომელიც იხვნოდა.

დავითიანთ კარი, ცხოვრობდნენ დათიაშვილები. ამჟამად ნასოფლარია.

თაგაანთ მთა, სახელი დარქმეულია გვარ ჭოხურის შტოგვარის მიხედვით ჩრდ.

კვირაცხოველი ნიშა ტყეში.

მუნი მიწა, სათიბი, საძოვარი.

მთის ჭაობი, გვარად იყო სალუქაშვილ, მდ. მეჯუდის მარჯვენა მხარს.

სამხთო, ხატის საყანია დათიაანთ ნასოფლარში.

ფიცაართის მთა, აყუდებული კლდე, ფრინველთა საბუდარი.

ყობთა მთა ჩრდ - არს ნასახლარები.

შუაჭობი საძოვარი.

მაქროს ჭაობი, შემოდობილ იყო სალუქაშვილის მიერ.

ჭოხურა, ამ გვარის ნასახლარები.

არის ნასახლარები, ცხოვრობდნენ ფიდურები, ისროლის მარჯვენა მხარს, შურა მიწა ნასოფლარში არის 20 მეასელი სათიბი.

წიწურა - სახნავი, სათიბი.

მახისი მდებარეობს მეჯუდის ხევის მარცხენა შენაკად მახისის წყალზე, ამ მცირე დასახლების ადრინდელი სახელია მოხისი, რომელსაც პარალელური ფორმები მოეპოვება საქართველოს რიგ ადგილებში, მათ შორის შიდა ქართლში. ამ დასახლებაში რამდენიმე უცხოტომელია, რომელთა გვარებია: დუდაევი, თვაური, ბუქულოვი.

კომი დონ, ხევის წყალი.

გომთა - ხეობის სახელია, სადაც ქართველობა ცხოვრობდა.

ორბოძალა დასავლეთის მხარეს მთა. ამ მთიდან გამოედინება მახისის წყალი და მარცხნივ შეერთის მდ. მეჯუდას.

წყურეთი ნასოფლარი მახისის დასავლეთით.

მერია ხეობის საყდარია, რომელიც მდ. მეჯუდას მარჯვენა მხარს მდებარეობს. ადრე ცხოვრობდნენ აზნაური თულაშვილები, რომლებსაც ეს სოფელი ეკუთვნოდათ.

ზემო მახისი არის ნასოფლარი.

მახისის ციხე, ზემო ნასოფლარში.

მეორე კომეი ქვემო მხარეს.

ელყან დონ, ელყანის წყარო, ნიშნავს წყალსაც.

შავკო დახეინ არის ნასოფლარი, რომელსაც ასევე ეწოდება შავკუნძიანი.

ქროი, წისქვილის სახელია, რომელიც აღარ არის.

დულაანთ ტყე.

სტირქომ - დიდი ხევი.

ხუბულთი ყად, ხუბულოვის ტყე.

ნასოფლარი ამატური

მდებარეობს მდინარე მეჯუდის სათავეში, ცხოვრობდნენ სამი კომლი ხუბულურები, რომლებიც შემდეგ ბიყრის საბჭოში ჩაწერეს, როგორც ხუბულოვები, დუდაშვილი ერთი კომლი უკვე დუდავი იყო.

ამატური -ურ დაბოლოებანი გეოგრაფიული სახელია, რომელიც კუთვნილებას აღნიშნავს, ის დაერთვოდა სიტყვა ასადურს, რომელიც გვარი იყო და შემდეგ მოსულმა უცხო ტომმა ის ამატურად გაითავისა.

ამატურის ციხე მდებარეობს ორ წყალს შუა და ერთ-ერთი ძლერი ციხე-სიმაგრე იყო. იგი კარგად არის შემონახული, აღნიშნულია ვახუშტი ბაგრატიონის რუკაზე სათანადო ნიშნით. სამწუხაროა, რომ ამ დიდ სიმაგრეზე არაფერია გამოქვეყნებული.

სამხთო, არის ნიში სადაც ადრე ამ სახელის დღეობა აღინიშნებოდა.

უცათ ფარს, ნიშნავს იქითა მხარე.

ვარიყანა არის მთის სახელი, საიდანაც მთის გზა გადადის ჭურთის ხეობაში.

თეგერჯინ, პატარა მთის სახელია ნასოფლარის აღმოსავლეთით.

ბეხთულან, ცხენის გადასასვლელი მოიხსენიება ორივე ფორმით, უფრო მწყემსები ამ ბოლო სიტყვას იყენებდნენ.

დულაევების წყალი, ბოლოს ეწოდებოდა დულაითი დონ. ხუსსარ ნიშნავს მზვარეს.

ხაკოი წყალა, ხაკოს ჭალა მეჯუდის მარჯვენა მხარს.

საჯინაანი არის ნასახლარები, სადაც ქართველობა ცხოვრობდა.

წმინდა გიორგი ნიში, ეწოდება როგორც ვასთირჯი.

მასიმ ქომ - ციხის ხევი.

ჩუგრიას ახო, გვარად იყო ვალედაში მცხოვრები ელიაური.

გომთა ეს სახელი ასევე ეწოდება ვალდასა და ამატურს შორის პატარა ხეობას.

სოფელი მდებარეობს მდინარე მეჯუდას მარცხენა შენაკად ბიყრის წელზე მარცხენა მხარეს. ვახუშტი ბაგრატიონის 1745 წელს შედგენილ რუკაზე დღევანდელი ზემო დაბის სათანადო ნიშნით არის აღნიშნული, წყლის მარჯვენა მხარეს, ხოლო უფრო დასავლეთით ე.ი ბიყრის წყლის მეჯუდასთან შეერთების ადგილას სათანადო ნიშნით აზნაურის საცხოვრებლით არის გამოსახული. ჩაწერილი მასალებით დგინდება, რომ ზემო ბიყარში ცხოვრობდნენ ბეგიაშვილები, რომელთა აღმნიშვნელ ტოპონიმები და ანთროპონიმები მოპოვებული გვაქვს სოფელ მეჯვრისხევში დღეს მცხოვრები ბეგიაშვილებისაგან, რომელთა გარკვეული ნაწილი ბოლო დრომდე მამულებს ფლობდა ძველ ნასოფლარში.

ხოლო დასავლეთით მდინარის პირზე მდებარე ციხე და სასახლეც მათ გვარის ადამიანებს ეკუთვნოდათ, სადაც ბიყრის რვანლინი სკოლა იყო მოთავსებული, ხოლო თავდაცვის კომპლექსის, დაცვა ფაქტიურად ზოგიერთ ენთუზასტთა კეთილ ნებაზე იყო დამოკიდებული, რომელსაც იცავდნენ. ერთი მათგანი იყო სკოლის დირექტორი აწ გარდაცვლილი ბორის თვაური, რომელიც ათეული წლების განმავლობაში პატრონობდა ამ ნაგებობას. ამჟამად კი რუსული ოკუპაციის გამო დასახლებაში მხოლოდ რამდენიმე მოსახლეა და იქაურობა ფაქტიურად გაპარტახებულია.

სოფელის ტოპონიმიც ფაქტიურად ძირითადად ქართულია, ზოგიერთი ტოპონიმი ბეგრათა შეცვლის სხვა ფორმით გამოითქმის. ასე მაგალითად ბეგიაანთ კარი, გამოთქმის როგორც ბიყარი, ხოლო ანთროპონიმი ბეგიაშვილი, როგორც ბეგიზაანთი.

ბეგიანი - ბეგიანთი არის ყოფილ ზემო ბიყარის დასახლების ადგილი, რომელიც აღნიშნავს კრებითობას, ხოლო მეორე ნაწილი ეკუთვნილებას.

სამხევი - ტყე და მდინარე, რომელიც ჩადის ბიყრის წყალში.

საძოვარი მინდვრები, ნასოფ. აღმოსავლეთით.

წმ. გიორგი ნიში, ოსურად ვასთირჯი.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ადრეულ წლებში სოფელში ქართული სკოლა იყო და ყველამ ქართული კარგად იცოდა. ამას ერთვოდა სოფელ მეჯვრისხევთან ტერიტორიული სიახლოვე და ადამიანებს შორის ახალი დამოკიდებულება, რაც დღეს აღარ არის რუსული ოკუპაციის გამო.

იობანთი - არის ბეგიაშვილების ერთ-ერთი შტოს სახელი და ამავე დროს ნიშნავს ტოპონიმსაც.

უსანეთის წმ. გიორგი ნიში ნასოფლარში.

უსანეთის წმ. გიორგი არი IX-X საუკუნეების უნიკალური ძეგლი, ნასოფლარი ჩრდილოეთით.

მინდრულა ბიყრის წყლის მარჯვენა შენაკადი.

დულაით ალაგ - ნიშნავს დულევერას ადგილი.

ახოები - არის სამ ადგილს, რომლებიც ეკუთვნოდათ, როგორც დულაეებს ისე ბეგიაშვილებს.

ზელდოქა არის ნიში და სათიბი ველები, ისდიდნენ დღებას ზაფხულში.

დუღნამი არის ადგილი, სადაც გენგიურები ცხოვრობდნენ, რომლებიც ბოლოს მეჯვრისხევში და სხვა სოფელში დასახლდნენ.

ბიყვითი - მინდორი ჩრდილოეთით.

ქოათთა ქომ, წისქვილის ხევი.

ფას ძუარ - სალოცავი იქითია.

ხარული, ასიას ხეობა, სადაც ადრე ცხოვრობდნენ ბოლათაშვილები.

ნაწისქვილარი, მეჯულის მარჯვენა ნაპირზე ეკუთვნოდა სიკო თვაურს.

სამთელა, ტყე სოფლის ცენტრის ჩრდილოეთით.

ფერმა ალაგ-ფერამის ადგილი, იყო ბიყრის წყლის შესართავთან მეჯუდასთან.

ნასოფლარი პატარა ქოლოთი

მდებარეობს სოფელ ვილდას (ვილდა) აღმოსავლეთით ორი კილომეტრის დაცილებით. სოფელში ცხოვრობდნენ სარაულები და ხომიზურები, რომლებიც ძირითადად სოფელ მეჯვრისხევში არიან ჩასახლებულები. ამჟამად იგი ნასოფლარია.

ამოსახელი ქედი, ხომიზურების ნასახლარებთან.

ახოები ნასოფ. სამხრეთით ტყეში.

ახოს ხევი, ტორტლას მარჯვნივ.

არ შაანთები კველაშვილების შტო გვარი, არის ამათი ნასახლარები.

შალიაანთ კარი, აქ უცხოვრია ბალაშვილების ერთ შტოს არს ნასახლარები.

ბოსლაურები, ტორტლას მარჯვენა მხარეს.

გოგაურების ციხე, ნასოფ. აღმოსავლეთით, მოსხ. ისტ. წყაროების.

გომთები, აღმოსვ. არს ნასახლარები.

გორის ახო, გვარად იყო ხომიზური.

გელაძეები, ადრე უცხოვრიათ ამ გვარის ადამიანებს, არის ახოები.

დილდეულ - სოფ. ჩრდ. ახო.

ვაკეყელისა, ადგილი სადაც ეკლესია. ღვთისმშობელია.

თამარ მეფის წყარო, იყო სოფლისათვის.

ნაბარდალე, ველი ტორტლას მარჯვნივ.

ნასერვალა, აღმოსვ. ველები. ნაგორევი არს ნასახლარები.

ნაფეტვარა ახოები ტორტლას მარცხნივ.

იორბი ჭალა-ტორტლასთან.

ნაფეტვრები ნასოფლართან სამხრეთით.

ნაფეტურების - ხევი, ტორტლას მარცხ. შენაკადია.

კველაანთ ნათუბრები, სამხრეთით - კველაანთ წყარო.

კორმის ხევი - ჩადის ტორტლაში. - მთაწმინდა სალოცავია მე-სტუმრეშვილებისა.

საქორე ქედი, ნასოფ. ჩრდილოეთით.

სამხთო ქედი, სამხრეთის მხარეს.

საქერები, ითესებოდა ქერი, აღმოსავლეთით.

სალუაანთ კარი, არის ნასახლარები.

სამხთო ნიში - ნასოფლარში.

საცხალავოტო, ახო სოფ. ჩრდ.

სადაო მთა - სარაულებსა და ხარხელებს შორის.

ტბათები, ასოები ნასოფ. დასვ.

ტორტლა მდინარე სათავეს იღებს პატარა ქოლოთში, ჩადის მეჯუღაში მარცხნიდან.

ტატუაანთი - ცხოვრობდნენ ტატუნაშვილები.

ფლატე, ადგილი სამხრეთით.

ქოლოთს ჩირდილები, ჩრდილოეთს მხარს.

ქოლოთის ციხე დგას ნასოფლარში.

ქოხები, ახსერები, აღმოსავ.

ქოლოთის ველები ტორტლის მარცხნივ.

ქოლოთის მთა - ჩრდილოეთით.

ჩატური ველი, ტორტლას მარცხნივ.

ჩასიაანთ ახო, ტორტლას მარჯვნივ.

ჩიტკარის ხევი, ტორტლას მარჯვნივ.

ძალლი მიწა - იყო სადაო.

წინვიბე ახო ტ. მარჯვნივ.

ჰიდრონიმები: ქოლოთის ქალაში ხუთი წისქვილი იყო ლეხუ-რაზე გვარების მიხედვით:

1. მესტუმრიანთ წისქვილი;
2. ხარხელაანთ წისქვილი;
3. ჩხიტურიანთ წისქვილი;
4. კაკელაანთ წისქვილი;
5. ტატუნაანთ წისქვილი.

ნასოფლარი დიდი ქოლოთი

ასახედი ქედი - ქედი ჩრდილოეთით.

გიგაურების მინდორი, ნასოფ. სამხრეთით, 25 ჰექტარი. არის ნასახლარები.

ბოთანთ წყარო, წყარო ნასოფლარი გორაკი, სოფლის ჩრდილოეთით.

გუნიეთი ადრე სანახავი.

გძელები, სანახავი 5 ჰექტარი.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს დასახლებები ცალ-ცალკე კოლმეურნოებები იყო და ნაკვეთებიც გაყოლილი იყო, სახელები კი ერთ ცნებათ აღინიშნებოდა. მაგალითად „გრძელების“ მაგალითიც ამისი დასტურია.

გომთა სამხრეთით არის ნასახლარები.

გელიზები ჩრდ. არის ნასახლარები.

კლესია სამხთო ზედაველასთან.

ზებეყური ჩრდ. მთის სახელია.

ზედაველი აღმოსავ. 5 ჰექტ.

კეკელაანთ ახოები. სახრეთით ტყეში.

კერავანა 1 ჰექტარი სამხრეთით.

კოტაურები 90 ჰექტარი.

სანდროაანთ ველები, მესტუმრიშვილების მამულ იყო.

სამხთო ყელი, აღამოს. მხარეს.

სარაულების ადგილი არის ნასახლარები.

ნაფეტვარა ადრე იყო სახნავი.

ნასოფლარი სამხრეთით, ორ ადგილს იყო მოწყობილი.

ნალობიარი სამხრეთით 0,5 ჰ.

ქარქლეთი საძოვარი ჩრდ.

ქოლოთის ყელი ჩრდ. გადასასვლელი.

ღრუბელა - წესო ჩრდილოეთით.

ბუბურა წყარო - დასახლებები იყო, არის დღესაც.

ცოცხები(ს) ბოლო საძოვარი.

წიწიბე - საძოვარი, აქვე არის ციხის ნანგრევები.²³

²³ კ. ხარაძე ბევლი ქართული გეოგრაფიული ტერმინების ლექსიკონი, თბ., 2021, გვ. 41; გორაკი, გორაკა, მცირე სიმაღლის რელიეფის დადებითი ფორმა;

სოფელი ღრომი

სოფელი ღრომი ისტორიული დასახლებაა, მეჯუდის ხეობაში და იგი მდებარეობს წინა მთების შედარებით გაშლილ ვაკეზე: მეჯურისხევის ჩრდილოეთით ერთი კილომეტრის დამორებით.

სოფელი მოხსენიებულია დიდი გეოგრაფიის ვახუშტი ბაგრატიონის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსას“ შრომას დართული სოფლების სიაში. ხოლო XVIII საუკუნის ბოლო პერიოდი ცნობილი სწავლულის იოანე ბაგრატიონის წიგნში „ქართლ-კახეთის აღწერა“, სადაც ჩამოთვლილია მეჯუდის ხეობის სოფლები, რომლებიც ითვლებოდნენ სამეფო, სათავადო, საეკლესიო დასახლებებად, ღრომი დასახლებულია როგორც მოსახლე სოფელი. როგორც ცნობილია, იოანე ბაგრატიონმა თავისი აღნიშნული „აღწერა“ კრწანისის ტრაგიკული ომის წინ შეასრულა.

1801 წელს ცნობილი ოკუპაციის შემდეგ რაც რუსეთმა საქართველოს წინააღმდეგ განახორციელა, 1814 წელს რუსულმა აღმინისტრაციამ განახორციელა მოსახლეობის კამერალური აღწერა. ამ აღწერით მეჯუდის ხეობას ცოტა ხნის წინათ აყვავებული სოფლები ბიეთი, ივრეთი, გორეთი, ანდორეთი, ღრომი ნასოფლარებადაა.

შემდგომ როგორც მთაში ისე მთისწინეთში კავკასიის მთებიდან გადმოსახლება დაიწყო ქართველმა ღვალებმა, რომელსაც შემდგომ უცხო ტომელებიც მოჰყვნენ. 1820 წლის საბუთების მიხედვით უკვე მოხსენებულ ღრომში სახლობენ ბეგიაშვილები, რომლებსაც აქვთ ციხე, კარის ეკლესია და დიდი მამულები. აღნიშნულ წელს ღრომში დასახლებულ ბეგიაანთკარს (შემდგომ ამის მიხედვით ეწოდა ბიყარი) მსახლობელი გიორგი ბეგიაშვილი. იგი გორის მაზრის ოკრუჟნი ნაჩალნიკს გიორგი ტიტოვს სწერს: „ღრომს მსახლობელი გიორგი ბეგიაშვილისაგან: ჩვენი წინაპარნი გხლებიან ძველად მეჯუდის ხეობაზედ. სოფელსა ბიყარს. ეკლესიის მამულზედ მსახლობელნი და მუნ ბიყარს დატყვევებულა ლეკთაგან პაპის ჩემის მამა ბეჟან, რომელსაც დაუტყვია ტყვეობას

არამცირედი ჟამი“... „ტყვეობიდან უყიდია პაპაჩემს გორგის, ამილახვრიანთ აზნაურიშვილების ყანჩაველებისაგან, ნასოფლარი ღრომი ციხით, წისქვილთა და შესვლა-გამოსავლით, რომელზედაც აუშენებია სოფელი, უყიდნია კიდევ ყანჩაველებისაგან ნასოფლარი ანდორეთი, ნასოფლარი გორეთი და სხვადასხვა მამულები უბოძებია მეფეს გიორგის უფლისწულობაში“.

მოტანილი წერილის ნაწყვეტიდან საინტერესოა, ის, რომ მეჯუდის ხეობის რამდენიმე სოფლის და მათ შორის ღრომის მოსახლეობა გიორგი XII-ის გამეფებამდე აყრილა და უფრო დაბლა ბარში დასახლებულა.

მეჯუდის ხეობაში და მათ შორის ღრომში დასახლებული მიგრანტები „ღროებით მცხოვრებთა“ კატეგორიას მიეკუთვნებოდნენ.

ხეობის ონომასტიკური მასალების შესასწავლად მნიშვნელოვანი წყაროა „შიდა ქართლის (გორის მაზრის) მოსახლეობა XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში რუსული კამერალური აღწერების მიხედვით“.

1818 წლის აღწერის მონაცემებით სოფელ ღრომში ცხოვრობდნენ:

გიორგი ქურთაული, შვილი იაკობი, ძმა იოსები.

გიორგი ეჯოშვილი, შვილები დიმიტრი, ნინია.

გადმოსახლებულია ქსნის ხეობის სოფელ ქურთიდან.

ბერუა ილურიძე, ჰყავს ცოლი, შვილები, გიორგი, დიმიტრი, სიღამონი.

თავადების მიხეილ, მირმანოზ, დავით და სოლომონ ერისთავების საერთო გლეხები:

გოგია ბეგიაშვილი, ნათესავი ნინია და გიორგი.

პეტრე ციკლაშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟი გოგოლა.

ანდრეა ციციკაშვილი, ვაჟი გოგილა, ქალიშვილი, ძმა ფილიპე.

სახაზინო აზნაურის სიმონ ჯაფარიძის გლეხი, გადმოყვანილი იმერეთიდან.

დიმიტრი, როსტომ რაჭაველები, ორივე უცოლო.
თავად მირმანოზ და მიხაელ ერისთავების გლეხი
გიორგი ეჯოშვილი, ვაჟები: დიმიტრი, ნინია.
ბერუა თაგაური, ჰყავს ცოლი, ვაჟები: ზაქარია, გაბრიელი.
გიგოლა ბეგიაშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟებია: ნინია, ლაზარე,
მოთო.

ბეცია ბეგიაშვილი, ვაჟები: გაბრიელი და ნინია.
გიორგი ბეგიაშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟი ქიტესა, ძმა შიო.²⁴
ბორცვიანი ადგილები, სოფ. აღმოსავლეთით.
ერისთავის ადგილი, ეწოდება სოფ. აღმოსავლეთით შემო-
რჩენილ ნანგრევებს.

მალნარი, ხშირი და შამბნი ტევრი.²⁵
ღრუდო, დახრამული, ოღრო-ჩოდრო ადგილები.
მარილიანი წყარო, ნახევრად მინერალური წყალი, სოფ. და-
სავლეთით.

ზემო მხარე, სოფ. აღმოსავლეთით სადაც არის ნასახლარები,
სავარაუდოდ იქ ცხოვრობდნენ გიკაშვილები.

ძახვლიანი, ქავლიანი ადგილი, სადაც ეს მცენარე ხარობს
ტყეში.

ხაშმიანი ველები, იგულისხმება არაკეთილჰოანი ადგილი,
ორთქლით გაჟღენთილი ადგილები სოფლის აღმოსავლეთით.

ბეგიაშვილების შტოგვარებია: ნინაანი - ნინაანთი, ლაზერანი
- ლაზერაანთი, გაბრელაანი - გაბრიელაანთი, გიგოლაანი - გიგო-
ლაანთი, ქიტესაანი - ქიტესაანთი.²⁶

²⁴ ი. ალიბშარაშვილი შიდა ქართლის (გორის მაზრის) მოსახლეობა XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში რუსული კამერალური აღწერების მიხედვით;

²⁵ კობა ხარაძე იქვე, გვ., 135;

²⁶ კობა ხარაძე იქვე, გვ., 146;

ნასოფლარი დვალისაანთ კარი

მდებარეობს მდ. მეჯუდის სათავეებთან, მარცხენა მხარეს, ცხოვრობდნენ მხოლოდ დვალისძეები. წლების წინათ სოფელში ცხოვრობდნენ: მაქრო, კოტე, პავლე, შიო, ვანო, აბრო, ზუბა, მიმა და სხვა დვალისძეები. დვალისძეების შტოგვარებია:

ეშმაკაანი - ეშმაკაანთი, კოტორაანი - კოტორაანთი, ბოტაანი - ბოტაანთი, კრუშკაანი - კრუშკაანთი, მიშაანი - მიშაანთი, აბროაანი - აბროაანთი.

ტოპონიმები:

ავაზნი - წყარო მეჯუდის პირზე.

გრძელი ველი, ნასოფ. აღმოსავლეთით.

დათიანთ კარი - აწ. უკვე ნასოფლარი. ცხ. დათიანთები.

დიდვაკე - მეჯ. მარჯვენა მხარეს.

დვალისაანთ ჭალა - მეჯ. პირზე.

დვალისაანთი - ნასოფლარი.

ისროლისხევი - საძოვრები ზვარე, მზიანი ადგილები, საძოვრები დასავლეთის მხარეს.

კამელაანთ კარი, ცხ. კამელაძეები, აწ. ნასოფლარი.

კოხურათი, საძოვარი 5 ჰა. ფერდა ადგილები.

კაკლი ხევი, მეჯ. მარჯვენა შენაკადი.

კოცინოს ხევი, მარცხენა შენაკადი.

კორდები.²⁷

ლომანთ ადგილი - არის ნასახ. ცხ. ლომაძეები.

ლამები - მდ. მეჯუდის პირზე, იყო მოწყობილი ბაღები.

ნაროვანი - ჩრდ. მაღლა ამოი, გადასასვლელი.

ნაკაფუანი, არის ნასახლარები.

ნაკაფოანი - ახო ჩრდ. მოხსენებულია „ძეგლი ერისთავთაში“.

ნაფუძრები, არის ადგილი ყოფილ სანახავი აღმოსვ. მხარეს.

ნაზვრევი, სახნავი მამული (ყოფილ) აღმოს. მხარეს.

²⁷ კ. ხარაძე, ძვ. ქართული ტერმინების ლექსიკონი, თბ., 2021, გვ., 74;

ნატუსი, სახნვ. დასავლეთ. ამჟამად ბუჩქნარია.

ნიში - დელე, მეჯ. მარჯვენა მხარს ტყეში.

პატარა მიწები, ნასოფ. აღმოსავლეთით.

ჟამულია ახო - დასავლეთით, ისროლისავენ.

ძირისა მთა ნასოფ. ჩრდილოეთით.

სვიანაანთ კარი - ნასახლარები.

შტრიფები - არის ორი ხევის შეერთების ადგილი. ტერჯოვანი
მთის სახელია.

წმ. მარინე, ნიში სალოცავი.

წყანწყარო - წყაროს სახელია.

ძირისა ჩრდ. მთის სახელია.

ხოდაშენა, ორი პა. ადგილი სანახავ.

ბიეთის სამონასტრო კომპლექსი მდებარეობს მეჯუდის ხეობაში ნასოფლარ ნიშის პირდაპირ მდინარის მარჯვენა მხარეს. ერთი კილომეტრის შემდეგ კლდოვანი მასივი ჩანს, სადაც მდებარეობს ნახევრადმღვიმის დიდებული ტაძარი. თვით კლდე არის გამოჭრილი ეკლესიის თაღებად, ხოლო კლდეზე მიშენებულია თირის ქვით ნაგები შენობა დაუვიწყარ შთაბეჭდილებას სტოვებს.

ბიეთი აგებულია ბენდერის მთაგრეხილის სამხრეთ კიდეში, მიუვალ კლდოვან მასივში და არამართო ტაძარი, თვით დამხმარე ნაგებობაც კი არქიტექტურის ნამუშევრებია.

ძეგლის მშენებლობა დაიწყო მეცხრე საუკუნეში საქართველოს გაერთიანების დასაწყისში. დასტურია სამხრეთის ფასადზე მოთავსებული ასომთავრული წარწერა. სხვა წარწერები ჩამოხსნილია და ინახება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ქვის ფონდში.

ქვის სწორკუთხოვან ადგილზე მოთავსებულია წარწერა: „ქრისტე მეუფეო ყოველთაო ადიდე ერისთავთ-ერისთავი იოანე ძე ბაჟურ ყანჩაელისაჲ უფალი და პატრონი ამის წმიდისა ეკლესიასა...“

მეორე წარწერა ადიდება ვაჩესა და ბექქენს ბიეთის ამბებს მესამე ღმერთს, მეოთხე თვით ხელოსანს ეძღვნება.

ბიეთი იყო ეროვნული კულტურის დიდი კერა, სადაც სამონასტრო ცხოვრების საკუთარი წესი არსებობდა, ხდებოდა წიგნების გადაწერა, აქვე იყო დიდი საწიგნოებელი, ამისი დასტურია შიგ მოთავსებული თირის ქვით გამოჭრილი თაროები.

ბითის სამონასტრო კომპლექსი დაანგრიეს ჯერ ხვარაზმელებმა, მერე მონღოლებმა, აქედან კულტურულმა ცხოვრებამ შორს მთებში გადმოინაცვლა არმაზში, ცხრაწყაროში, ჭურთაში, ქოლოთში.

ძეგლის მცირედ გადარჩენილი ფრესკები იმისი დასტურია, რომ თავისებური კოლორიტი საუკუნეთა მანძილზე იქნა გამო-

მუშავებული, რომელიც ფერწერის კანონებისადმი ჩანს თავისუფალი მიდგომა, რაც გარკვეულ სკოლას გულისხმობს.

ბიეთის ახლოს ხეობაშია აწ. უკვე ნასოფლარი ივრეთი, რომელიც დასახლებულია, როგორც ვახუშტი ბაგრატიონის „საქართველოს გეოგრაფიაში (1997) ისე იოანე ბაგრატიონის „ქართლ-კახეთის“ აღწერაში (1986), როგორც „მოსახლე“. სახელი დარქმულია ხეობაში მოსახლე ივერთა დასახლების მიხედვით, ასეთივე დასახლების ე.ი. გვაროვნობის მიხედვით ამავე ხეობის ჩრდილოეთით გვხვდება, როგორც დვალთა ისე დვალაანთ კარი. 1470 წელს შალავ ქსნის ერისთავმა ლარგვისის მონასტერს შესწირა გუჯარი, სადაც აღნიშნულია, რომ არაბთა სარდალს მურვან ყრუს მთლიანად დაუნგრევია ხეობის ძეგლები, დაუხოცია მოსახლეობა და იქაურობა უდაბნოდ ქცეულა. მეთხუთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ქსნის ერისთავებმა ადორძინეს აღნიშნული ნასოფლარი ასევე ამავე ხეობაში დღეს ერთ-ერთი ძველ და მრავალრიცხოვანი სოფელი ახალუბანი. ძეგლში ვკითხულობთ: „ადვადგინე სოფელი ივრეთი, რომელ მურვანის ჟამსა უკანით არ სახლებულიყო, აგრეთვე ქსანზე სოფელი ჰერედაათ ოხერი ადვამენე და ზუარი, ქურთა და სხუამ, ვინც ლარგვისის მონასტრისათვის შეწირულ იყო ჩვენთა პაპათა ჩამომავალთაგან აგრეთვე უცვალებლად იყოს“.²⁸

გვჯერა მხარე და აღნიშნული სოფელი, რომელიც დღეს ველურთა მიერ განადგურებულია კვლავ აღორძინდება.

²⁸ თ. ბარნაველი, მაგნე, 1969, N1;

მდ. მეჯულის დინებაში მდებარე სოფლები ადმინისტრაციულად ორ ნაწილად იყო გაყოფილი - დინების ქვედა ნაწილი, ბარის ზოლი, გორის რაიონის მეჯვრისხევის სასოფლო საბჭოში შედიოდა მეჯვრისხევს ზემოთ მდებარე სოფლები კი ცხინვალის რაიონს ეკუთვნოდნენ და ღრომისა და ბიყარის სასოფლო საბჭოში ერთიანდებოდნენ.

ვახუშტი ბატონიშვილის აღწერილობით, მეჯვდა ჟამურის მთიდან გამოედინება და ციხისძირში ერთვის მდ. ლიახვს. აქედან მოყოლებული, ბიყრამდე იყო ვენახოვანი, ხილიანი, მარცვლეულის მოსავლით ნაყოფიერი და მჭიდროდ დასახლებული, ყოფილა „ამიერ და იმიერ დაბნები მრავალნი“ „ეს არის ხეობის ერთი მონაკვეთი - ლიახვის შესართავიდან ბიყრამდე, რომელიც ხასიათდება ვენახოვნობით, ხილიანობით, მარცვლეულის მოსავლის ნაყოფიერებით და დაბათა სიმრავლით. ბიყარიდან მეჯვდის ხეობა, ისროლისხევსა და ქოლოთქვიტუკირის ჩათვლით, ხასიათდება როგორც ტიპური მთის ზოლი.“²⁹

ამრიგად, ვახუშტი ბაგრატიონი მეჯულის ხეობაში, ვერტიკალური ზონალობის მიხედვით, ორ ზოლს გამოჰყოფს მათთვის დამახასიათებელი მეურნეობის ფორმებით და იქვე მიუთითებს, რომ „ბიყრის-ხევს ზეით არის მამულთი ქსნისა“. ნ. ბერძენიშვილი მეჯვრისხევს მიიჩნევს რა მთისა და ბარის გამყოფ ზოლად, იმ პუნქტებს შორის ასახელებს, რომლებიც მთისა და ბარის დამაკავშირებელ რგოლებს წარმოადგენდნენ; ჰიფსომეტრულად ამ რგოლების განსხვავებული ზონის მეურნეობათა სარბიელად წარმოგვიჩენს.³⁰

ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, მეჯვრისხევი მდებარეობდა რა მთასა და ბარის გასაყარზე, წარმოადგენდა ამ ორი რეგიონის დამაკავშირებელ რგოლს, ხეობის ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ ცენტრს. ეს იყო მთავარი სავაჭრო ცენტრი, სადაც ერთმანეთს ხვდებოდა და პროდუქციას აწვდიდა მთისა და ბარის

²⁹ ი. ბაგრატიონი საქართველოს გეოგრაფია, თბ, 1997, გვ. 72;

³⁰ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, 1940, I ტ. გვ. 24;

ქართველი და არაქართველი მოსახლეობა. მეჯვრისხევის გვერდით თანდათან დასახლდნენ სხვა ეროვნების ადამიანები.

ვახუშტი ბაგრატიონი მეჯუდის ხეობას, ვერტიკალური ზონალობის მიხედვით, ორ ნაწილად ყოფს: პირველი - ციხისძირიდან მოყოლებული/ სადაც მეჯუდა უერთდება ლიახვს/ბიყარამდე - ბარი და მეორე - ბიყარს ზემოთ ისროლისხევისა და ქოლოთქვითყირის ჩათვლით - მთა. ნ. ბერძენიშვილი კი მთისა და ბარის გამყოფ ზოლად მეჯვრისხევს მიიჩნევს, რომელიც ამ ორი რეგიონის ეკონომიკურ და კულტურულ უთიერთობას არეგულირებდა. ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, მეჯუდის ხეობა, მეჯვრისხევს ზემოთ სოფელ ღრომიდან იწყება, აქედან იწყება ნამდვილი ხეობა, მთის ზოლი ტიპიური მთიური მეურნეობით.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ ვახუშტი ბაგრატიონი მთისა და ბარის გამყოფ ზოლად ვენახის გავრცელების არეს მიიჩნევს, XVIII ს-ის პირველ ნახევარში მეჯუდის ხეობაში ეს ზოლი ბიყარამდე გადიოდა, აქამდე მევენახეობა იყო მეურნეობის ერთ-ერთი ძირითადი დარგი. შემდეგ ხეობა თანდათანობით იცლება ქართული მოსახლეობისაგან, მოდის ახალი ეთნიკური ერთეული და მეურნეობის ეს ტრადიციული დარგიც ნადგურდებოდა. ამასთან ერთად მთისა და ბარის გამყოფი ზოლიც დაბლს იწევს, ის ღრომზე გადის, აქედან იწყება ნამდვილი ხეობა, მთა სადაც მეურნეობის ძირითადი დარგი იყო მესაქონლეობა, ბარად კი მიჩნეულია მეჯვრისხევი და საერთოდ, ტირიფონის ველზე მთის ძირში განლაგებული სოფლები.

შალვა ქვენიფნეველ ერისთავის 1470 წლის შეწირულობის წიგნში ვკითხულობთ, რომ მან მეჯუდის ხევს „აღაშენა სოფელი ახალუბანი“ ისეთ ადგილას, რომ მანამდე ადამიანი არ სახლებულობდა, შემოუკრიბნა მამული და უჩინა ყოვლისა კაცისაგან უსარჩელო. აღაშენა ზუარი და გაუჩინა სავენახენი. მანვე აღაშენა მურვან ყრუს შემდეგ გაუჟაცრიელებული სოფელი ივრეთი და ქსანზედ სოფელი ჰერედა.³¹

³¹ ქართული მწერლობა, 5, თბ., 1988, გვ., 128;

ვახუშტი ბაგრატიონი მეჯუდის ხეობის სოფლებიდან ასახელებს მეჯვდას, ბიყარს, ბიეთს და მახისს. თუმცა მის დროს ბიყრამდე იყო „ამიერ და იმიერ დაბნები მრავალნი“. ცხადია, ქართული მოსახლეობით. მაგრამ ისინი თანდათანობით ტოვებენ ხეობას და ძირითადად, ტირიფონის ველზე, მეჯვრისხევსა და მის გვერდით განლაგებულ სოფლებში ჩამოდიან.

ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, ვეშაპურები თავდაპირველად არაგვის ხეობაში ვეშაგურებს გამოეყვნენ და მეჯუდის ხეობის სოფელ მახისში მოვიდნენ, ხოლო აქედან მეჯვრისხევში ჩამოსახლდნენ. სარაულები გუდამაყრის სოფელ დუმაცხოში მცხოვრებ აფციაურებს გამოეყვნენ / ეს გვარი დედის სახელიდან სარადან მომდინარეობს / და ბარში, გორის რაიონის სოფელ კარალეთში წავიდნენ, მაგრამ მთიელები ამ დაბალ, ჭაობიანადგილებს ვერ შეეგუენ და მეჯვრისხევში გადმოინაცვლეს. აქედან ისინი „ქალბატონმა მარიამმა“ / ალბათ დავით ერისთავის ქვრივმა, XVIII ს-ის ბოლოს ან XIX ს-ის დასაწყისში / ქოლოთში გადაიყვანა, რადგან ქოლოთი უკვე დაცლილი იყო და მოსახლეობის კვლავ აღდგენა უნდოდა. მათ ქოლოთში დუმაცხოდან თავიანთი სალოცავის „საღვთომაღალის“ ნიშიც კი გადმოუტანიათ, მაგრამ აქედან მალე წამოვიდნენ გორის რაიონის სოფელ ახალსოფელში და ბოლოს, XX ს-ის 30-იანი წლების დასაწყისში მეჯვრისხევში მკვიდრდებიან. ქოლოთი ორია: დიდი ქოლოთი და პატარა ქოლოთი. მათ ერთმანეთისაგან ქედი ყოფთ, პატარა ქოლოთი მეჯუდის ხეობაშია, დიდი ქოლოთი კი ლეხურის ხეობაში. ეს უკანასკნელი ადრე მჭირდოდ იყო დასახლებული. აქ ცხოვრობდნენ ხარხელნი, მესტუმრიანი, კეკელაშვილები, ლოთიშვილები მაგრამ ხალხი ზვავებმა დააფრთხო და როგორც მთხრობელი გადმოგვცემს, „სხვადასხვა ადგილებში დაიდალნენ“. XVIII ს-ის 70-იან წლებში ქოლოთში ქართული მოსახლეობაა და მეტისმეტად შეწუხებულნი არიან ქურდებისაგან.³²

³² ქართული სამართლის ძეგლები, VII, თბილისი, 1981, გვ., 191;

იარდალაშვილები ჭოლიდან / ქოლოთის აქეთ მდებარე სოფლიდან / ჩამოდიან მეჯვრისხევში / ჩამოდის ჩვენი მთხრობელის სვიმონ იარდალაშვილის, დაბ. 1918 წ.პაპა /. ეჯოშვილები ლეხურის ხეობის სათავიდან, სოფელ ცხრაწყაროდან არიან ჩამოსახლებული, ხახუტაშვილების წინაპრები - ბენდერიდან, ხოლო ელიაურები - ვილდიდან. ელიაურების წინაპრები ილურიძეები ყოფილან და ჭურთისხევის სოფელ ილურიანთკარში უცხოვრიათ, აქედან მეჯუდის ხეობის სოფელ ვილდაში გადადიან, ხოლო 1945 წელს აბრო ელიაური ინაცვლებს მეჯვრისხევში. ბეგიაშვილების წინაპრებს ჟამურთან ახლოს სოფელ ქნოდოში უცხოვრიათ. იქიდან ნაწილი ბიყარში გადმოდის და ნაწილი კახეთში სოფელ ანაგაში წასულა, ბიყარიდან ჯერ დრომში ჩამოინაცვლეს და შემდეგ აქედან მეჯვრისხევში ჩამოვიდნენ. ბეგიაშვილებს ქნოდოდან წაწამოღებული აქვთ თავიანთი სალოცავის ნიში, რომელიც ამჟამად მეჯვრისხევში ბეგიაშვილების ხატის ვენახში დგას. ზემო ბიყარში არის უსანეთის ეკლესია, რომლის დღეობაზე, მაისის ბოლო რიცხვებში, ადიან ბეგიაშვილები, მეჯვრისხევის მთელი ქართული მოსახლეობა და მათთან ერთად ადგილობრივ მცხოვრები ოსებიც. აქვეა მეორე წმინდა გიორგის სახელობის სალოცავი. ამჟამად მეჯვრისხევში დგას უსანეთის ეკლესია - მეჯვრისხეველთა საერთო სალოცავი. შეიძლება ბეგიაშვილების წამოსვლას ქნოდოდან შეიძლება რაიმე კავშირი ჰქონდეს 1716 წლის ბეგიაშვილების მიერ გაცემულ ყმობის წიგნთან. აქ ნათქვამია, რომ ბერი ბეგიაშვილი და მისი შვილი მახარა მივიდნენ კახეთში და ეყმენ ესიტას, მის შვილს დათუნას და შვილიშვილს ფარსადანს. მოსულნი პირობას უდებენ ბატონს, რომ მათ მეტს ბეგიაშვილებზე ხელი არავის ექნებოდა.³³

ზემოთ მოტანილ ეთნოგრაფიულ მასალასთან ერთად დავიმოწმებთ 1781 წლის აღწერის მასალებსაც, სადაც მეჯვრისხევის მოსახლეობიდან ბეგიასშვილები, ჯიხვის შვილები, კეკელას შვილი, ლოთეს შვილი - ქოლოთელები; ფსიტიძე - ჭალისუბნე-

³³ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, თბილისი, 1940, გვ. 387;

ლები; ჩიტას შვილი; იარდალას შვილი; ხაშუმძე; მწიკვლავური - წოდებები; ბუჯიას შვილი - ისროლისხვევლები; ხახუტას შვილი - ბენდერელი; ინაური, მილაძე - ივრეთელები; შერმადინი - შველიეთელი; ბუთხუზი - გავაზელი; ჭოჭელი, თაგაური - საძეგურელი; ხოჯრის შვილი - ქარჩოხელი; დათვიას შვილი - თიანელი.³⁴

მეჯვრისხევში, შედარებით მცირე მაგრამ მაინც, გვხვდება იმერეთიდან გადმოსული გვარებიც. მაგალითად, ბლუაშვილები ხარაგაულიდან მოსულან. წამოსულა სამი ძმა, მათ შორის ჩვენი მთხრობელის დავით ბლუაშვილის /დაბ. 1898 წელს/პატა ნიკა, ის პატრა მეჯვრისხევში ცხოვრობდა და XX ს-ის 20-იანი წლების დასაწყისში გარდაიცვალა. სუხიშვილები საჩხერის რაიონის სოფელ ჩიხაში მცხოვრები ცუხიშვილების განაყოფები არიან. ჩიხიდან მეჯვრისხევში მოსულა ორი ძმა: გიგილა და დათუკი, ხოლო მათი ბიძაშვილები ზემო ავჭალაში დამკვიდრებულან. გიგილა და დათუკი სოფლის ცენტრში დასახლდნენ კონა ერისთავთან ახლოს. შემდეგ მათმა შვილებმა: გიორგიმ / ზედმეტ სახელად ძეძვიგლეჯიამ / და ქიტესამ / დათუკის შთამომავალმა / პატარა მეჯვრისხევში აზნაურ ჩიკოიძისაგან იყიდეს ადგილი და იქ გადაინაცვლეს. მაშინ ამ ადგილს „უკულმასოფელი“ ეწოდებოდა, ეხლა კი მეჯვრისხევის „მეჯუდისპირად“ წოდებული ერთ-ერთი უბანია. ეს დაახლოებით 1850 წელს უნდა მომხდარიყო, „როდესაც ბატონყმობის გაუქმებაზე დადიოდა ხმები და თავად-აზნაურობა ცდილობდა რაც შეიძლება სწრაფად გაესაღებინათ თავიანთი მამულები“. ამ ციტატის ავტორის, ჩვენი მთხრობლის ანდრო ესტატეს სუხიშვილის გამოანგარიშებით, გიორგი / ძეძვიგლეჯია / 1806 წელს დაიბადა, მისი უფროსი ვაჟი იოსები - 1831 წელს, უმცროსი ვაჟი მიქელა / მთხრობელის პაპა / - 1840 წელს. შემდეგ მოდიან მიქელას შვილები: ესტატე, ილიკო / ცნობილი ქორეოგრაფის ილიკო სუხიშვილის მამა /. მას შემდეგ რაც სუხიშვილებმა უკულმასოფელში გადმოინაცვლეს, გზავნიან კაცს საჩხერის რაიონის

³⁴ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, თბილისი, 1967, გვ., 224;

სოფელ ჩიხაში, ჩიხის ეკლესიის ეზოდან მოაქვთ ქვა, მასზე აგებენ თავიანთ სალოცავს და იქვე იქმნიან სასაფლაოს, სადაც ზემოთ აღნიშნული მიქელაა დაკრძალული 1873 წელს.

მთხრობლის ახალგაზრდობაში ეს სალოცავი დაინგრა და 70-იან წლების დასაწყისსი ის თვითონ ჩაუდგა სათავეში მის აღდგენას. აღდგენის დროს ველარ იპოვეს ჩიხიდან ჩამოტანილი ქვა, რისთვისაც ანდრო კვლავ გზავნის ჩიხაში ორ ახალგაზრდას, რომლებმაც გულთბილი მეხვედრა ჰქონდათ იქ მცხოვრებ ცუხიშვილებთან, ჩამოიტანეს ეკლესიის კედლის ნანგრევებიდან აღებული ქვა, ამასობაში ძველიც იპოვნეს, სალოცავი აღადგინეს, საკლავიც დაკლეს და დღესასწაულზე ყველა მეჯვრისხველმა სუხიშვიებმა მოიყარეს თავი. აღამიანებთან ერთად ასე მოგზაურობდნენ სალოცავებიც, რამაც შემოგვინახა ჩვენი რწმენა, მომავლის იმედი და ამასთან ქართველობა.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ მეჯვრისხევში ქართველების გვერდით სომხებიც დასახლდნენ. აქ მთავარი ის არის, რომ რუსეთის იმპერიული პოლიტიკის პირობებში მეჯვრისხევში, კარალეთში, ტყვიაში, ზერტში და საერთოდ, თითქოს საქართველოს ყველა კუთხეში დაიწყო ქართველების გასომხების პროცესი. ჩვენს იქ მუშაობის ბევრს სწამდა, რომ ისინი სომხებად იმიტომ იწოდებოდნენ, რომ სომხურ ეკლესიაში მოინათლენ. მეჯვრისხველი მექვაბიშვილების, ნაწილი, საპასპორტო მონაცემებით, ქართველები იყვნენ, ნაწილი - სომხები; წყლის ერთ მხარეს მცხოვრები უმეკაშვილები ქართველებად ეწერებოდნენ, წყლის მეორე მხარეს მცხოვრებნი - სომხებად. სოფელ ქვეშში მცხოვრებ შაქრო ვაზაგაშვილის მეუღლეს, გვარად ქარელს პასპორტში ეროვნება სომეხი ეწერა, მის და-ძმებს კი - ქართველი და ა. შ. ბევრმა ქართული გვარიც კი ვერ შეინარჩუნა. უქველია, რუსეთის ხელისუფლების მიერ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება და საღვთო რჯულის სომეხი ტერტერების ხელში დატოვება, სომხურ ეკლესიაში ნათვლა და ჯვრისწერა, სადაც ყველა სომეხად ტარდებოდა, იყო ქართველების გასომხების ერთ-ერთი საფუძველი. განვლო დრომ,

გასომხებული ქართველები და ქართულ გარემოში მყოფი ძირად სომხებიც ქართულ კულტურას ეუზიარენ, დაივიწყეს სომხური და ქართული თვითშეგნება ჩამოუყალიბდათ. ბევრი შეეცადა გაესწორებიათ თავიანთი საპასპორტო მონაცემები, დაწერილიყვნენ იმად როგორი თვითშეგნებაც ჰქონდათ, მაგრამ ხელისუფლების პირობებში, მართალია შეიცვალეს მაგრამ ყველამ არა.

ოქტომბერს დავით ერისთავი ერეკლე მეორესადმი მიცემულ არზაში უჩივის შიდა დაძაბულობას, მწვავე დემოგრაფიულ პროცესებს, მოუსავლიანობას, ქურდობას და აღნიშნავს: „და მთის სოფლებში რაც დაიკარგა ან ქოლითებში ან ოსებში იმაზე რაღა გაწყინო“?³⁵

ამ დოკუმენტითაც, ზოგადად, ოსები, არიან მთაში, ქოლო-თები კი ამჟამად ქართულია. ისიც ავლნიშნეთ, რომ ერეკლე მეორე ცდილობს ოსთა მოძრაობას საქართველოში ფართო ხასიათი მისცეს; ქართველი თავად-აზნაურობაც ხალისით ასახლებს ოსებს თავიანთ მამულებში და ამით ივსებდნენყმა-გლეხების კონტიგენტს და ბოლოს, ოსები თავადაც დაუბრკოლებლივ ივლევდნენ გზას და იკავებდნენ ქართულ მიწებს. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ერთი დოკუმენტი: 1792 წლის 7 ივლისს თეიმურაზ ფავლენიშვილი მიმართავს ერეკლე მეორეს: „ტბეთს ჩვენს მამულებს შუა ერთი გორა არის, ირგვლივ ჩვენი მამულები ახვევია და ის გორაც ჩვენია, მით დროში იმაზე კაცი არ მდგარა... ახლა ბეჟია ნამურაძემ ნათხოვარსავით ოსები და ოსის მომყოლნი კაცნი დააყენა ჩემს მამულში, ხდენითა და ქურდობით აღარას უშვებენ.“³⁶

1835 და 1836 წლებში შედგენილი ოფიციალური დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ გორის მაზრის ყოფილი უფროსის დომენტი ტიტოვის მიერ 1824 წელს ჩატარებული გამოკვლევით, მეჯუდის ხეობის სამ სოფელში: ტბაში, ვილდასა და მერიამი მცხოვრები ოსები თულამშვილებს ეკუთვნოდნენ.³⁷

ამას ადასტურებდა კამერალური აღწერები და თავად ოსე-

³⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, VII, თბ., 1981, გვ., 191;

³⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, VIII, თბ., 1985, გვ., 160;

³⁷ სცია, ფონდი 2, ანაწერი I, ფონდი 3-23;

ბის ჩვენებები. მერიას ხეობაში ოსები განსახლდნენ სოფლებში: გომთა, ჩდილი, მჭედლისკარი, ქვემო მერია, მარგიანთკარი. ერთი-მეორის გვერდით განლაგებულ ამ პატარა დასახლებებს ოსებმა თავისი სახელები დაარქვეს. მჭედლიკარი იმიტომ უწოდეს, რომ მჭედელი ცხოვრობდა; მარგიანთკარი იმიტომ შეერქვა, რომ იქ მარგიევეები დასახლდნენ; ქვემო მერია და სხვა სოფლებზე დაბლა მდებარეობს და ამ დასახლების სახელწოდებაც აქედან გამომდინარეობს. მთლიანობაში კი, როგორც მისი მეპატრონე ელიზარ თულაშვილი განმარტავს, ყველა ზემოთ დასახლებული ერთეული იყო ერთი სოფელი მერია. ამავე საბუთში ნათქვამია, რომ გომთაში იყო 10 ოჯახი, მერიაში / მჭედლისკარისა და მარგიანთკარის ჩათვლით / თულაშვილებს ყავდათ 17 ოჯახი. შედგენილია 14 ოჯახის სია, რომელთაც თულაშვილებზე დაწერილ საჩივარზე ხელი მოაწერეს და გამოძიება სჭირდებოდა. ამის მიხედვით, თავად ოსების ჩვენებით ირკვევა, რომ გომთაში ცხოვრობდა 9 ოჯახი სახელმწიფო გლეხები და ერთი ხიზანი - დუდაშვილები. მერიაში დუდაშვილები ცხოვრობდნენ და ყველა ისინი პატარა ლიახვის ხეობის სოფელ შამბიეთიდან გადმოსახლეს მეფე გიორგი XII-ის დროს. მჭედლისკარში ერთი ოჯახი ცხოვრობდა - თავი ქარქაშვილი, იმ დროისათვის, ე.ი. 1835 წელს 42 წლის იყო და მერიაში მისი მამა გადმოსახლდა პატარა ლიახვის ხეობის სოფელ ზონკარიდან; ჭიდა ბრადაშვილი, 50 წლის, მისი მამა მეფე ერეკლეს დროს გადმოსახლდა პატარა ლიახვის ხეობიდან. მარგიანთკარიდან სიაში შეტანილია ქუჩი მარგიშვილი, გადმოსახლდნენ მეფე ერეკლეს დროს, „როდესაც თბილისი გაანადგურეს“; ჯაჭე მარგიშვილი, ხატია გიკაშვილი - მეფე ერეკლეს დროს ჯომაღის ხეობიდან გადმოსახლდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ამათ ყველამ იციან როდის და საიდან მოვიდნენ, იმ ადგილს სადაც ცხოვრობენ ოსეთს უწოდებენ.

ამგვარად, მეჯუდის ხეობის მერიასხევეში მცხოვრები, აზნაურ თულაშვილების კუთვნილი ოსები XVIII ს-ის ბოლოს არიან გადმოსახლებულნი პატარა ლიახვის ხეობიდან. 1803 წლის დასაწყისში

ოსები ისროლის ხევის მთებზე იყვნენ განლაგებული, სახლობდნენ სოფლებში: ორდისში - 7 ოჯახი, 53 სული მოსახლე. გარდა ამისა, აქ ცხოვრობდა 12 ოსი, რომელთაც ჰქონდათ თავისი მიწები და ფიცხელაურებს ეკუთვნოდნენ. საერთოდ კი ეს კუთხე - მეჯულის ხეობა, ისროლისხევი ბაგრატი ბატონიშვილის სამფლობელო იყო და ორდისში აღნიშნული ოსების 7 ოჯახიც მას ეკუთვნოდა, ასატურში - 15 ოჯახი 133 სული მოსახლით, ერთი წარმომავლობის, ე.ი. პატრონიშვილი ერთეული; ახალისში 18 ოჯახი და 86 სული მოსახლით; ვარკანში - „ოჯახი, ოთხივე 25 სულ მოსახლეს მიითვლიდა; ვილდამი ცხოვრობდა 7/40 სული/ ოსური და 1 / 7 სული / ქართული ოჯახები. ამათ გარდა, აქ მიწა ჰქონდა მანშე ერისთავს ერთ ქართველს.³⁸

ზემოთ მოტანილი მასალა იმის თქმის საშუალებას იძლევა, რომ ოსების მიერ აღნიშნული სოფლების ათვისება XVIII ს-ის ბოლოს იწყება.

მწვავე დემოგრაფიული და სოციალური პროცესებისა, XVIII ს-ის მთელ მანძილზე მეჯულის ხეობის მოსახლეობა ძირითადად ქართული რჩება, მას ეპატრონება ქართველი თავად-აზნაურობა და გლეხობა.

როგორც დავინახეთ, მეჯულის ხეობის გარკვეული ფართობები აზნაურ თულაშვილებს ეკუთვნოდათ. ბეგიაშვილებში არსებობს ლეგენდა, რომ ერთ-ერთი მათი წინაპარი ბეგი იყო. ერთხელ, როდესაც ის ხარკის ასაყრებად იყო წასული, მუხრან-ბატონის კაცებმა წაიღეს მთელი მისი სარჩო-საბადებელი. ბეგიაშვილმა გაიგო თუ არა ეს ბატონის კაცებს დაედევნა, იგოეთში დაეწია, მოურავს იქვე მოსჭრა თავი, ურმები მოაბრუნა და თავის ნაამაგარი სახლში მოიტანა. ამით გაგულისებული მუხრან-ბატონი მეჯვრისხევში ავიდა, მასთან ბეგიაშვილმა დაიქადა იმდენი ღვინო მომყავს, რომ შემოიძლია მით სამ დღეს წისქვილი ვაბრუნოვო. ბეგიაშვილის ვაჟკაცობით მოხიბლულმა მუხრანბატონმა

³⁸ Акты собранные кавказскою археографическою коммиссией / АКАК / , П, Тбилиси, 1868, ст. 72-76, 79-80;

მას აჩუქა ადგილები ღრომიდან ივრეთამდე, რის მოვლაც ცხენით ერთ დღეში შეეძლო და მასთან ერთად ბეგიაშვილმა აზნაურობაც მიიღო.

საინტერესოა რის საფუძველზე შეიქმნა ეს ლეგენდა? გადავხედოთ ოფიციალურ დოკუმენტებს. 1778 წლის 20 მაისს გიორგი XII, უფლისწულობის პერიოდში, იასე ბეგიაშვილს აძლევს წყალობის წიგნს, რომელშიც კკითხულობთ: „ესე წყალობის წიგნი გიბოძეთ შენ ჩვენსა ყმასა ბიყრელ ბეგიაშვილს შიომს შვილს იასესას, შვილსა შენსა გიორგისა და მამავალსა სახლისა შენისათა; ასე რომ ლეკისაგან დატყვევებულიყავი და რამდენიმე ხანი ტყვეთ ყოფილიყავი... მოხველი და შენის ნებით შენი თავი ჩვენ გვაყმევი და ივრეთს ჩვენის ყმის ფოსურის ბეითალმანის ამოწყვეტილის მამულს დაგვეაჯე... შეგიწყალეთ და გიბოძეთ ივრეთს ფოსურის მამული თავისის სახლის ალაგითა, სახნავითა, მთითა, მინდვრითა, თავისის სამართლიანის სამძღვრებითა... და კიდევ მეჯვრისხევს ამავე ფოსურის ნაყიდი ვენახი... და რაც სანახავი მიწა ქონია... შენთვის გვიბოძებია“. 1779 წელის საბუთში გოგია ბეგიაშვილი მოურავად იხსენიება - გოგია ხმაღაძე ყმის დაბრუნებაზე ედავება დავით კვეზერელს, ყმა კი მეჯვრისხევში ბეგიაშვილს ჰყავდა მიბარებული. ამასთან დაკავშირებით დავით ბატონიშვილი ბრძანებს: „მოურავო ბეგიაშვილო გოგიაჲ! ... მანამ თავის თეთრი მიეცემოდეს ხმაღაძეს, მანლ რომ ტიდა არის, აუყარე და მიეცი ხმაღაძე გოგიას“.³⁹

1802 წელს შედგენილ სიაში იმ თავადების ამ აზნაურების გვერდით, რომლებიც გიორგი XII -ის ღროს იყვნენ მოურავებად დასახელებულია: მეჯვრისხევში - აზნაურები ლუარსაბ ლოლაძე და გოგია ბეგიაშვილი, მეჯუღაზე - აზნაური გოგია ბეგიაშვილი.

ყურადღებას შევაჩერებთ კიდევ ერთ დოკუმენტზე. 1820 წლის 5 ივნისს სოფელ ღრომში მცხოვრები გიორგი ბეგიაშვილი მიმართავს გორის მაზრის უფროსს დომენტი ტიტოვს, რითაც ირკვევა, რომ ამ მიმართვის ავტორის წინაპრები მეჯუღის ხეობის

³⁹ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, II, თბილისი, 1953, გვ. 105;

სოფელ ბიყარში ცხოვრობდნენ. მისი პაპის მამა ბეჟანი იქ ლეკებს დაუტყვევებიათ. ბეჟანმა კარგა ხანს დაჰყო ხეობაში, შემდეგ გადავიდა ქალაქ ყიზლარში, ფული იშოვნა და სამშობლოში დაბრუნდა. ბეჟანის ტყვეობაში ყოფნის პერიოდში ლეკებს მოუტაცნიათ მისი მცირეწლოვანი შვილი გიორგიც / საჩივრის ავტორის პაპა/. ტყვეობიდან დაბრუნების შემდეგ ბეჟანი მეჯვრისხევში ესახლება და მალე მას შვილიც უბრუნდება არცთუ მცირე „საცხოვრებლით“. ტყვეობიდან დაბრუნების შემდეგ გიორგი ბეგიაშვილი ამილახორთ აზნაურების ყანჩაველებისაგან ყიდულობს ნასოფლარ ღრომს ციხით, წისქვილით და შესავალ-გამოსავლით. აშენებს სოფელს და ეხმარება. გარდა ღრომისა, იგივე ყანჩაველებისაგან უყიდიან ნასოფლარები: ანდორეთი, გორეთი და სხვა მამულები; აზნაურ შიომ ხმაღაძისაგან რვა თუმნის გირაოდ მიღებული ჰქონდათ სოფელი ვანი. ტყვეობიდან დაბრუნების შემდეგ გიორგი ბეგიაშვილი ბაგრატივანთ სამსახურში ღებდა, მეფე გიორგის ძის დავითის დროს იყო მეჯუდის მოურავი, გორის ერისთავი. გიორგი მეფისაგან, მის უფლისწულობაში, ღებულობს უსანეთის წმინდა გიორგის ეკლესიის ყმის „ამოწყვეტილისა და მალუას ბეითლმან მამულს ღრამოტი“.

აღნიშნულ დოკუმენტში ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოება: „ახალი კამერალნიის აღწერის შემდგომად, განაგრძობს გიორგი ბეგიაშვილი, წამართვა იმავე დავით ერისთავმა ნასოფლარი ანდორეთი, რომელიც იყიდა პაპა გიორგიმ ტყვეობის შემდგომად, რომლისაგან ნასყიდობის სიგელს გვიმტკიცებს მეფე გიორგი. დაასახლა ზედ. ოსნი. მიიტანა ჩემმა ძმამ გუთანი ანდორეთს, ორი დღე ხნა, იგი ხნულიც ოსებმა წაართვეს და თვითონ ჩემი ძმაც კინაღამ მოკლეს და ხნულიც თავისთვის დაფარცხეს ოსებმა, რომელშიაც დღეს ქერი უდგიათ... თუ ის ნასოფლარი არ დამნებდება იგი ოსები ძვირს შემამთხვევენ. მამაც ოსებმა მომიკლეს და იმ მამულის გულისთვის მეც მომკლავენ“. შემდგომში ოსების აგრესიის შედეგად, ბეგიაშვილები იძულებული ხდებიან ღრომიც მიატოვონ.

როგორც ვხედავთ, ღრომი, ანდორეთი და გორეთი XVIII ს-ის მეორე ნახევარში ნასოფლარებად იყო ქცეული. შემდეგ გიორგი ბეგიაშვილიმა იყიდა ღრომი დაესახლა და სოფელი აღადგინა. დაიწყო ანდორეთშიც მამულების დამუშავება, მაგრამ XIX ს-ის დასაწყისში, პირველი კამერალური აღწერის შემდეგ, დავით ერისთავმა იქ ოსები ჩაასახლა. ასე თანმიმდევრულად ეუფლებიან ოსები მერიას, ბიყარს, ანდორეთს, ღრომს და აიძულებენ ქართულ მოსახლეობას დატოვონ ეს ადგილები.

ჭალისუბანში თულაშვილებმა ჩაასახლეს ოსები, ქლივანაში - ხმაღაძეებმა, ქვემო გორეთში ფალავანდიშვილებმა - პატარა ლიახვის ხეობის სოფელ ხაჩირაანთყარიდან გადმოიყვანეს ხაჩიროვები, როდესაც ეს სოფელი დაიმეწყრა. სოფელ ტბაში მეჯუდის ხეობის სათავეებში, წიფორს აქეთ / ძველებურ ერდოიან სახლში ცხოვრობდა თუაევების ოჯახი.⁴⁰

⁴⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, VIII, თბილისი, 1985, გვ., 575;

მდებარეობს აღმოსავლეთ საქართველოში, კერძოდ გორის მუნიციპალიტეტში, ქალაქიდან დამორებული ოცი კილომეტრით ჩრდილოეთის მხარეს მდინარე მეჯუდის ხეობაში. სოფელი მთისა და ბარის გამყოფ ზოლშია, მდინარის ორივე მხარეზე, სოფლებს ეწოდება დიდი და პატარა მეჯვრისხევი.

სოფლის სახელის წარმოშობას ადგილობრივები უკავშირებენ მდინარე მეჯუდას, მათი გადმოცემით თავდაპირველად გაჩნდა სახელწოდება მეჯუდის ხევი, რომლისგანაც მიღებულია სახელწოდება მეჯვრისხევი. ამის შესახებ ნიკო ბერძენიშვილი განმარტავს, რომ „ხეობის სახელი წარმოდგება პუნქტის სახელისაგან და ხეობის მდინარის სახელი სხვა საფუძველზე იყოს წარმოდგენილი... ისევ მისი დაკვირვებით - რა არის ხევი? მიწა-წყალის სახელი თუ სოციალური ერთეულის სახელი? ხევი სოციალური კოლექტივია, ქვეყანა კი მიწა-წყალი, ხევი არის სოციალური კოლექტივი, მაშინ გამოდის, რომ ამ სოციალური კოლექტივის თავდაპირველი სახელწოდების ხეობა დაკარგულია ტოპონიმში მეჯვრისხევი“.

ვახუშტი წერს: „ეს მდინარე არის მეჯვდა, გამოსდის ჟამურას მთასა და დის სამხრით დაბის მეჯვდამდე“.⁴¹

უნდა ვივარაუდოთ, რომ მდინარე, რადგან ამ დასახლებულ პუნქტს ჩაუდის სოფელსავე ამის მიხედვით უნდა დარქმეოდა სახელი სიტყვაში შემონახული ჯვარი გახდა მიზეზი იმისა თითქოს სოფლის სახელწოდება გააზრებული ყოფილიყო ასე სასულიერო პირი, ჯვრით ხელში გაუძღვა ჯარს და მტერი დაამარცხეს, ვითომ მან უთხრა კიდეც მეფეს „მეჯვრით ხელში დავამარცხეთ მტერიო“ და ამის შემდგომ სოფელს დაერქვა მეჯვრისხევი?!

მნიშვნელოვანი შრომა არის ისტორიკოს ბადრი რაზმაძის წიგნი „მეჯვრისხევის ისტორია“, თბ, 2015. სადაც არის მსჯელობა მეჯვრისხევის ისტორიასა და ეტიმოლოგიის შესახებ. ასევე თა-

⁴¹ ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, ქართლი, 1895, გვ., 119;

ვისი შეხედულებები აქვთ გამოთქმული სოფლის შესახებ აკ. შანიძეს, შ. გვარამაძეს, აღ. ღლონტს და სხვებს.

ჯ. გვასალიას ნაშრომში სათაურით „აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, თბ, 1983, განხილულია შიდა ქართლის ეთნიკური გეოგრაფიის მთელი რიგი საკითხები და მათ შორის ქსნის, არაგვის, ლეხურის, ლიახვის ხეობების რამდენიმე გეოგრაფიული ერთეული, რომლებიც ქართულ-ზანური-სვანური წარმოშობისანი არიან. მათ რიცხვშია ზანური სახელი „მაჯული“, რომელიც საფუძვლად დაედო ზემოხსენებული სოფლის სახელს ეტიმოლოგიას. აღნიშნული საკითხების შესახებ ჩვენ გვაქვს რამდენიმე ტოპონიმის ეტიმოლოგია ახსნილი და გვჯერა, რომ ასეთი ტოპონიმური შეფასებები ნათელს ჰფენს ჩვენ მდიდარ ტოპონიმიას.

ქსნის ერისთავთა ისტორიისათვის მნიშვნელოვანი წყაროა ერისთავთა საგვარეულო მატთანე „ძეგლი ერისთავთა“, სადაც აღნიშნულია ერთი შტოს დასახელება ხეობის მარცხენა მხარეს ქვენიფნევში და მათ უწოდეს ქვენიფნეველნი, შემდგომ კი სიმონ მეფის ძმამ დაუთხანად წოდებულმა უწოდა ერისთაობა. დავით ციციშვილი კი აღნიშნავს, რომ ესენი იყვნენ გვარით ბიბილურნი აზნაურნი, რომელნიცა მითვისებდნენ გვარსა ქაუნაფლაველისასა, როგორც ჩანს აქედან წარმოიშვა გვარი ქვენიფნეველ. XIV საუკუნის დამდეგისათვის დავით დემეტრეს ძეს მეფობის დროს მალვა ქვენიფნეველის სამფლობელოში შედის მეჯულის ხეობის მთელი რიგი სოფლები, მათ შორის საინტერესო ცნობებს შეიცავს მალვა ქვენიფნეველის 1470 წლის გუჯარი, სადაც დასახელებულია ის სოფლები, რომელიც მალვა ერისთავს შეუწირავს ლარგვისის მონასტრისათვის, ესენია: ახალუბანი, ივერეთი, ქუვირთა, პერედა ქსანზე და სხვები.

სწორედ ქვენიფნეველების შთამომავლებია მეჯვრისხეველი ერისთავები, სადაც ჯერ კიდევ არის მათი საცხოვრებელი სახლები, რომელთა სახელებია: ესტატე ერისთავის საცხოვრებელ სახლი, მირმანოზ ერისთავის ყოფილი სახლ-მუზეუმი.

1728 წლის თურქული აღწერის მასალები

სოფელი მეჯუდისხევი ექვემდებარება ამილახვარს

ფირან ძე ბისანგისა აზნაურია
ავბარუდ ძე მისი
ზაალ ზე ოთარასი აზნაურია
ლევენდ ძმა მისი
შალვა ძმა მისი
ბირა ძე მამუკისი
ბერი ძე მისი
ზურაბ ზე ქაიხოსროსი
თამაზა ძმა მისი
გენება ძე ბობიასი
გიორგი ძე მისი
ივანე ძე იოსებისა
იმედა ძე მახარასი
მაისურა ძე მისი
ნათა ძე გირთუასი
ნათა ძე ონიასი
ბერო ძე მისი
იასე ძე ალხაზასი
იორგი ძე მისი

დათუნა ძე გივისა
ზაალ ძმა მისი
გივი ძე მისი
ნასყიდა ძე დიმიტრისი
ბეჟან ძმა მისი
გიორგი ძე მისი
დათუნა ძე მისი
ბერი ძე ჩობანისა
იორგი ძმა მისი
ივანე ძე კატისიასი
იოსება ძე მისი
შიო ძე ალაგჩისა
სარკისა ძე ბილქისა
კითესა ძე მისი
ნათა ძე მილქისა
დათუნა ძე მისი
ზაქარია ძე ზილოვანისა
ჩუბინა ძმა მისი
ზაზკა ძე თანდილასი.⁴²

⁴² 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი I, თბ., 2009, გვ. 395; ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსაცემად მომზადეს აკად სერგი ჯიქიამ და პროფესორმა ნოდარ შენგელიამ;

სოფელ მეჯვრისხევის ანთროპომეზი ზემოხსანებული თურქული აღწერის მიხედვით

მეთვრამეტე საუკუნის ოც-ოცდაათიან წლებში ირან-თურქეთის აგრესიის შედეგად ქართლში პოლიტიკური ვითარება გამწვავდა. ვახტანგ მეექვსე იძულებული იყო რუსთა მოღალატეობის გამო, რომლებმაც მეფესთან მოკავშირეობა დაარღვიეს და კასპიისპირეთიდან ჯარი უკან გაიყვანეს მეფეს ძალზე გაურთულდა მდგომარეობა და მიატოვა სამეფო ტახტი, იგი დიდი ამალით რუსეთს წავიდა. ქართლი დაიპყრო თურქეთმა და ოსმალთა მოხელეებმა აღწერეს სამეფო, დაბეგრეს სხვადასხვა გადასახადებით, რაც ძალზე მძიმე ტვირთად დააწვა მოსახლეობას.

სოფელ მეჯვრისხევს ასევე სხვა სოფლების ისტორიის ენობრივი მონაცემების, ონომასტიკის შესასწავლად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება თურქული აღწერის მასალებს. თურქულ აღწერაში სოფლის მცხოვრებთა იდენტიფიკაცია მოცემულია სახელთა და მამიას სახელით, ვინ ვისი შვილი ან ძმაა თავადი თუ აზნაურია.

საკუთარ სახელად არამხოლოდ ინდივიდუალური სახელი, არამედ სახელი და გვარსახელი ითვლება. სახელების სისტემა განპირობებულია ენობრივი თავისებურებებით, განვლილი ისტორიულ, პოლიტიკური გზით, რელიგიით, გეოგრაფიული არეალით და სხვა.

საკუთარი სახელი უპირველესად არის სიტყვა, რომელიც ლინგვისტიკის შესწავლის საგანია. სიტყვა ისტორიულად შეიძლება შეიცვალოს, ასეა მეჯვრისხევის მაგალითზეც, მაგრამ ფაქტია, რომ ის სინამდვილის ობიექტური ფაქტია.

თურქული აღწერით განსხვავებით ქართულისაგან საბეგრო დავთრებში ოსმალთა მოხელეებს ქალები არ შეჰყავდათ და მხოლოდ ოჯახის უფროსი მამაკაცების სახელებს აფიქსირებდნენ, ამ მეთოდით აღწერდნენ.

სოფლის საკუთარ სახელებში გამოყოფა რამდენიმე ჯგუფი,

მათ შორის აღსანიშნავია ხმოვანზე დაბოლოებული სახელები, რომლებიც ძირეულია: ა. მალვა, თამაზა, იმელა, ნათია, დათუნა, ნასყიდა, იოსება, სარკისა.

დაბოლოებულია ეზე-ე: ივანე, იასე, თევდორე, ესტატე, მახარე, იორდანე... რამდენიმე საკუთარი სახელი გვხვდება ფუძის სახით: ლევენდ, ფირან, ზურაბ, ზაალ, ბეჟან, სარკის, ავბარუდ.

მამის სახელები აღწერაში წარმოდგენილია ნათესაობით ბრუნვის ფორმით: ზურაბ ძე ქაიხოსროსი, იმელა ძე მახარასი, ნასყიდა ძე დიმიტრისი, ივანე ძე კატისიასი, ზაზიციძე თანდილასი, იასე ძე ალახაზასი.

მამის სახელი ასევე წარმოდგენილია სავრცობი ა-თი: ივანე ძე იოსებისა, დათუნა ძე გივისა, ბერი ძე ჩიობანისა, სარკისა ძე ბილიქისა, ნათია ძე მილიქისა, ზაქარა ძე ზიდვანისა.

საკუთარ სახელად გვხვდება ბერი, რომელიც აღწერაში შედარებით გავრცელებულია: ბერი ძე მისი, ბერი ძე ონიასი, ბერი ძე სოლომონისა, ბერი ძე ჩობანისა, ბერუკა ძმა მისი, ბერი ძე თამაზასი.

როგორც ცნობილი მკვლევარი ზ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს ბერი სახელი ვარიანტებით: ბერა, ბერო, ბერუა, ბერიკა, ასევე გვარები ბერიძე, ბერაძე, ბეროძე, ბერიშვილი, ბეროშვილი, ბერუაშვილი გააზრებულია, როგორც „მოხუცი“, მაგრამ სხვა წარმომობისა არ არის, იგი კოლხურად ნიშნავს შვილს, ვაჟს⁴³.

აღწერაში გვხვდება არაქალენდარული სახელები, რომლებიც ქართულ ონომასტიკური სისტემისათვის უცნაურად ჟღერს, მაგრამ მიგვაჩნია, რომ მათი კვლევა აუცილებელია საერთო მოდელის დადგენისათვის. ესენია: ახვადურ, მირანა, ხობისთა, ბარსელ, მირაჯა, ზუჰრანა, მაზანდა, კარსეთა, კარკარა.

⁴³ ზ. ჭუმბურიძე, დედა ენა ქართული, 1987, გვ., 397;

სოფელ დიდ მეჩვრისხევში მცხოვრები, 1818 წ

თავად მიხეილ მირმანოზ, დავით და სოლომონ ერისთავების
საერთო გლეხები

1. გლახა მღებრიშვილი, ცოლი, ვაჟი, ნინი, ქალიშვილი.
2. ზენო მღებრიშვილი ჰყავს ცოლი, ვაჟები: პეტრე და კიკოლა.
3. ლაზარე ჯაბახიძე ჰყავს ცოლი, ვაჟები აბრამი, სოსია.
4. იაკობ მექვაბიშვილი ჰყავს ცოლი და ქალიშვილი, ვაჟი ივანე.
5. მარტია მექვაბიშვილი ჰყავს ცოლი.
6. ტეტია კოჩელაშვილი, ვაჟები: მაკარო, ნინია, ზურაბი. მასთან ერთად ოჯახში მცხოვრები ძმები: იოსები და ათანასე.
7. ადამ კოჩელიშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟები: დავითი და ნინია.
8. გიორგი გენგიური ჰყავს ცოლი და ქალიშვილი, ნათესავი ქიტესა.
9. იორამ სალუქაშვილი, ჰყავს ცოლი, ქალიშვილები.
10. ნიკოლოზ ძაბახიძე, ჰყავს ცოლი და ქალიშვილი.
11. ივანე სუხიშვილი ჰყავს ცოლი და ქალიშვილები.
12. თომა სუხაშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟები: გიორგი და მალაქია.
13. ნინია ინაური, ჰყავს ცოლი და ქალიშვილი, ვაჟი სოსია, ძმები: იაკობი, ბართლომე.
14. ბერუა ცურეციაშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟი თამაზი, ძმა ნინია, ნინიას ცოლი, ვაჟები: იოსები და სოლომონ.
15. ბერუა სარაული, ჰყავს ცოლი, ვაჟი დავითი, ქალიშვილები.
16. ბერუა ჩიტაშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟი იოსები, ძმები: ხვთისო, დათუა და ნინია.

17. გლახა ბეგიაშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟი პავლე, ძმა ნინია, ვაჟები: სოსია და გიორგი.
18. გიგოლა დავითიშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟი ისაკი, ქალიშვილები.
19. ნინია ჯიხვიშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟი ალექსი, ძმები: შიო და გიგოლა.
20. ქიტესა ბეგიაშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟი სოსია.
21. ქიტესა ბიბილაშვილი, ვაჟები: დათუა, თევდორე, სოსია, ქიტესას ძმა ნინია, ნინიას ცოლი, ვაჟები: გიორგი, გრიგოლ.
22. გლახა კელიური, ვაჟი სოსო.
23. გიგოლა ერდალაშვილი, ჰყავს ქალიშვილები.
24. პეტრე სალუქაშვილი, ძმა ნინია, მათი დედა, ნათესავი გოჩა.
25. ოქროპირ ილურიძე, ჰყავს შვილიშვილები, ძმა შიო.
26. სოსია სალუქაშვილი, ვაჟები: ხოსრო, დავითი, გაბრიელი.
27. გიორგი ბუჯიაშვილი, ნათესავი სოსია.
28. აზნაური გიორგი ციმაკურიძე.
29. მამასახლისი გივი უმეკაშვილი, ვაჟები: ბერუა, გიორგი.
30. ტატულა უმეკაშვილი, ვაჟები: გიორგი, თარა, იასე, თანდილა.
31. დიმიტრი სალლაშვილი.
32. აზნაური თუღიაშვილი, ვაჟები: ელიზბარი, იოსები, ძმები: სოლომონი, გიორგი, გაბრიელი.
33. აზნაური დავით ჟურული, ჰყავს დედა.
34. აზნაური დავით ჩუბინიშვილი, ვაჟი როსტომი.
35. პაატა ქავთარაძე, ნათესავები: ეფრემი, დავითი.
36. აზნაური გიორგი კორინთელი, ძმა ელიზბარი. გლეხები.
37. ზურაბ ბაბრიშვილი, ვაჟი იოსები.
38. ნინია ხახუტაშვილი, ძმა მახარე, მახარეს ცოლი.
39. მისულია ხახუტაშვილი, ძმა გაბრიელი.
40. მახარე ქენქაძე, ჰყავს ცოლი.

41. ბეცია ბუჯიაშვილი, ვაჟები: იზმაილი, პეტრე, ქალიშვილები.
42. სიმონ ჟამურელი ჰყავს ცოლი და ქალიშვილები, ძმა კი-კოლა.
43. ნინია ფიდიური, ძმა რევაზი, მათი დედა.
44. გიორგი ბელაშვილი, ძმა გრიგოლია.
45. გიგოლა დარჩიაშვილი, ვაჟი პეტრე.
46. სოსია ხოშიძე, ვაჟები გაბრიელი, პეტრე.
47. გრიგოლ გოგოლაშვილი, ძმა ნინია.
48. თევდორე ყაზიშვილი
49. გრიგოლ იმერელი.
50. აზნაურ თულაშვილის გლეხები.

1. კიკოლა პაატაძე, ვაჟი ივანიძე, ქალიშვილები.
2. ეფრემა ურიგაშვილი, ჰყავს ქალიშვილი, ძმები, ნინია, გიორგი.
3. ხარსაბ ურიგაშვილი, ვაჟი იოსები, ძმა გიორგი.
4. შიო ელიოზაშვილი, ვაჟი ივანე, ძმა ანდრია, ვაჟი ისტატე.
5. ბეკო ბეჟანაშვილი, ვაჟები: გიორგი, გლაზა. აზნაური ლუ-არსაბ ღოღაძე, ვაჟები: ქაიხოსრო, ივანე იოსები, კიკოლა, ზურაბი, ალექსანდრე.

1. გლეხი გიორგი კიკნაძე, ვაჟები: სოსია, ზაქარია.
2. ანდრეა მერაბაშვილი, ძმები: შიო, პეტრე.
3. ქიტესა მერაბაშვილი, ვაჟი: გიორგი.
4. ივანე დალაქიშვილი, ვაჟები: დავითი, გოგია.
5. გიორგი იმერლიშვილი, ძმები: დათუა, ნინია.

აზნაურ სოლომონ ჩუბინაშვილის გლეხი

1. გიორგი გაგნიძე, ჰყავს ქალიშვილი.

ბატონიშვილი ანასტასია ერისთავის გლეხი

1. გივი ბუჩიაშვილი, ჰყავს ქალიშვილები.
2. სიმონ ბუჩიაშვილი, ძმა გიგოლა, მათი დედა.
3. თავად ქაიხოსრო ბარათაშვილის გლეხი.
4. ბერუა ამირაშვილი, ვაჟი მახარე.
5. ბერუა გოგინაშვილი, ვაჟები: გლახა, გოგილა, იოსები.

საკლესიო აზნაურის ინდო ქარსიძის გლეხები გადმოსულნი გომარეთიდან

1. მოსე ქანაშვილი, ვაჟები: სოსია, გიორგი.
2. ნინია ქანაშვილი, ვაჟები: დათუა, ყაზარა, გაბრიელ.⁴⁴

⁴⁴ ი. ალიმბარაშვილი შიდა ქართლის (გორის მაზრის) მოსახლეობა XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში რუსულ კამერალური აღწერების მიხედვით, გსუ, 2021, გვ., 263-274;

მეჩვირისხევის მხროვრებათა სია
XVIII საუკ. II ნახევარი

მერაბიშვილი ტეტია.
როსტომაშვილი გლახა.
ტეტილაშვილი ახალკაცი.
ჯავახი ივანე.
დალაძე გოგია.
ჯავახი ბერუა.
თულაშვილის ყმა.
ელიოზაშვილ მანძულა.
ბუღაძე ბერუა.
„-----“ დავითა.
„-----“ გოგია.
ზაზუტაშვილი გოგია.
უმეკაშვილი გივი.
სალუქაშვილი გოგია.
ზაბახიძე პაატა.
მღებრიშვილი გლიახა.
ზურზუკი ტუხია.
დავითაშვილი იოსებ.
მღებრიშვილი თამაზა.
კოჭლაშვილი ტეტია.
სუხიტაშვილი თადუა.
მამისბედაშვილი თამაზა.
ძამაშვილი პეტრე.

მახატელი.
გაბრიელაშვილი პეტრე.⁴⁵

⁴⁵ აკ. თაბუაშვილი, ქ. ცხინვალისა და მისი მიმდებარე სოფლების აღწერის დავთრები, თბ., 2013, გვ., 101-102;

სოფელ გეგვრისხავის უბნები

სოფლის უბნები ძირითადად სახელდება იქ მცხოვრები გვარებიდან, რომლებიც რაოდენობით სხვებზე მეტნი არიან. მაგ. ზუმბულიანთ უბანი ცხოვრობენ ზუმბულიძეები. ჯოხაანთ უბანი ცხოვრობენ ჯოხაძეები.

ლიჩელიანთ უბანი ცხოვრობენ ლიჩელები. მღებრიანთ უბანი არის ამ გვარის სამოსახლო.

მექვაბიანთ უბანი, ცხოვრობენ მექვაბიშვილები.

ჩარხის უბანი, სახელი დარქმეულია იქ არსებული რამდენიმე წყლის წისქვილის სახელის მიხედვით (ჩარხი დატრიალდაო). სხვადასხვა გვარები ცხოვრობენ.

უსანეთის უბანი, უსანეთის ტაძრის სახელის მიხედვით არის შერქმეული.

ქეცხურას უბანი, სახელი დარქმეულია ჩამომდინარე ხევის ქეცახევის სახელწოდებიდან გამომდინარე.

ახალმენი, ეს სახელი არის ახალი უბნის სახელწოდება, რომლის ასაკი 40-50 წლისაა.

მეჯვრისხევის ტოპონიმები

ა - ამილახვრის კარი, ანდროულა პატარა მდინარე, არჩუანთ მიწები არწივის საყდარი. ახალშენა უბანი, აგურიქახანა ნაჲ. აყაცი-ები ნაჲ.

ბ - ბალამწარაანთ მიწები ბალი, ბანჯგვლიანი საყდარი, ბე-რის საყდარი ეჲ. გუმბათი ეკლესიის ნანგრევი, ბეგიაანთ ნაკვე-თები (ბეგიაშვილების უბანი).

გ - გოხა, გოგბერა, გოლასეული, გძლეები ნაკვეთი, გოგირდი-ანი წყალი, გოგიაანთ უბანი, გორასეულები, კაცის სახელია. ბეგი-აანთ კლდე.

დ - დუბელიები, დურები ტყე, დამპალიები, დუდგელიანი, დედე, დიდი სათიბი, დიდი ველები სახნავი, დიდი აღმართები ნა-კვეთები, დაბალი მიწა ვენახები.

ე - ელოს ბაღი, ელოს ბოგერი. ერისთავის წისქვილი.

3

ზ - ზვარე ქედი, ზუბრულიაანთ უბანი, ზანგურიანთ ახოები.

თ - თურქლებრური სახნავი, თუმანიანთ რუ, თაფლუას მი-წები , თეთრი გორები - თელაანთ მიწები, თეთრი მორევი ტბა, თეთრ გორეები ტყე, თავმოჭრილი ველის ზუთიანი მიწის ნაკვე-თია თელნარი ტყე, თხელიმუხები ტყე, თულაანთეულები სახნავი ადგილია.

ი

კ - კლდე გამოხვრეტილი, კლდე, კუზირას ტყე კვირაცხოველი, კოდილას წისქვილი, კოკიურები ნაჲ. კაკლის მიწა, კურციას სალო-ცავი, კამეჩდამხჩველები ქაობი, კაკოს საყდარი. კვარხიჭის მიწა. სახნავი.

ლ - ლომისის ტყე, ლოლაანთ საყდარი სალოცავი, ლოლაანთ წყარო, ლომისას ლამები სახნავი, ლედვის მიწები, ლამები - მეჯუ-დის პირი, ლოკაანთ უბანი.

მ - მეჯვრისხევი სოფელი, მლაშეები წყალი, მექვაბიანთ უბანი, მუხიანი ტყე, მაღიოვის ადგილი საკარმიდამო, მეჯუდის პირის ბა-

ღები, მეჯვრისხევის ციხე, მლაშე მიწები სახნავი, მეჯუდის პირები სახნავია, მღვდელიანთ წყარო, მაცხოვრის ნიში - ბიბილაშვილები
ბის სალოცავი, მახარეს წისქვილი სახ. ადგილი.

ნ - ნუკრიანთ მიწები სახნავი, ნიში დელე ტყე, ნამგალა ველი,
მინდორი. ნაჩხატი მიწები, ნაფუტრები, სათიბი ადგილი.

ო - ოსურის ხევი, ხევი, ორი გზა, გზა.

პ - პატარა სათიბი, პაპის ახო, ახო.

ჟ - ჟურულიანთ მიწები, ბაღი.

რ - რთველაანთ უბანი (რთველიაშვილი), რიყიანი ადგილი.

ს - სახასო-სახნავი, სოლომის საკირე, სალუკო ბილიკი, სა-
ყვირეთი, საბანკო სახნავი, არხი, ვასილის მიწა სახნავი.

ტ - ტუხაანთ ბოგერი, ტყე, ტყმლინი ტყე.

უ

ფ - ფლატეები მინდორი, ფაშტის მიწა, სახნავი.

ქ - ქვითკირის წყრო წყ. ქოთხევარი ხევი.

ღ - ღვთისმშობლი სალოცავი, ღრომის მიდგმა-გორა ადგილი.

ყ - ჩოფაანათ ბოგერი - ხიდი.

შ - შავი დელ. ტყენი ადგილი.

ჩ - ჩარხის უბანი.

ც - ცცხაწყარო სოფ. ჩრდ. წყარო.

ძ - ძეძვნარია ტყე, ძაღლის უბანი.

წ - წუმპეები ყამირი ადგილი; წმინდა მარინე, წერაწოვანი სა-
თიბი. წურბლიანი გუბე.

ჭ - ჭაობები, კამეჩების საძოვარი.

ხ - ხეკაანთ მიწები, ხომასუარიანთ უბანი, ხომასუარიანთ ეკ-
ლესია, ხურიანთ წისქვილი, ხეკაანთ კლდე.

ვ

ჯ - ჯოხაანთუდ ადგილი ვკ. ჯოხაძეებს, ჯიოათის წისქვილი.

კვარაცხოვლის ეკლესია, უსანეთის ეკლესია, ღვთისმშობლის სამი ეკლესია, წმინდა გიორგის ნიში. კვირაცხოვლის ეკლესია დგას სოფლის განაპირას, მარმარილოს ფილაზე არსებული წარწერის თანახმად ეკლესია 1851 წელს აუშენებია ივანე ზაქარის ძე ხახუტაშვილს. ეკლესია დარბაზულია, ნაგებია აგურიითა და რიყის ქვით.

ღვთისმშობლის ეკლესია, აგებულია ჩალხის უბანში, ჯვარ-გუმბათოვანი ნაგებობაა, შემორჩენილია საკურთხეველის რამდენიმე დეტალი.

ღვთისმშობლის ეკლესია, დგას სოფლის აღმოსავლეთით, თარიღდება IX-X საუკუნეებით, დარბაზულია, ნაგებია ქვიშაქვის დიდი ქვებით, სახურავი ორფერდაა.

ღვთისმშობლის ეკლესია, დგას სოფლის ჩრდილოეთით, სოფლის სასაფლაოზე, თარიღდება გვიან ფეოდალური ხანით, ნაგებია ქვიშაქვითა და რიყის ქვით, შესასვლელი დასავლეთის კედელშია, დაზიანებულია.

წმ. გიორგის ნიში, დგას სოფლის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მთის ფერდობზე ადგილ ლომისაში, თარიღდება გვიან-ფეოდალურის ხანით, დარბაზულია, ნაგებია ქვიშაქვითა და დიდი რიყის ქვით, დარბაზი დასრულებულია ნახევარწრიული აფსიდით.

წმინდა მარიამის ეკლესია, დგას სოფლის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, აგებულია XIX საუკუნეში. ეკლესია დანგრეული იყო, რომელიც აღადგინა მეჯვრისხველმა ქალბატონმა მაყვალა კოჭლაშვილმა, რომელიც გადახურულია თუნუქით.

წმინდა გიორგის უსანეთის ეკლესია დგას ჩარხის უბანში, კედელში ჩასმულია მარმარილოს ფილა, რომელზეც მხედრულ გრაფიკით შესრულებულია: „ეს ეკლესია ქვიტკირისა სახელისასა ზედა წმინდის გიორგის უსანეთისასა აღვაშენე მღვდელმა იოანე ზაქარიასძემ ხახუტოვმა საკუთარითა შრომითია და წარსაგებლითა ჩემითა მეოხად ჩემთა ძეთა და ასულთა ჩემთათვის ჩვენას

წელში, იგი აუგიათ 1851 წელს. ამ ეკლესიაში აღინიშნება უსანეთის დღეობა, რომელიც დგება აღდგომის მეშვიდე კვირას.

წვერ-უსანეთის ეკლესია მდებარეობს ზემო ბიყარში.

დიდსა და პატარა მეჯვრისხევში ცხოვრობენ:

1. არჩვაძე	28. გუზიტაშვილი
2. ალახაზიშვილი	29. გენგიური
3. ახალკაცი	30. გეორქოვი
4. არეშიძე	31. გოგინაშვილი
5. აწყარუნაშვილი	32. გულუაშვილი
6. არსენაძე	33. გიგაური
7. ადიბეგოვი	34. გოჭიშვილი
8. აბელიშვილი	35. გიგოლაშვილი
9. აღდგომელაშვილი	36. გალაშვილი
10. აბალაკი	37. გცაშვილი
11. ასკილაშვილი	38. გიაშვილი
12. აივაზოვი	39. გოგიჩაშვილი
13. აივაზიშვილი	40. დათუნაშვილი
14. ბიბილაშვილი	41. დუდაშვილი
15. ბუჯიაშვილი	42. დუდაევი
16. ბაკურაძე	43. დვალიშვილი
17. ბლუაშვილი	44. დარჩიაშვილი
18. ბუნტური	45. დარჩიაშვილი
19. ბენაშვილი	46. დარჩიაშვილი
20. ბეგიაშვილი	47. დავითაშვილი
21. ბასიშვილი	48. დათვიაშვილი
22. გოგატიშვილი	49. ღურსალოვი
23. გელიაშვილი	50. მარდიშვილი
24. გურგენიძე	51. მაჭარაშვილი
25. გოგიაშვილი	52. მარკოზაშვილი
26. გერეული	53. მელაძე
27. გინტური	54. მეზვრიშვილი

55. მარიამიძე	87. თაყაძე
56. მარტაშვილი	88. იჩქითი
57. მირზაშვილი	89. ილურიძე
58. მოსიძე	90. ინაური
59. მუნჯიშვილი	91. იარდალაშვილი
60. მღებრიშვილი	92. იშხანიშვილი
61. მჭედლიშვილი	93. კარელიძე
62. მახათაძე	94. კაპანაძე
63. მესტუმრიშვილი	95. კვირიკაშვილი
64. მასურაშვილი	96. კორინთელი
65. მჭედლიძე	97. კეკელაშვილი
66. მელთაური	98. კუძიევი
67. მესხი	99. კუსრაევი
68. მაისურაძე	100. კუსრაშვილი
69. მამულაშვილი	101. კოჭლაშვილი
70. მიქელაძე	102. კოდოშვილი
71. მარგიევი	103. კეპაშვილი
72. მარლიშვილი	104. კარიჭაშვილი
73. მერეზაშვილი	105. ლიჩელი
74. მაზანაშვილი	106. ლეზანიძე
75. ელიაური	107. ლეჟავა
76. ეჯოშვილი	108. ლოლაძე
77. ელიოზაშვილი	109. ლოთიშვილი
78. ეყანიშვილი	110. ნიკურაძე
79. ვაზაგაშვილი	111. ნამიკაშვილი
80. ვეშაპური	112. ნადიბაძე
81. ვალიშვილი	113. პავლიაშვილი
82. ვართემაშვილი	114. პაპიტაშვილი
83. ზუმბულიძე	115. პეტრიაშვილი
84. ზერეკიძე	116. პანტიკიანცი
85. ზანგურაშვილი	117. ჟუჟენკო
86. ზარაფოვი	118. რაზმაძე

119. საძაგლოვი
120. სოლოღაშვილი
121. სუხიშვილი
122. სარაული
123. სალუქაშვილი
124. სეხნიაშვილი
125. სარიბეგოვი
126. სახუგაშვილი
127. სოყურაშვილი
128. სლანოვი
129. სესაძე
130. საბაშვილი
131. ტვინიძაძე
132. ტერაშვილი
133. ტოტიკაშვილი
134. ტატიანაშვილი
135. ტალახაძე
136. უზნაძე
137. ურიგაშვილი
138. უმეკაშვილი
139. ფსიტიძე
140. ფსუტური
141. ფიდიური
142. ქანანოვი
143. ქოჩორაძე
144. ქერციციძე
145. ქუჯოშვილი
146. ქოსურაშვილი
147. ქოსუროვი
148. ქარელიძე
149. ქასოშვილი
150. ღაძაძე
151. ყუჯიაშვილი
152. ყველაშვილი
153. ყაზიშვილი
154. მახნაზაროვი
155. შერმადინი
156. ჩიტიშვილი
157. ჩუბინიშვილი
158. ცარციძე
159. ციცაგი
160. ცაციაშვილი
161. ცეცხლაძე
162. ცხადიაშვილი
163. ძურძუკი
164. ქალინაშვილი
165. ხარხელი
166. ხომასურიძე
167. ხახუტაშვილი
168. ხომიზური
169. ხურიშვილი
170. ხუციშვილი
171. ხეჩუაშვილი
172. ჯოხაძე
173. ჯეზისაშვილი
174. ჯანგიშერაშვილი
175. ჯაბახიძე
176. ჯიხვიშვილი
177. ვახტანგაშვილი
178. ათუაშვილი
179. ხეკაშვილი
180. ნარიკაშვილი
181. ბასილაშვილი
182. რთველიაშვილი

მეჯულის ხეობის (მეჯვრისხევის)

სიტყვანარმოებიდან

როგორც ხეობაში ჩაწერილ მასალებით დგინდება მოსახლეობა სხვადასხვა მხრიდან არის მოსული და დამკვიდრებული, ტოპონიმური მასალების წარმოება ანალოგიურია მთის ტოპონიმთა და შტოგვართა წარმოებისა.

მასალების გაანალიზების შედეგად შეიძლება დადგენილად ჩაითვალოს, რომ ზოგიერთ ერთეულს წარმოქმნისას საგრძნობი ფონეტიკური ცვლილება განიცადა, ზოგს შენარჩუნებული აქვს არსებული ფუნქცია, ზოგს კი მნიშვნელობა შეუცვლია.

ნა - პრეფიქსით ნაწარმოები სიტყვები გვხვდება, როგორც ხეობის ზემო წელზე, ისე დაბალ ზონაში სოფელ მეჯვრისხევში.

ნა - ნაკალავარი, არის სამ ადგილს, სადაც ხორბლმეული იღუწებოდა.

ნა - ბადი, სათიბი მეჯვრ. ჩრდილოეთით.

ნა - ტბევი, სოფ. აღმოსავ. სახნავები.

ნა - მგალა, ველი, სათიბი.

ნა - კაფი, მეჯ. ჩრდ. სადაც ტყის გაჩეხვის შემდეგ კეთდებოდა ახოები.

ნა - გზური, ძველი გზა სოფ. აღმოსავლეთით.

ნა - ნაბინავარი, სოფ. ჩრდილოეთით ქოხები, სადაც საქონელს აყენებდნენ.

ნა - ქუბარაი, სათიბი, ჩრდ.

ნა - ფუზრები „იგივე ნა-ფუძრები“, ორივე გამოითქმის.

სა-ო სადერივაციო აფიქსებით ნაწარმოები:

სა-ხას-ო, არის სათიბების სახელ მეჯვრისხ. ორ ადგილას.

სა-ყარაულ-ო, არის ჩრდ. ქედის სახელი.

სა-ლუკ-ო, ტყის შილფები, სადაც ლეკები თავს აფარებდნენ.

სა-კანაფ-ო, სახნავ-სათესი ადგილი აღმოსავ.

სა-გუმბარ-ო, სადგური ადგილ. ზაფხულში საქონლის დასარწყულებლად.

გვხვდება ქონების აღმნიშვნელი აფიქსებით ნაწარმოები - იან სუფიქსი:

დეკ-იან-ი, საძოვარი. სოფ. მეჯვრ. ჩრდილოეთით.

გოგირდიანი, მინ. წყალი, სოფ. ჩრდ.

წურბლ-იანი, სადაც წურბულია მოიპოვება, ჩრდ. პატარა ტბები.

ჩალ-იანი, მიწის ნაკვეთები, სამხრეთით.

წოპწოპ-იანი, ქელი ჩრდ.

ბანჯგვლ-იანი საყდარი.

აღნიშნული სუფიქსით იწარმოება, როგორც გვარები ისე მტო-გვარები:

ჟამურელ - ჟამურლიანი, დვალიშვილი - დვალიანი.

ზარიძე - ზარიძენი, ციცაგი - ციცაგიანი.

გოგიანი (სალუქაშვილი) გოგიანთი.

აბრამიანი (სალუქაშვილი) აბრამიანთი.

შიოანი (ელიაური) შიოანი.

იესიანი (ასტამაძე) იესიანთი.

გულიანი (ხახაშვილი) გულიანთი.

დათვიანი (დათვიაშვილი) დათვიაანთი.

- ანთ სუფიქსი მრავლობითობის აღმნიშვნელია და ასევე გამოხატავს კუთვნილებას. მაგალითად: ჟურულიანთ მიწები, ბალამწარაანთ მიწები, მღველაანთ წყარო, კოჭლაანთ წისქვილა, ზუმბულიაანთ უბანი, ლოლაანთ საყდარი, ზანგურაანთ ახოები, ხახუტაან წისქვილ (ყველა მეჯვრისხევი).

- ებ სუფიქსი აღნიშნავს მრავლობითობას:

ღუბეები, სახნავი, დამპალეები, საძოვარი.

გოგრერვები - სათიბი, თეთროგრეები, ყოფილი სახნავი.

გოგორეები - მინდორი, სამხრეთით, თხეულ მუხები, ტყე აჩრდ.

-ევ სუფიქსი არის მრავლობითობის მაწარმოებელ, სუფიქსი, რომელიც -ებ-ის პარალელურად გამოიყენება:

ნამგლ-ევი, სოფ. მეჯ.ჩრდ. ქოთახ-ევ-ი, სასხავი, თეთრმორ-ევ-ი, პატარა ტბა, ორსაყდრ-ევ-ი, ეკლესია, ორხ-ევ-ი, ორი ხევის მეყრის ადგილი, ნატ-ბ-ევ-ი, საქონლის საყარი, ნაზვრ-ევი, სადაც

ვაზი იყო ჩაყრილ და სხვა.

ქართული ღიალექტის მეჯვრისხევის (მეჯუდის ხეობის) მეტყველება სხვადასხვა დროში განიცდის ცვლილებას, რაც დროის ფაქტორთან არის დაკავშირებული. სამომავლოდ შეიძლება მთელი რიგი საკითხების წარმოჩენა, რაც ენის ისტორიისათვის მნიშვნელოვანი წინ გადადგმული ნაბიჯი იქნება.

ქსნის საერისთაოს აზნაურები იყვნენ:

ლოლაძეები	ფიცხელაურები
თულაშვილები	ფურცელაძეები
კორინთელები	ჯაფარიძეები
ჟურულები	ხმალაძეები
უთნელიშვილები	ჩიკოიძეები
ბეგიაშვილები	ბასილაშვილები
ჩუბინაშვილები	

სოფელ მეჯვრისხევში მცხოვრები ერისთავების აზნაურებიდან აღსანიშნავია თულაშვილები, რომელთა შესახებ იოანე ბაგრატიონი წერს, რომ „მეფესა დავითს მძევლად ჰყვანდა, რომელიც ნაშობნი იყო ქალი ვინმესგან და დამთნენ თუქლისაშვილებად და იყვნენ ხარისხით აზნაურისათ მეფეთგანვე ცნობილნი“.⁴⁶

თულაშვილებს ყმა-მამულის მფლობელობა ჰქონდათ დიდ მეჯვრისხევში, ასევე ხეობაში სოფელ მერიამში.

ხმალაძეები ცხოვრობდნენ სოფელ აძვში, მათი გვარის შესახებ ი. ბაგრატიონი წერს რომ „ძველად იყვნენ ახალციხესა მცხოვრებნი აბჯართა ათაბაგისათა მცველნი, რომლისა გამო უწოდათ ხმალთა მცველნი, მოსულან როსტომ მეფის დროს 1635 წ. მერე მთამოსულიყვნენ ქართლსა და უწოდეს მათთა შვილთა ხმალაძე“.⁴⁷

აზნაური ლოლაძეები ახლაც ცხოვრობენ სოფელ მეჯვრისხევში. იოანე ბაგრატიონი აზნაურ ლოლაძეების შესახებ წერს:

⁴⁶ ი. ბაგრატიონი, შემოკლებითი აღწერა, გვ., 74;

⁴⁷ ი. ბაგრატიონი, შემოკლებითი აღწერა, გვ., 75;

„ამათნი წინაპარნი არიან იმერეთითგან მოსულნი და ესენი ჩნდენ ერეკლე მეფის დროს 1695 წ., რომელიც სახლობენ იმერეთს და რომელნი ქართლს“.

1765 წელს საბუთებში მეჯვრისხევის მცხოვრები ქაიხოსრო ლოლაძე ქსნის ერისთავის ნაზირად იწოდება, მათ დიდი ყმა-მამულის მფლობელობა ჰქონდათ მეჯვრისხევში.

ჩიკოიძის შესახებ ი. ბაგრატიონი აღნიშნავს „ჩიკოიძეების წინაპარნი არიან იმერეთითგან მოსულნი და მეორე ხარისხის აზნაურნი დროსა ვახტანგ მეფისასავე 1711 წ. ცნობილნი, რომელინიმე სახლობენ იმერეთს და რომელნიმე ქართლს“.⁴⁸

აზნაური ყანჩელის შესახებ ი. ბაგრატიონი წერს: „ამათნი წინაპარნი მივიდნენ ქართლს დროსა ბაგრატისასა 16-19-სა და მიიღო მეფემან აზნაურად და დაესახლა ქართლსა შინა და მუროთგან ადგილის გამო მიიღეს გვარად ყანჩელობა და აწ მოსახლეობენ ქართლში“.⁴⁹

1715 წლის „რუისის სამწყოს ღვთის მიხედვით აზნაური ჩუბინიშვილები ფრონეს ხეობის სოფელ არამგამამი ცხოვრობდნენ. ისევ ი. ბაგრატიონი მათ შესახებ წერს, რომ ისინი მიღებულნი იყვნენ მეფეთაგან აზნაურად და მერე ოდეს არ მოინდომეს ყმობა ფალავანდიანთა გარდმოვიდნენ გვერდის ძირს და დაესახლნენ მუნ მეფე თეიმურაზის დროს 1739 წ. 1741 წელს ქსნის ერისთავმა მანშემ ბეჟან ჩუბინიშვილს და მის შვილებს უბოძა მეჯვრისხევის ლუარსაბ ლოლაძის წილი მამული, სასახლე და კომკი.“⁵⁰

გვარი ჟურული სახლობდა გორის სოფლებში მეჯვრისხევსა და არბოში. ამ გვარის შესახებ ი. ბაგრატიონი აღნიშნავს, რომ, ისინი სახლობდნენ ქსანს მონასტრად წოდებულსა (ლარაგვისსა), ოდეს ოსმალთა შეიპყრეს სიმონ მეფე. შემდგომ ესენიც იყვნენ კარგად მიღებულ წელს 1558 წ. ამათნი სახლობენ სხვადასხვა სახლად.⁵¹

⁴⁸ ი. ბაგრატიონი, იქვე, გვ., 94;

⁴⁹ ი. ბაგრატიონი, იქვე, გვ., 93;

⁵⁰ ი. ბაგრატიონი, იქვე, გვ., 77;

⁵¹ ი. ბაგრატიონი, იქვე, გვ., 59;

-ელ სუფიქსიანი ანთროპონიმები მეჯვრისხევიდან

გვარსახელი წარმოქმნილია გარკვეულ ისტორიულ ეპოქაში, რომელმაც ჩვენამდე მოადწია, როგორც ძველი ისე შეცვლილი ფორმებით. ქართულ გვარსახელებში გამოიყოფა ძველი და შედარებით გვიანდელი ფენა, რომლებიც ძირითადად ქრისტიანულ სახელებია. სოფელში გამოიყოფა გეოგრაფიულ ობიექტის სახელები, რომლებიც ფუძედ უდევს გვარებს. -ელ სუფიქსიანი გვარები წარჩინებული პირების მიერ იმ პუნქტების მფლობელობას უკავშირდება, საიდანაც ისინი წარმომავლობენ. ასეთ დროს ხდება ორწევრიანი გვარსახელის წარმოქმნა. მიგრაცია ძველი დროიდან დასტურდება საქართველოს სინამდვილეში, ყოველივე ეს აისახა გვარსახელშიც. მიგრაცია, იმიგრაცია არის ძირითადი მიზეზი, რომ იძულებით დატოვებულ მშობლიურ ალაგთა სახელები გვხვდება სხვადასხვა კუთხეში. ასე მოხდა სოფელ მეჯვრისხევში, სადაც მთის ადგილიდან მოსახლეობა ჩამოდის დაბალ ზონაში და ეფუძნება. ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომში „საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები“ მოყვანილია ვრცელი მასალა სათაურით „მეჯვრისხევიდამ:“ სადაც დაფიქსირებულია მთის სოფლების სახელები სადაურობის ელ სუფიქსით ნაწარმოებნი. ადამიანები სახლდებოდნენ ბარად, აღნიშნული აღწერები არის ძვირფასი მასალა არამარტო ონომასტიკის მკვლევართათვის.

მეჯვრისხევიდამ:

ქ. ბიყრელი ბეგიასშვილი კომლი „	ა, თავი ა, მამასახლისი გოგია.
აქავ ბიყრელი ბეგიას შვილი „	ა თავი ა, ბერუა.
აქავ ბიყრელი ბეგიას შვილი „	თავი ა, გიორგი.
აქავ ბეგიას შვილი „	თავი ა, ბეცია.
აქავ ბიყრელი ბეგიას შვილი „	თამაზას შვილი კომლი ა,
	თავი ა გიორგი.
აქავ ბიყრელი ბეგიას შვილი „	კომლი ა, თავი ა, ბერუა.

აქავ ბიყრელი ჯიხვისშვილი „	კომლი ა, თავი ა, ბერუა.
აქავ ბიყრელი ფიდიური „	თავი ა, ზურაბა.
აქავ ბიყრელი ხუტაურის შვილი „	თავი ბ, პაპუნა და ღვინია.
აქავ ბიყრელი ბეგიას შვილი „	თავი ა, იესე.
აქავ ბეგიას შვილი ბიყრელი „	თავი ა, ბეცო.
აქავ ქოლოთელი ხარხელი „	თავი ბ, ლეკვია და ბერუა.
აქავ ქოლოთელი სარაული „	კომლი ა, თავი ა, იოსება.
აქავ ქოლოთელი სარაული „	კომლი ა, თავი ა, ზურაბა.
აქავ ქოლოთელი სარაული „	თავი ბ, ქიტუა და გოგია.
აქავ ქოლოთელი სარაული „	თავი ბ, ესტატე და პეტრე.
აქავ ქოლოთელი სარაული „	თავი ა, კაცია.
აქავ ქოლოთელი სარაული „	თავი ა, ივანე.
აქავ ქოლოთელ ხომიზური კომლი ა,	თავი ბ, შიო და დათუნა.
აქავ ქოლოთელი კეკელას შვილი ა,	თავი ა, მანძულა.
აქავ ქოლოთელი ხარხელი „	თავი ა, ნინია.
აქავ ქოლოთელი ლოთეს შვილი „	თავი ა, ბერუა.
აქავ ქალისუბნიდამ ფსიტიძე „	თავი ა, ძულია.
აქავ ქალისუბნიდამ ფსიტიძე „	თავი ა, ოთარა.
აქავ ქალისუბნიდამ ფსიტიძე „	თავი ა, ბაბიდა.
აქავ ქალისუბნიდამ ფსიტიძე „	თავი ა, კიკოლა.
წოლდელი ჩიტას შვილი „	თავი ბ, ქიტესა და ლეკფია.
აქავ წოლდელი ხადელის შვილი „	თავი ა, ივანე.
აქავ წოლდელი იარდალას შვილი „	თავი ა, შიო.
აქავ წოლდელი ხაშუმიძე „	თავი ა, ბესარიონ.
აქავ ჭურთელი ბუჯიას შვილი „	თავი ა, ტეტო.
აქავ ჭურთელი ბუჯიას შვილი „	თავი ა, ბერი.
აქავ ჭურთელ ბუჯიას შვილი „	თავი ა, კოსტა.
აქავ ჭურთელი დორეული „	თავი ა, პატარკაცი.
აქავ ისროლისხვეული დავითას შვილი „	თავი ბ, ივანე და შიო.
აქავ ისროლისხვეული ციცაგის შვილი „	თავი ა, ბასილა.
აქავ ისროლისხვეული ტურას შვილი „	თავი ა, ზურაბა.
აქავ ისროლისხვეული ციცაგი „	თავი ა, გოგია.

აქავ ბენდერელი ხახუტას შვილი „	თავი ა, ხახუტა.
აქავ ივრეთელი ინაური „	თავი ა, გოგია.
აქავ ივრეთელი მილაძე „	თავი ა, გოგია.
აქავ შველიეთელი შერმადინი „	თავი ა, გიორგი.
აქავ გავაზელი ბუთხუზი „	თავი ა, ბერუა.
აქავ საძეგურელი ჭოჭელი „	თავი ა, ბერუა.
აქავ საძეგურელი თაგაური „	თავი ბ, ბერუა და ნინია.
აქავ ქარჩოხელი ხოყრის შვილი „	თავი ა, ვასილი.
აქავ წოლდელი ჩიტის შვილი „	თავი ა, გორგი.
აქავ წოლდელი მწიკვლაური „	თავი ა, ბერუა.
აქავ საცხენეთს მყოფი შატყის შვილი „	თავი ა, გოგია.
აქავ თიანელი დათვიას შვილი „	თავი ა, გოგია.
აქავ ბიყრელის ბეგიასშვილის შიოს ობილი „	თავი ა, გლახა.
აქავ ზურაბ ბოქაულთხუცესის ყმა მწირელი ბიბილას შვილი „	კომლი ა, თავი ა, თევდორე.
აქავ ამისივე ყმა კილდელ გენგური „	თავი ა, ხარება.
აქავ ამისივე ყმა ბზიკური კომლი ა,	თავი ა, შეუძლებელი. ⁵²

⁵² ივ. ჯავახიშვილი, საქ. ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წიგნი I, დემოგრაფიული ძეგლები, თბ, 1967. გვ., 284-285;

ანთროპონიმულ ძიებანი

მერაბაშვილი - მეჯვრისხევში ამ გვარის ორი სახეობის ოჯახები ცხოვრობენ, როგორც მერაბაშვილები (გვხვდება მერაბიშვილებიც) და მერებაშვილები. ამ გვართა წარმომადგენლები ცხოვრობენ ძირითადად დიდი მეჯვრისხევის ქეციხურის უბანში, ნაწილობრივ სოფლის ჩრდილოეთით მდებარე ე.წ. ჩარხის უბანში, რომელიც აღმოსავლეთის მხრიდან ესაზღვრება ქეციხურას.

- როსტომაშვილები მცირე რაოდენობაა შემორჩენილნი, მათი უმეტესობა (წინაპრები) საუკუნის წინ გადასახლდნენ ქალაქებში, ძირითადად თბილისსა და გორში.

- ტეტილაშვილები აღარ ცხოვრობენ.

- ასევე აღარ არიან ჯავახები.

- ელიოზაშვილები - ათეული ოჯახი ცხოვრობს ძირითადად სოფლის ცენტრალურ ნაწილში.

- ბულაძეები და ზაზუტაშვილები აღარ ცხოვრობენ.

- მექვაბიშვილების გვარის წარმომადგენლები ცხოვრობენ სოფლის სხვადასხვა უბანში. მათი ძირითადი ნაწილი თავმოყრილია სოფლის ცენტრთან უბანში და მათი დიდი რაოდენობიდან გამომდინარე უბანს მექვაბიაანთ უბანი ეწოდება.

- უმეკაშვილები მცირე რაოდენობითაა არიან წარმოდგენილნი და ძირითადად ცხოვრობენ მექვაბიაანთ უბანში.

- სეფიაშვილები აღარ ცხოვრობენ.

- ზაბახიძე - როგორც ჩანს გვარის წარმოთქმა დროთა განმავლობაში შეიცვალა რამდენიმე ოჯახია შემორჩენილი ჯაბახიძის გვართ.

- მღებრიშვილები მრავლად ცხოვრობენ სოფელში და მექვაბიაანთ უბნის გაგრძელებას აღმოსავლეთის მიმართულებით მღებრიაანთ უბნადაც მოიხსენიებენ, თუმცა ამ გვარის წარმომადგენლები გაფანტულნი არიან სხვადასხვა უბნებშიც.

- ღამბარაშვილები - აღარ ცხოვრობენ.

- კოჭლაშვილები მრავლად არიან, ცხოვრობენ სოფლის სხვადასხვა უბანში.

- დარჩიაშვილები - სულ რამდენიმე ოჯახიღაა შემორჩენილი, მათი წინაპრებიც თბილისში გადავიდნენ საცხოვრებლად, ვინც შემორჩა ისინი ძირითადად სოფლის ცენტრალურ ნაწილში ცხოვრობენ, უთანეთის ტაძრის მიმდებარედ.

- სუხიტაშვილები - აღარ ცხოვრობენ, აღარც - ფათერაყის გვარი. ასევე აღარ ცხოვრობენ მამისბედაშვილები, გაბაშვილები, გაბირელაშვილები.

ცალკე კვლევის საგანია მეჯვრისხეული გვარები - გურგენიძე და იჩქითი, რომელთა წარმომადგენლებიც დაახლოებით ერთნაირი რაოდენობით ცხოვრობენ სოფელში (7-8 ოჯახი). მათი განაყრები კი ძირითადად ბინადრობენ ქ. თბილისში.

გვარი გურგენიძე მეჯვრისხევში გვხვდება XVII საუკუნიდან. აქაურ, ღღეს მკვიდრ გურგენიძეთა მტკიცე რწმენითა და გაღმოცემით, ისინი XII საუკუნის, მეფე თამარის მიერ ერთ-ერთი გურგენიძისათვის ბოძებული დიდი თავადის, უშუალოდ კი ამ ეპოქის, ერთ-ერთი მღვდელმთავრის იჩქით გურგენიძის (რომელმაც ააშენა წუნდის ეკლესია, რასაც ცხადყოფს ეკლესიის კედლის წარწერა) უშუალო შთამომავლები არიან და მათი დიდი წინაპარი გიორგი გურგენიძე XVII საუკუნის შუახანებში, დიდი თურქიობის დროს, საკუთარ ძმასთან ერთად გაღმოიხვეწა ასპინძიდან მეჯვრისხევში. გიორგის ძმა მღვდელ მსახური ყოფილა, მღვდელ მსახურება დაუწყია სვეტიცხოვლის ტაძარში და თავისი დიდი დამსახურების გამო ეკლესიასა და მამულისადმი, იქვეა დაკრძალული, სვეტიცხოვლის ტაძრის შესასვლელის მარჯვენა მხარეს, უზოში ...

რაც შეეხება გიორგი გურგენიძეს, იგი მეურნე კაცი, მევენახე ყოფილა და იმისათვის რომ ფუძე მოემაგრებინა და საცხოვრისი გაეჩინა მეჯვრისხევში, თავდაპირველად შეძლებულ გლეხთან შესახლებულა, ყმად უკადრია სამსახური და მერე კი იმდენი შესძლო, რომ დიდი მამულების მეპატრონეც გამხდარა. აქაურები ვარაუდობენ, რომ სწორედ მის მიერაა შემოტანილი მეჯვრისხევში

ერთ-ერთი უძვირფასესი ვაზის ჯიშში ლალისფერი საფერავი, რომელიც დღეს მევენახეთა ფართო წრეებში მეჯვრისხევეული საფერავის სახელითაა შემორჩენილი, მისი ნამდვლი სახელწოდება მესხური საფერავი, რომელიც დღეს დაკარგულ ჯიშად ითვლება.

გიორგის შთამომავლებმა შემდგომში ღრმად გაიდგეს ფესვი მეჯვრისხევეში თავისი შრომისმოყვარეობით, სოფლის მეურნეობის ცოდნით და დიდ მემამულეებადაც ჩამოყალიბებულან. ცნობილია, რომ ერთ-ერთი გურგენიძე, კერძოდ ზაქარია გურგენიძე გასული საუკუნის 30-იან წლებში შეძლებული ცხოვრებისა და დიდი მამულების ფლობის გამო გააკულაქეს კომუნისტებმა, თუმცა საბედნიეროდ არ დაუხვრეტიათ და მხოლოდ ქონების ჩამორთმევით შემოიფარგლნენ.

საბედნიეროდ გურგენიძეთა დღევანდელმა შთამომავლებმა შეძლეს წინაპართათვის წართმეულ-ჩამორთმეული ქონების დაბრუნება და დღეს აქ მაცხოვრებელი გოდერძი, ტარიელ, თამაზ, უტა და სხვა გურგენიძეები თავიანთი ძველი სამკვიდროს, გურგენიძეთა მამულის მეპატრონეები არიან.

სავარაუდოდ, გურგენიძეთა ძველი თაობის განაყრები არიან იჩქითებიც, რომელთა წინაპრებმაც გვარად დიდი წინაპრის იჩქით გურგენიძის სახელი აირჩიეს.

ძურძუკის შესახებ შემდეგ ცნობას გვაწვდის „ქართლის ცხოვრება“... ჩამოვიდა ესე ძურძუკოს კაცკასიას შინა და ჰპოვა ადგილი ფრიად მაგარი და აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თავისი ძურძუკი... და ეწოდა შემდგომად მისსა ძურძუკეთი... ანუ ღუაღეთი... ფარნავაზ მოიყვანა ნათესავი ძურძუკოსი ქალი ძურძუკეთილამ და შეირთო თვით ცოლად. ძურძუკნი იყვნენ მორჩილებასა შინა დ მომცემელი ხარკთა მეფეთა ქართველთა“.

საყურადღებოა, აგრეთვე, ლეონტი გმროველის ცნობა ძურძუკების შესახებ, რომლის თანახმადაც ძვ. წელთა აღრიცხვის III საუკუნეში საურმაგ მეფემ თავისი ნათესავი ძურძუკები გადმოასახლა და ჩაასახლა დიდოეთიდან ვიდრე სვანეთის მთის ზოლში. ძირითადად ჩასახლება მოხდა ქართველებით დასახლებულ ტერიტორიაზე და ღრთოთა განმავლობაში ძურძუკებმა განიცადეს ქართიზაცია.

ამრიგად, ძურძუკი იყო უძველესი ტომი კავკასიაში. ამჟამად არის გვარად ქცეული ეთნონიმი, ეროვნებით ქართველები არიან.

გადაშენებული გვარები

ისტორიულ წყაროებში მოხსენებული გვარებიდან დღეს სოფელში აღარ არიან: დათასშვილი, ცურცინაშვილი, ჯისტოაშვილი, კელიური, შაქრიშვილი, მეამისბედაშვილი, ქენქაძე, ჟამურელი, ფარეხელაშვილი, ბეტკარაშვილი, საბანაშვილი, პაატაძე, ამირაშვილი, ტურაშვილი, თევდორაშვილი, ებალაშვილი, იაკობიძე, ჩოჩელი, თაგაური, აბუაშვილი, იმერელი, რაჭველი, ბაჟანაშვილი, ქოქელაძე, სამხარაძე, ქურდაძე, მიქელაშვილი, გაგნიძე, ქავთარაძე, ბელიაშვილი, ფერაძე, მურვანიშვილი, საგმიაშვილი, მთიულიშვილი, ქურთიშვილი, ქარსიძე თინიკაშვილი, ქვრივიშვილი, კოშკაძე, გამრეკელაშვილი, ბუტიაშვილი, ქორდელი, ანანიაშვილი, დედაბრიშვილი, ახალშენიშვილი...

მეჯვრისხველთა მეტსახელები

ანთროპონიმები, როგორც ტოპონიმები ენის ლექსიკური ფონდის განუყოფელი ნაწილია და მის სიმდიდრეს წარმოადგენს. ანთროპონიმიაში გამოიყოფა პიროვნული სახელები, მეორე მხრივ კი მეტსახელები. მეტსახელები თითქმის ყველა კუთხეებშია გავრცელებული და მათ შორის ზემოხსენებულ სოფელში. როგორც ჩანს ოფიციალური კანონიზებული ქრისტიანული სახელების გვერდით ყოფაში იყო ქართული სახელები, რომლებიც შემდგომ მეტსახელებად იქცნენ. ამჟამად მეტსახელების დარქმევის ტრადიცია გრძელდება, ადამიანები ოფიციალურ სახელთან ერთად ატარებს ზედმეტ სახელსაც, რომელიც მას შერქმეულ აქვს რომელიმე ფიზიკური ნიშნის მიხედვით, ხასიათის, თვისების ან საქმიანობის, წარმომავლობის მიხედვით ან რაიმე შემთხვევის გამო.

ყველაზე ხშირად მეტსახელთა საწარმოებლად გამოიყენება ა სუფიქსი, რომელიც დაერთვის მთელ რიგ მეტყველების ნაწილებს, მაგალითად: აგორა, აღმასა, ბოტა, ბოდმა, ბატკანა, ირემა, ბუღა, შამანა, ბიტირა, ბაყალა, ბაჭყალა, ბაჩილა, ბაბანა, ბიტირა, ბორბალა, ბუნუთა, ბურთა, ბოთლა, ბახალა, ბაჭა, ბანდელა, ბუნა, გვერდელა, გადახტა, ზებრა, თაფლა, თავა, თათარა, კორამი, კოდლა, კურცა, კურკუხა, კუნწყლია, კუტა, კულა.

გვხვდება ასევე ია, ო, უა სუფიქსით ნაწარმოები მეტსახელები, როგორებიცაა: ბოცნო, ბოთო, ელიბო, ომლიპიტო, ლაკო, პიო, ჩიპო, ჭაკო, ჭოტო, ჯოჯო, დოხჩაკო, კოკო, კაპო, ლოპო, ნახნო, ოჩო, ოტო, პლუტო, პაპო, ბაქია, მეცია, არჯია, აფია, გამია, ვირიჭკუა, თაგვია, კოჭმია, ქალუქია, ღორია, ჩაჩია, წაია, ღუკია, კიკლია, ვაუნია, კიპია, კოხია, ნიჩია, ნევსია, სუფია, ტოტია, ტროყია, თაკვია, ბლუა, ვირიჭკუა, ლუპუა, ოდლუა, ქექლია, ქლუქია, ღორია, შვლეპია, წაწია, ჭუკია, ჭალია, ჯოია, ჭანჭალია.

გვხვდება იან სუფიქსით ნაწარმოები მეტსახელებიც, რაც მსგავსებაზე მიუთითებს: ჟანგიანი, სუტიანი, ჭიპრიანი, ძვლიანი, ღორბლიანი, კობლიანი, მეგრლიანი, მარვლიანი, გუდიანი;

გვხვდება ასევე ე სუფიქსით ნაწარმოები მეტსახელებიც: ბოტირე, დოქე, ინათე, გაჩე, კორტინე, მქამე, საცოხე, ფუსე, ყაყე, ყოყე, შეთე, ჩეომაპე;

ბერო სახელ ისტორიული სიდრმიდან მოდის, ზოგიერთ გვარის თიკუნები უღევს საფუძვლად, რაც ასეთი გვარების დიდი ხნიდან წარმომობასაც გვაფიქრებინებს. მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ მთიულა, რომელიც მთიდან არის მათი წინაპარი ჩამოსული სოფელში, ღრომა-დრომიდან მიყულა მოდის ზედმეტი სახელიდან, ქოლოთა-ქოლოთიდან მოვიდა, ბიყრელა-ბიყრიდან, სალუმა-სალუქაანთელია, ბერულა-ბერუაანთ კარიდან, გინტურა-გინტურ კარიდან, ჯავახი-ჯავახთიდან და სხვაა.

სოფელი აძვი

მღებარეობს მეჯულის ხეობის დასავლეთით სოფელ ახალუბანთან, იგი დატანილია 1745 წელს ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ შედგენილ რუკაზე საკულტო ნაგებობის ნიშნით.

1818 წლის რუსულ კამერალური აღწერის მიხედვით სოფელ აძვში ცხოვრობდნენ: რამაზ ხმალაძე, ყავს ცოლი, ძმები: ხმალფლისა, ზურაბი. მათი დედა.

აზნაურ გოგია ხმალაძის ყოფილ გლეხები, რომლებიც ამაჟამად ეკუთვნის მის ვაჟს რამაზ ხმალაძეს.

ბერუა ხმალაძე, ჰყავს ცოლი, და დედა, ვაჟი გიგოლა, გიგოლას ცოლი, გიორგის ცოლი, ვაჟები: ნინია, გაბრიელი, სოსია და აღდგომელა.

ივანე ბალაამწარაშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟები: იაკობი, ქიტესა, დავითი, ანდრეა და თმევა.

მანზუკა ცეგელიძე, ჰყავს ცოლი, ვაჟები: სოსია და სიმონი, მათი ცოლები, სოსიას ვაჟები: იობა, ივანე და გრიგოლი, ვაჟი გიორგი, ძმა შიო.

აზნაური შიო ხმალაძე.

დავით მელაძე, ჰყავს ცოლი, ვაჟები: ისები და დიმიტრი, ძმა, პეტრე, პეტრეს ცოლი, ვაჟი გლაზა.

ბატონიშვილ მარიამ ერეკლეს ასულის გლეხი.

მოსე ტურაშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟები: ანდრია, ნინია.

აზნაურ შიო ხმალაძის გლეხები: ნინია ძუკია, ვაჟები: იორდანე, თამაზი.

გიორგი გუნდიშვილი.

გიორგი ძულიაშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟები: ზურაბი და ბიტსა.⁵³

ნაცისარა ადგილი, სასაფლაო.

სამარილეები ხევი აღმოსვ. მხარს.

⁵³ ი. ალიმბარაშვილი, შიდა ქართლის (გორის მაზრის) მოსახლეობა XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში რუსული კამერალური აღწერების მიხედვით; გვ., 280;

სამება, ეკლესია.

ღვთისმშობელ, ეკლესია, სალოცავი.

ღერძევა, ნაკვეთები სამხრეთით.

ჩაძირულა არის დაშენებული ადგილი, ამიტომ შენობა ჩაძირულა, ჩაძირულ ეკლესია, ჩრდილოეთით იკორთის ტყესთან, მდინარე აძურამ ტაძარი შუაზე გაჭრა.

ჭანდრები მიწის დელეეაანთ ადგილი.

სამაღაანთ ციხე, სოფლის ცენტრში დანგრეულია წმინდა ნიკოლოზის ტაძარი, სოფლის სალოცავი.

სოფლის მცხოვრებთა გვარებია: ბალამწარაშვილი 30 ოჯახი, კორინთელი 15 ოჯახი, თომაშვილი 30 ოჯახი, გუნდიშვილი 10 ოჯახი, გეცხლაძე 5 ოჯახი, დომედაშვილი 3 ოჯახი, მარკოზაშვილი 1 ოჯახი.

ტოპონიმური ლექსიკა:

აძვი, სოფელი, აძურა მდინარე, რომელიც სოფელში ჩამოედინება, მდინარე სათავეს იღებს სოფლის ჩრდილოეთიდან, სადაც არის მუხის ტყე.

არდიგარდმოები არის სოფლის ბაღები.

გონგაანთ ხევი - ერთი შტოგვარის მიხედვით დარქმეულ სახელია.

გუნდის ციხე. სახელი დარქმეულია გვარ გუნდიშვილის მიხედვით.

გვირაბი - საიდუმლო გასასვლელი გადიოდა მდ. აძურისაკენ, გიას წერო-წყარო.

გრძელეები, მიწის ნაკვეთები, სახნავი.

გორაკა, მინდორი სოფლის სამხრეთით.

დანგრეულ ციხე, დგას კოშკი, სადაც მოსახლეობა თავს აფარებდა.

დიდახო, სახნავი ადგილ ჩრდ.

ველრიას კარი - არის ნასახლარები.

თურქლებული, სოფლის სამხრეთით ვრცელ მინდორი.

კობალაძის მიწა, უკავშირდება კობალაძის გვარს.

მჭედლიაანთ ციხე - მდ. აძურის პირზე, დანგრეულია.

მჭედლიშვილის გზა - ჩრდილოეთის მხარს.

ნაკადულა - არის რუ და მიწის ნაკვეთით.

ნაკადულა, მიწის ნაკვეთი სამხრეთით.

ნაციხარა ადგილი, სასაფლაო.

სამარილეები ხევი აღმოსავ. მხარს.

სამება, ეკლესია.

ღვთისმშობელო, ეკლესია, სალოცავი.

ღერძევა, ნაკვეთები სამხრეთით.

ჩაკიდულა არის დაშენებული ადგილი, ამიტომ ეწოდა ჩაკი-
დულს.

ჩაძირულ ეკლესია, ჩრდილოეთით იკორთის ტყესთან, მდი-
ნარე აძისამ ტაძარი შუაზე გააჭრა.

ჭანდრები - მიწის ნაკვეთები.

საძაღაანთ ციხე, სოფლის ცენტრში დანგრეულია.

წმ. ნიკოლოზის ტაძარი, სოფლის სალოცავი.

სოფელ ახალუბანი

მდებარეობს მეჯუდის ხეობაში, მეჯვრისხევის დასავლეთით ესაზღვრება სოფელ აძვის და ზემო არცევის მამულები. სოფელ დასახლებულია 1470 წლის შალვა ერისთავის შეწირულობის გუჯარში.

რუსულ კამერალურ აღწერაში 1818 წლის სოფელში ცხოვრობდნენ: აზნაურ სოლომონ კობახიძე, შვილები დიმიტრი, როსტომი, 6 ოჯახი.

სიმონ კობახიძე, შვილი მალხაზი.

ქრისტესია კობახიძე -

გოგია ვარდანაშვილი, შვილები სიმონი, სოსია, შვილი პავლე, ნათესავები ბერელა, მახარე.

გოგია უჯერაშვილ, შვილები ტეტია, გაბრიელი.

მიო ცხადიაშვილი, შვილი გიგოლა, ქალიშვილი.

ნინია გერცეული, შვილები, გიგოლა, გლახა, ძმები სოსია, თევდორე, მათი ცოლები.

სოსია ბაინდურაშვილი, ძმა ტეტია.

ქიტესა მიდრიჯანაშვილ, შვილი პეტრე, ძმა ღვთისია.

ბერუა მიდრიჯანაშვილი, სვილები დიმიტრი, ნინია, ანდრია.

ნინია ტატიამშვილი, შვილი ბეჟანი, ნათესავი პეტრე და გაბრიელი.

ქიტესა ტატიამშვილი, ჰყავს ცოლი.

სოსია ხადელ, ჰყავს ცოლი.

რევაზ ბაინდურაშვილი, შვილი გლახა, ძმები ბერუა, ბაადურ, ბასილი.

ივანე ფილურაძე - ილურიძე, ვაჟი მიო, მათი დედა.

სოსო ციცაგი, ძმა ბერუა, მისი ცოლი და დედა.

ხახაშვილი, შვილი სომონი, სიმონის ცოლი.

გოგია ქვჭანიძე, შვილი ზაქარი.

აზნაურ დათუა მადრაძის გლეხი.⁵⁴

⁵⁴ ი. ალიშბარაშვილი, იქვე, 1818 წლის რუსული კამერალური აღწერის მიხედვით, გვ., 284-287;

ახალუბნის მცხოვრებთა სია XVIII საუკ. II ნახევარი

მოდრიჯანაშვილ ივანე.

„-----“ ქიტესა.

ტატაშვილ შოშია.

„-----“ ზურაბა.

უჯერაშვილი გოგია.

გესიკაშვილი თანდილა.

ცხადიაშვილი გოგია.

ჯავახი ლევია.

ბაინდურაშვილ გლახა.

ფსიტიძე გაბილა.

უჯერაშვილ გოგია.

„-----“ შოშია.

ხახაშვილი გოგია.⁵⁵

დღეს სოფლის მცხოვრებთა გვარებია:

ტეტიაშვილი 50 ოჯახი, მათი სახელებია, ფიდა, ლადო, სოგ-
რატი, ვანო, პავლე.

მიდრიჯანაშვილი 30 ოჯახი.

პეტრიაშვილი 15 ოჯახი.

ილურიძე 20 ოჯახი.

ელიაური 10 ოჯახი.

ფსიტიძე 10 ოჯახი.

ბაინდურაშვილი 9 ოჯახი, აქვს საკუთარი ციხე.

ვარდანაშვილი 10 ოჯახი.

ციცაგი 6 ოჯახი.

სოფლის ტოპონიმი:

⁵⁵ აპ. თაბუაშვილი, ქ. ცხინვალსა და მისი მიმდებარე სოფლების აღწერის
დავთრები, 2013, გვ., 100-101;

ახალუბანი, სოფელი.

ახალუბნის ტყე.

აძვის ქვედა, გზა, სახნავი - აძურა მდინარე.

ატმიანი ბაღი, არის სახნავიც.

ახალჯვრის მიწა, სახნავი.

ახალი ჯვრის წყარო, წყარო.

ბერღალა სარწყავი არხის სახელია.

ბაღაჩა, სახნავი მიწები.

გძელეები, სახნავ-სათესი მამული.

ლიანთულები მამულის სახელია.

გორაკა, ხილის ბაღები.

კუნლის მიწები - ბაღი - ლურჯი ქვის მიწები 50 ჰექტარი.

მეჯუდა მდინარე - მუხის ტყე - ჩრდ. 6 ჰექტარი.

თურქლუღი - სახნავი.

ნაკადელა - სარწყავი არხის სახელია.

პატარა ოღეები - ბაღი.

ტირიფონის არხი, არხის სახელია.

ღერძევა - ბაღი. საწურძელე, ჭაობიანი ადგილი.

მოშიასულები, სახნავი ადგილები.

ვარდანაანთუები - ვენახები (გვარი კობახიძე).

წმინდა გიორგი სალოცავი.

წითელი ხოდაშენი - ნაკვეთები.

ხმალაძეების ტყე - სოფ. ჩრდილოეთით.

ხაჭები - ნაკვეთები სამხრეთით.

ყველაწმინდის მიწები - სახნვ.

ჭოხური სახნავი.

ფსიტიანთ წყარო, წყარო (გვარი ფსიტიძე).

მუმლაანთ კარი (ბაგები)

აღნიშნული დასახლება მდებარეობს სოფელ მეჯვრისხევის სამხრეთ-დასავლეთით, მთელ რიგ ისტორიულ დოკუმენტებში, მას ბაგები ეწოდებოდა. აზნაურ თულაშვილებს ამ სოფლის ტერიტორიაზე ჰქონდათ ვენახები, რომლებსაც მუმლაძეები უვლიდნენ და გვარის მიხედვით დასახლებას ეწოდა მუმლაანთ კარი. ცნობისათვის მუმლაძეები ამ ორი საუკუნის წინათ ჭიათურის სოფელ მანდაეთიდან ჩავიდნენ მეჯვრისხევში და დასახლდნენ სამხრეთ-დასავლეთით. პირველად ისინი ორი ძმანი ყოფილან მამია და რამაზი.

რუსულ კამერალური აღწერის მიხედვით (1818 წ) სოფელ ბაგებში ცხოვრობდნენ აზნაურ ივანე თულაშვილის გლეხები: მამუკა მუმლაძე, შვილი რამაზი, ძმა კაცია, ვაჟი გიგოლა.

შიო ზაზუტაშვილი, შვილი გიგოლა, ძმა ნინია.

გიორგი სარაული. შვილები: სოლომონი, საბა, ქალიშვილ.

ნადირა ხომასურიძე, შვილი ანდრია, ძმა თევდორე.

ელიზბარ, ლუარსაბ და შალვა ერისთავების გლეხები.⁵⁶

დღეს სოფელში ცხოვრობენ: საბაშვილები, რომლებიც ქვემო არცევიდან არიან გადმოსულები, სამი ოჯახი. გუზიტაშვილები ჩამოსულები არიან აძურის სათავიდან, ქლივანის სანახებიდან და სოფელში არიან დასახლებული 10 ოჯახი.

სოფელ მუმლაანთ კარის დღევანდელი მცხოვრებნი არიან: მუმლაძე - 15 ოჯახი, გუზიტაშვილი - 10 ოჯახი, მელიქიშვილი - 5 ოჯახი, საბაშვილი - 4 ოჯახი.

ელიაურები ჩამოსულები არიან ხეობის ზემო წელიდან სოფელ ვილდიდან 5 ოჯახი.

ორი ოჯახი არის აზალაძე, რომლებიც ფლავისმანიდან არიან მოსულები. მუმლაძეები 15 ოჯახი.

ბატონისაშვილები გადმოსულები არიან მეჯვრისხევიდან.

ვარდანაშვილები მოსულები არიან ახალუბნიდან.

⁵⁶ ი. აღიმბარაშვილი, 1818 წლის რუსული კამერალური აღწერა, 2021, გვ., 283-284;

სოფლის ტოპონიმები იმეორებენ იმ სახელებს, რომლებიც გვხვდება მეჯვრისხევში, ახალუბანში, აძვში, რადგან ეს მამულები გაყოფილია და ისე არის სოფლებს მიკუთვნებული. მაგალითად:

აძურა, მდინარე ჩადის ამ სოფელში.

ბაღაჩა, ბადის სახელია.

თურქლებური, ბაღი სოფლის სამხრეთით.

წყლის ნაპირი, აძვის მდინარეზე.

ნავენახარი, ყოფილ ვაზის ბაღები, ვენახები.

ნაპურალი, არის ადგილი თურქლებურში სადაც თავთავიანი კულტურები ითესებოდა.

ბაგა, არის სოფლის ძველი სახელი, რომელიც დღესაც ეწოდება ძველ ადგილას, სადაც პირველად იყო დასახლება ლოკალიზებული.

სოფლის მცხოვრებთა ზედმეტი სახელებია: ბიყროლა, დუდულა, ჩია, ყვავია, როსტომა, დათება, ხაიმა, ტუსია, პაჭიკა, სიზმარა, მატატა, ფოთოლია, ლალე, განიახა, ქესტო, დორბლიანი, როჟა, კოტელა, ბუა, ჯოჯია, ყვავი, წნილა, ცოცი, ძაღლა, ხსიტინა...

სოფელი... მეჯუდისპირი 1818 წ. პერეპიატი

ბასილ მახათაძე, შვილები როსტომი, ესტატე
სპირიდონ მახათაძე, შვილები ისაკი, იაკობი, გოგი, ძმა გიორგი.
შიო მახათაძე, შვილები სიმონი, დავითი.
გოგია მახათაძე, შვილი ანდრია.
თავდირე ბერძენიძე.
ნინია ცარციძე, შვილები პეტრე, თამაზი, ზაქარია.
აღამ ცარციძე.
დათუა მასურაშვილი, შვილი გრიგოლა.
ივანე ბოგატიშვილი, ვაჟი თამაზი.
ძლიასა გელაშვილი, შვილი ლუკა, ძმა პეტრე, შვილი მათე.
თეიმურაზ დათუნაშვილი, შვილები დავითი, ხარება.
სტეფანე ნინიაშვილი, ძმა , პაპა, მათი დედა.⁵⁷

დღეს სოფელ მეჯუდისპირში მცხოვრებთა გვარებია:
(ძველი სახელით უკუდმა სოფელი)

სუხიშვილები	ნეურაძეები
პავლიაშვილები	ზუმბულიძეები
მახათაძეები	კვირიკაშვილები
ცარციძეები	არჩუაძეები
ლიჩელები	გელიაშვილები
ყუჯიაშვილები	გოგიაშვილები
ბუჯიაშვილები	დათუნაშვილები
ტვინიკაძეები	და სხვები. ⁵⁸

⁵⁷ ი. ალიმბარაშვილი, 1818 წლის რუსულ კამერალური აღწერის მასალები, გვ. 281-282;

⁵⁸ ი. ალიმბარაშვილი, იქვე, გვ. 281-282;

თავად ამილახვრების საერთო ქლეხები

დიმიტრი ხომასურიძე, ცოლი, შვილები ივანე და იოსები.

თავად თეიმურაზ ამილახვრის გლეხი.

პავლე იჩქითი, ჰყავს ცოლი, შვილები იოსები, ბერო, გაბრიელი.

ოთარ ამილახვრის გლეხი

საბა მიქელაძე, ჰყავს ცოლი, შვილები: კიკოლა, გიორგი, სიმონი.

გოგია იჩქითი, ჰყავს ცოლი, ვაჟი ზურაბი, ძმა დავითი.

ბერუა რაზმაძე, ჰყავს ცოლი, ვაჟები გიორგი, ეტისლავი, ქალიშვილები.

ქიტესა რაზმაძე, ცოლი, ვაჟი მამუკა, ძმა სოსია, სოსიას ცოლი, ვაჟი ზაქარია.

აზნაური იოსებ ჩიკოიძე, ჰყავს ცოლი, ვაჟები ქრისტეფორი, დავითი, ძმა ავთანდილი.

აზნაური კიკოლა ჩიკოიძე, ცოლით.

აზნაურ სოლომონ ჩიკლაძე, ძმები ფარსმანი, გაბრიელი, მათი დედა.

ივანე იაკობიძე, ცოლი, ვაჟი დავითი.

დათუნა კურტანიძე, ჰყავს ცოლი.

ელიზბარ მანშე, ლუარსაბ ერისთავების გლეხი, მიწერილ იყო ოსებზე და აღმოჩნდა ქართველი.

გიორგი თუაური, ჰყავს ცოლი, შვილები ნინია, იაკობი, გაბრიელი.

პეტრე ილურიძე გადმოსულია ქსნის ხეობიდან, ჰყავს ცოლი, შვილი ანდრია, ძმები გლახა, კიკოლა, ანდრია, გადმოსულია ჭურთიდან.

შიო ჩოჩელი, ჰყავს ცოლი, ვაჟი სიმონი.

გივი ბუჯიშვილი, ჰყავს ცოლი.

ბერუა ზანგურაშვილი, ჰყავს ცოლი, ვაჟები: სიმონი, აღდგომელია.

აზნაური დათუა ზაბილონი, ქალიშვილები.

კიკოლა სამხარაძე, ჰყავს ცოლი, შვილი შიო, ძმა გორთ, მათ დედა.⁵⁹

დღეს სოფელ პატარა მეჯვრისხევში ცხოვრობენ:

იჩქითი - 3 ოჯახი.

მიქელაძე - 1 ოჯახი.

რაზმაძე - 15 ოჯახი.

ილურიძე - 15 ოჯახი.

ზანგურაშვილი - 2 ოჯახი.

ბუჯიაშვილი - 5 ოჯახი.

ძველი ანთროპონიმებიდან სოფელში აღარ არიან: ჩიკოიძე, იაკობიძე, კურტანიძე, ზაბილონი (ძაბილონაშვილი), სამხარაძე;

აღსანიშნავია, რომ ზემოხსენებული გვარები ცხოვრობდნენ დღევანდელი სოფლის ჩრდილოეთით, სასაფლაოს მადლა, რომელსაც ეწოდება უერწყავები, არის დიდი სახნავ-სათესი მამული, ნასახლარები, ძველ სოფლის წყარო, რომელიც ოკუპირებულია რუსთა მიერ.

⁵⁹ ი. ალიმბარაშვილი, შიდა ქართლის მოსახლეობა (გორის მაზრის) 1818 წლის რუსულ კამერალური აღწერის მიხედვით;

პატარა მეჯვრისხევის ცეცხლისგვარი

სალოცავი მდებარეობს სოფლის ჩრდილოეთით სასაფლაოს ტერიტორიაზე, არის ბაზილიკური ტიპის შენობა, რომელიც ცეცხლისგვრის სახელზეა აგებული. ამ სოფელში ცხოვრობენ გვარად ილურიძეები, რომლებიც მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, კერძოდ კი 1818 წლის რუსულ კამერალურ აღწერაში დაფიქსირებულიები არიან სოფელ ღრომში, შემდეგ პატარა მეჯვრისხევში ჩამოსულან. ამ ერთ-ერთმა წევრმა, მორწმუნე გოდერძი ოლურიძემ, რომელმაც იცოდა რა თავისი გვარის ისტორია მოგვარეებთან ერთად მოინახულა ქსნის ხეობაში. კერძოდ ჭურთაში ძველი საცხოვრებელ ადგილი, სადაც დღესაც არის ცეცხლიგვრის ეკლესია. იქიდან წამოიღო ქვები, შესაბამისი სამსახურების ნებართვით დაიწყო ეკლესიის მშენებლობა, რომელიც თითქმის თხუთმეტი წელი გაგრძელდა და სოფელი დღეს დამშვენებულია ამ სახელის მქონე შესანიშნავი არქიტექტორული ძეგლით. ძეგლი მოხატულია ქრისტის, მარიამის სხვა წმინდანების ცხოვრების მომენტებით და იგი სანაქებო თხეს რგონა, კულტურის ძეგლს მნახველ არ აკლია.

იკორთის ჟამნ-გულანის ისტორიული ცნობები და ენობრივი თავისებურებანი

იკორთის ტაძარი მდებარეობს ქართლში, მთისწინეთში, ისტორიულ გვერდისძირზე, ააგო მეფე გიორგი მესამემ (1156-1184) 1172 წელს. ვახუშტი ბაგრატიონი თავის „აღწერაში“ აღნიშნავს: „ორბოძალას მთის სამხრით არ მთის კალთასა შინა იკორთას მონასტერი დიდი, გუნბათიანი, კეთილად ნაშენი, ზის არქიმანდრიტი“... (ვახუშტი, 1997, გვ. 72). ძეგლის ასომთავრული წარწერა გვამცნობს ქსნის ერისთავებს ვარდანს, არსენს, ჭიაბერსა და სხვებს. დასავლეთის კარის მხედრულ წარწერაში აღნიშნულია, რომ 1613 წელს ძეგლი შეაყუთა ქსნის ერისთავმა იასემ, რომელიც ვანდალების მიერ იყო აოხრებული.

იკორთა რამდენიმე ისტორიულ დოკუმენტშია მოხსენებული, მათ შორის აღსანიშნავია 1781 წლის „ქსნის საერისთაოს სტატისტიკური აღწერა“, რომელიც მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს სოფელ იკორთისა და თვით ძეგლის შესახებ.

ასევე აღსანიშნავია „იკორთის ჟამნ-გულანი“, ნუსხა-ხუცურით დაწერილი ხელნაწერი, რომელსაც არშიებზე მიწერილი აქვს სხვადასხვა ხასიათის ცნობები, რომლებიც ძვირფას მასალას წარმოადგენს ისტორიული და ფილოლოგიური მეცნიერებისათვის (ს. კაკაბაძე, 1912, გვ. 1-8).

ხელნაწერი გადაწერილი ყოფილა მღვდელ მახარებლის მიერ, რომელიც მინაწერზე აღნიშნავს: „მე ყად ცოლდვილმან და ყუთა ცოლდვილთაგან უნარჩევსმან უღირსებით მღვდელმან მახარებელმან აღვსწერე წიგნი ესე ჟამგულანი, რითაც ძალ მედვა სიმართლესა ვეცადე და არცარა დაკლება მნდომებიაჲ“ და სხვა.

ხელნაწერი ნაყიდი ყოფილა ქსნის ერისთავიშვილის ქრისტე-ფორეს მიერ, რაც მინაწერებიდანაც კარგად ჩანს. ბერი ქრისტე-ფორე იკორთის წინამძღვრად ყოფილა 1735 წელს. ხელნაწერი შედგენილი უნდა იყოს XVII საუკუნის დამლევს ან მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში.

ხელნაწერის არშიებზე მიწერელია ქრონიკული ცნობები, რომლიდანაც ვეცნობით ისტორიულ პირებს. მათ შორის აღსანიშნავია მეფე გორგასალი და ბატონიშვილი გოჩა.

მხედრულ გრაფიკით მეფე გორგასალი არშიებზე წერს:

„ქ. ივორთის მთავარანგელოზს შევსწირე მეფემ გორგასალმან სულისა ჩემისა სამეოხოდ ივორთა, არცვი, ქვეში, ფლავისმანი, ფლავი.“

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, მეფე გორგასალი შეიძლება იყოს გოჩაშვილი იორამის შვილი; ვახტანგ მეექვსის მიერ შედგენილი გენეალოგიური სიის მიხედვით, ასეთია გორგასალ გოჩაშვილი (დ. ნინიძე, 1998, გვ. 23).

არშიებზე გოჩა ბატონიშვილის მინაწერი „მე გოჩა ბატონიშვილმა შეგწირე შენ, ჩემს სასოებას, ივორთის მთავარანგელოზსა, მთაში მამული შუა ცხვირსა, გვიდისისა“...

ისტორიული პროვინცია გვერდისძირის სოფელ კულბითთანაა დაკავშირებული გოჩა ბაგრატიონ-გოჩაშვილის ცხოვრების ფურცლები. ვახუშტის ცნობით „მამინ მოკლეს პაპის ძმისწული მეფისა სპასპეტი მეწინავისა გოჩა, რამეთუ იყო ესე გოჩა ძე გიორგისა, გიორგი ძე კონსტანტინესი, კონსტანტინე ძე ალექსანდრესი, ალექსანდრეს ძე კონსტანტინე მეფისა და ამ გოჩათი ეწოდათ ამათ ძეთა გოჩაშვილად (ვახუშტი, 1973, გვ. 417).

გოჩა ბაგრატიონი ყოფილა მეფე სიმონის პაპის ძმისწული და ჯარის სპასპეტი. 1599 წელს სიმონ მეფე გორიჯვარს იდგა და მოინება მწვანილი. სპანი გავიდნენ გორს რათა მოიღონ მწვანილი, გორის ციხეში მყოფი ოსმალები შეეწინააღმდეგნენ და ამ ომში მოკლეს პაპის ძმისწული მეფისა გოჩა (ვახუშტი, გვ. 417).

გაზეთ „ივერიაში“ დაიბეჭდა სტატია სოფელ კულბითზე, სადაც ვკითხულობთ „კულბითში ხშირად უცხოვრიათ ქართველი მეფეების შვილებს. აქ ცხოვრობდა მეფის ძე გოჩა (გიორგი), მასვე აუშენებია გორაკზე თლილი ქვის ეკლესია და მისგან ასენებული ეკლესიის ჩრდილოეთის სვეტსა და სამკვეთლოს შუაში განისვენებს („ივერია“, № 210).

ივორთა, კულბითი და ზემო ქართლის მთელი რიგი სოფლები

თავისებური პანთეონებია, რომლებსაც გამოვლენა და შესწავლა სჭირდებათ.

ძეგლი პირველად გამოაქვეყნა ისტორიკოსმა სარგის კაკაბაძემ (ს. კაკაბაძე, 1912, გვ. 1-8).

თვით ჟამნ-გულანი ორი სიტყვისაგან შედგება - გულანი - კოდექსი, რომელშიც ყველა საღვთისმსახურო წიგნია თავმოყრილი, ხოლო მის შემოკლებულ რედაქციას, რომელიც შეიცავს „ჟამნს“ და მოკლე ისტორიულ ცნობებს წარმოადგენს ჟამნ-გულანი.

ძეგლში ფიქსირებულია ათობით იმდროინდელი ონომასტიკური მასალა, გეოგრაფიული სახელები, დიალექტური მოვლენები, რომლებიც ცოცხალ მეტყველებას ემყარება, ენობრივად მრავალფეროვანია და წარმოების სიუხვითაც გამოირჩევა.

გულანში ხშირად გვხვდება ქარაგმები, მაგალითად ყ~დ - ყოვლად, ყ~თ - ყოველთა, ღ~ნ - ღმერთმან, მცხრ~ო - მაცხოვარო, შეე~ - შეიწყალე, ღ~ო - ღმერთო, ჩ~თვის - ჩემთვის და სხვა. არის დაუქარაგმებელი ფორმებიც.

ძველი ქართული ენის ორთოგრაფია თავს იჩენს მთელ რიგ შემთხვევებში: უ- უბრჯგე გვხვდება სიტყვებში: ვეჯ ურისხევი - სოფელი მეჯვრისხევი, ჩუნთვის - ჩვენთვის; გვხვდება ახალი ფორმითაც ჩვენთვის.

მთის დიალექტებისათვის დამახასიათებელი - ჰ ხარი ბგერა გვხვდება სიტყვებში: ჰ ღური, ჰ ღურისა, მსაჰურონ , სამსაჰური და სხვა.

ხმოვანი ი-ს პარალელურად ძეგლში გვხვდება ა - იოტი ნახევარხმოვანი: დაკლებამ, განმითლებელი, რამგ, წამს, მყვით ... გვხვდება ჭ - ეი გრაფემა, რომელიც რვა რიცხვს აღნიშნავს და ძველ ქართულში დამკვიდრებულია. ცაციაშვილს ჰმართებს ჭ - რვა კოდი პური და ქერი.

ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი მან ხშირ შემთხვევაში შეკვეცილი ფორმით გვხვდება: მე ცდვილმან, უნარსჩევსმნ, მდლდმნ, მახარებელმნ და სხვა.

გულანში ჩამოთვლილია ის სოფლები და გვარსახელები, რომლებიც იკორთის მონასტერს მსახურებდნენ და ევალეზობდათ მეწირულობის გადახდა. ზოგიერთი გვარსახელი დღეს მხარეში აღარ გვხვდება. უცხოტომელების თავდასხმების გამო სოფლები დაიცალა, მოსახლეობა დაიფანტა ან სხვა ადგილებში გადასახლდა. აღარ არის საბოსლევი, ქოთლიანი, ბიბილანი და სხვა სოფლები.

მდინარეების დიდი და პატარა ლიახვის წყალგამყოფზე მდებარეობდა სოფელი ბეოთი, სახელდებული იყო ბაივაშვილების გვარიდან. ეს სოფელი იკორთის მთავარანგელოზის საკუთრება იყო, მაგრამ ჟამთა სიავის გამო დაიცალა, პატარა ლიახვის ხეობიდან ეღიაშვილი, რომელიც სოფელ საცხენეთში მკვიდრობდა. ამავე ხეობიდან გვარი საური მკვიდრობდა სოფელ ფრისში, საიდანაც გორის ატენის ხეობაში ჩასახლდნენ. ტოლიაშვილები პატარა ლიახვის ხეობიდან სოფელ ქსუისში დამკვიდრდნენ და სხვა.

ძეგლში გვხვდება ნარიანი გეოგრაფიული სახელები გვარებისაგან: ქოლოანი - ქოლოთაშვილი, ბესთავანი - ბესთავაშვილი, ბოლოთანი - ბოლოთაშვილი, ბიბილანი - ბიბილაშვილი, ვალიანი - ვალიშვილი, ასკილანი - ასკილაშვილი, ფუხანი - ფუხაშვილი.

აღსანიშნავია, რომ გვარით სახელდებული ეს მცირე დასახლებები დღეს აღარ არსებობს და მათი ლოკალიზაცია სამური საქმეა, რასაც ალბათ განვახორციელებთ.

ზოგიერთ შემთხვევაში ჩამოთვლილ სოფლებს შენარჩუნებული აქვთ ს ელემენტი: შუა ცხვირს, გვიდსს, საბოსლევს, ქიწნისს, აწრისხევს, არცევს, ქლიავანს.

ნაირგვაროვნებას ქმნის ზმნის ამა თუ იმ მწკრივის ფორმები: ძლ მედვა, ნუ ღამწევთ, შენდობით მყვით, შენდობა უბრძანეთ, ამას მიყობა, გყოსთ და სხვა.

მხარის ისტორიული საკითხებისა და ენობრივი ელემენტების გამოვლენა ხსენებული ძეგლის მიხედვით სამური საქმეა, რომელიც მეცნიერულ მიმოქცევაში უნდა ჩაირთოს.⁶⁰

60 ვ. ბაგრატიონი, 1997 - ვ. ბაგრატიონი, საქართველოს გეოგრაფია, 1997; ს. კაკაბაძე, 1912 - ს. კაკაბაძე, ქრონიკა იკორთის ჟამნ-გულანისა, ტფილისი, 1912;

წარმოდგენილი მასალის ანალიზის საფუძველზე შეიძლება შემდეგი დასკვნები გამოვიტანოთ: შიდა ქართლის ხეობები, მათ შორის მდინარე მეჯულის ხეობა უხსოვარი დროიდანვე ყოფილა ადამიანის მიერ ათვისებული და საცხოვრებლად გამოყენებული. ფეოდალურ ხანაში ის ეკუთვნოდა ქართლის (საქართველოს) სამეფოს და შედიოდა შიდა ქართლის შემადგენლობაში. ხეობის ცალკეულ ნაწილებს, დასახლებულ პუნქტებს ფლობდნენ ბაგრატიონები, ერისთავები, ორბელიანები, ამილახვრები, ციციშვილები, ბარათაშვილები, სხვა წარჩინებული გვარები.

მიგრაციული პროცესების შედეგად რაც ძირითადად გამოწვეული იყო ჩრდილო კავკასიიდან მოსული უცხო ტომების ძალმომრეობის, ასევე რუსეთის აგრესიული პოლიტიკის შედეგად მოხდა ცვლილება ტოპონიმიში, ზოგი გეოგრაფიული პუნქტი გაქრა ან აღგილმდებარეობა შეიცვალა, ან სხვა დასახლებულ პუნქტს შეერწყა. მიუხედავად ამისა შეიძლება ითქვას, რომ ხეობის ტოპონიმი ჰიდრონიმთა ნაწილი ძველია, დიდი ნაწილი უცვლელია, მოდწეულია ჩვენამდე, ცვლილება ძირითადად მიკროტოპონიმებს ნაწილობრივ შეეხო, რაც ზოგჯერ გამოგონილი სახელებით არის დარქმეული რაც ყოველთვის მიუღებელი იქნება. ტოპონიმები ფუძით, აფიქსებით, უმეტესწილად ქართულია და ქართული ენის მონაცემებით ან დიალექტური ლექსიკის მონაცემების საფუძველზე აისახება.

ჰიდრონიმთა რაოდენობა სოლიდურია, მაგრამ ტოპონიმებთან შედარებით მცირეა, რაც ონომასტიკის ერთ-ერთ უნივერსალურ კანონად შეიძლება ჩაითვალოს. ჰიდრონიმთა დიდი ნაწილი კომპოზიტიური წარმოებისაა, სადაც საზღვრულ წევრად წყალი, წყარო, ხევი და სხვა გამოიყენება.

მთელთა მეტყველებაში დასტურდება ნახევარხმოვანი ე (იოტა), რომელიც ხმოვანი ი-ს დასუსტების შედეგად არის მიღებული. იგი გვხვდება ხმოვნის მომდევნო პოზიციებში: ფირუზაჲ, ჟორაჲ.

ა ხმოვანს ენაცვლება ო: საფქოვი, ჩვენ ნაცვალსახელის ნაცვლად ისმის ჩუენ.

უ ხმოვანი წარმოითქმოდა და იწერებოდა მთელ რიგ სიტყვებში, ახლა ვ თანხმოვნით: ხუალ-გვალ, კუალ-კვალ.

ფართოდ არის გავრცელებული შტო-გვარები, რომლებიც როგორც გვარები ისე არის ნაწარმოები: კვირიკაანთ-ბესოაანთი, გოგიაანთი-მიშაანთი, ციცაგიაანთი, ეფროაანთი, ელიაურიანთი, სერგოაანთი. აღნიშნული სუფიქსები: -ან, -თ, -ემ, წარმოშობით მრავლობითი რიცხვის ნიშნებს უკავშირდება.

ხეობის სოფლებში მეტსახელების ხმარება ფართოდ არის გავრცელებული. პიროვნება, კაცი თუ ქალი ოფიციალურ სახელთან ერთად ხშირად ატარებს მეტსახელსაც, რომელიც მას შერქმეული აქვს ლაპარაკის, მანერის, რაიმე ფიზიკური ნიშნის მიხედვით. აღსანიშნავია, რომ სახელები, მეტსახელები, ხეობაში მამაკაცებისა უფრო მეტია ვიდრე ქალისა. ასევე გვხვდება გვარებისაგან წარმომდგარი მეტსახელები: მთიულა, წისქვილა და სხვ.

წარმოდგენილი მასალა, რომელიც ისტორიულ, გეოგრაფიულ, ენობრივ მონაცემებს ეყრდნობა საიმედო ბაზას წარმოადგენს ქართული ონომასტიკის პრობლემების შემდგომი გადრმავებული კვლევისათვის.

REZUME

Based on the analysis of the presented material, we can draw the following conclusions: Shida Kartli gorges, including the Mejuda river gorge, have been used by humans since the beginning of time. In feudal times it belonged to the Kingdom of Kartli (Georgia) and was part of Shida Kartli. Separate parts of the gorge, settlements were owned by the Bagrationis, Eristavs, Orbelians, Amilakhvars, Tsitsishvils, Baratashvils and other noble families.

As a result of migration processes, which mainly caused by the invasion of foreign tribes from the North Caucasus, as well as the aggressive policy of Russia, there was a change in toponymy, some geographical points disappeared or changed their location, or merged with another settlement. Nevertheless, it can be said that a large part of hydronyms in the toponymy of the gorge is old, a large part is unchanged, it has reached us, the change mainly partially affected the microtoponymy, which is sometimes called by invented names, which will always be unacceptable. Toponyms with stemmes and affixes are mostly Georgian and are explained basis of Georgian language data or dialect vocabulary data.

The number of hydronyms is substantial, but it is small compared to toponyms, which can be considered one of the universal laws of onomastics. A large part of hydronyms is of composite production, where water, spring, ravine and others are used as boundary members.

In the speech of all, the semivowel *ɑ* (iota) is confirmed, which is obtained as a result of the weakening of the vowel *i*. It is found in the following vowel position: Phiruzai, Zhorai.

The vowel *a* is replaced by *o*: safkovi, we hear chuen instead of chven (we, us) pronoun.

The vowel *u* was pronounced and written in a number of words, now with the consonant *v*: khual-khval, kual-kval.

There are widespread branch-surnames that are both surnames

and products: Kvirikaant-Besoaanti, Gogiaanti-Mishaanti, Tsitsagianti, Efroaanti, Eliaurianti, sergoaanti. The mentioned suffixes: -an, -t, -em, are originally related to the signs of the plural number.

Nicknames are widely used in gorge villages. A person, male or female, along with the official name, often carries a nickname, which is given to them based on their speech, manner, or some physical sign. It should be noted that the names and nicknames of men in the gorge are more than those of women. There are also nouns derived from surnames: Mtiula, Tsiskvila, etc.

The presented material, which is based on historical, geographical, linguistic data, is a reliable base for further in-depth research of the problems of Kartli onomastics.

ბამოყენებული ლიტერატურა:

1. ალიმბარაშვილი ი. შიდა ქართლის (გორის მაზრის) მოსახლეობა XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში რუსული კამერალური აღწერების მიხედვით, გუგ, 2021;
2. ბაგრატიონი ვ. საქართველოს გეოგრაფია, თბ, 1997;
3. ბაგრატიონი ი, ქართლ-კახეთის აღწერა, თბ, 1986;
4. ბაგრატიონი ი, შემოკლებითი აღწერა საქართველოსა შინაა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა , თბ, 1997;
5. ბარნაველი თ, ჟურნალი „მაცნე“, თბ, 1969, „შენიშნულობის წიგნი მალვა. ქვენიფნეველისა ღარგვისისადმი“;
6. ბოჭორიძე გ, რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, თბ, 1994;
7. გელაშვილი გ, გიულდენშტეტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. ქართული ტექსტი თარგმნითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, თბ, 1962;
8. გვასალია ჯ, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, მეცნიერება, თბ, 1983;
9. გვრიტიშვილი დ, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ, 1955;
10. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, თბ, 1940, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით;
11. თსუ, ონომასტიკური კრებული, 1983;
12. თოფჩიშვილი რ, აღმოსავლეთ საქართველოს მთის მოსახლეობის მიგრაციის ისტორია, თბ, 1984;
13. თოფჩიშვილი რ, ტოპონიმები, როგორც წყარო მთის მოსახლეობის მიგრაციის შესასწავლად, მაცნე №2, 1979;
14. თაბუაშვილი აპ, ცხინვალისა და მისი მიმართ სოფლების აღწერის დავთრები, თბ, 2013;
15. იმნაიშვილი გრ, ქართლური დიალექტი, I, თბ., 1974;

16. 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, I, თბ., 2009;
17. ოთინაშვილი ნ, ლიახვის ხეობის ონომასტიკა, ცსუ, 2002;
18. ოთინაშვილი ნ, ცხინვალის რეგიონის გეოგრაფიული სახელები, თბ, 2016;
19. რაზმაძე მ, მეჯვრისხევის ისტორია, თბ, 2015;
20. ქსდ, ტ. VII, 1981;
21. ჯავახიშვილი ი, საქ. ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, თბ, 1967;
22. ჭუმბურიძე, დედა ენა ქართულ, თბ, 1987;
23. ხარაძე ა, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია (შიდა ქართლი), თბ, 1992;
24. ხარაძე კ, ძველი ქართულ გეოგრაფიული ტერმინების ლექსიკონი, თბ, 2021.

რედაქტორისაგან	5
წინასიტყვაობა	6
შესავალი	7
მეჯვდის მდინარის აღწერა ბიყრამდე	15
აღწერა ისროლის ხევისა.....	16
ვახუშტი ბაგრატიონი „საქართველოს გეოგრაფია“	17
იოანე ბაგრატიონი, „ქართლ-კახეთის აღწერა“	18
საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია.....	19
რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები	21
ოსთა ძალადობა	25
რამდენიმე ტოპონიმის ლოკალიზაციისათვის	27
ნასოფლარი ისროლისხევი.....	29
ისტორიული და თანამედროვე	
ონომასტიკური მასალები	31
მეჯვდის ხეობის ტოპონიმების ძირითადი საკითხები	35
მეჯვდის ხეობის ჰიდროგრაფიული ტერმინოლოგია	40
მეჯვდის ხეობის ონომასტიკური მასალები	45
ისევ ჰიდრონიმები.....	48
დიალექტოლოგიური მასალები მეჯვდის ხეობიდან	50
გვართა ლოკალიზაცია	55
ტოპონიმთა მორფოლოგიური თავისებურებანი	59
ქვემო ვილდა	63
ზემო ვილდა	65
ციცაგაიანთ კარი.....	67
ნასოფლარი ჟამურლიანთ კარი	68
ნასოფლარ ატენის ლოკალიზაციისათვის	69
სალუქაანთ კარი	71
მახისი-მოხისი	72
ნასოფლარი აშატური	73
ბიყარი	74
ნასოფლარი პატარა ქოლოთი	76

ნასოფლარი დიდი ქოლოთი	78
სოფელი ღრომი	79
ნასოფლარი დვალაიანთ კარი	82
ბიეთი	84
დემოგრაფიული პროცესები მეჯუდის ხეობიდან	86
სოფელი მეჯვრისხევი	98
1728 წლის თურქული აღწერის მასალები	100
სოფელ მეჯვრისხევის ანთროპონიმები ზემოხსენებული თურქული აღწერის მიხედვით.....	101
სოფელ დიდ მეჯვრისხევში მცხოვრებნი, 1818 წ	103
მეჯვრისხევის მცხოვრებთა სია XVIII საუკ. II ნახევარი	107
სოფელ მეჯვრისხევის უბნები	108
მეჯვრისხევის ტოპონიმები	109
ეკლესიონიმები.....	111
მეჯუდის ხეობის (მეჯვრისხევის) სიტყვაწარმოებიდან	115
-ელ სუფიქსიანი ანთროპონიმები მეჯვრისხევიდან	119
ანთროპონიმულ ძიებანი	122
გვარი ძურძუკი	125
გადამენებული გვარები	126
მეჯვრისხეველთა მეტსახელები	127
სოფელი აძვი.....	129
სოფელ ახალუბანი	132
ახალუბნის მცხოვრებთა სია XVIII საუკ. II ნახევარი	133
მუმლაანთ კარი (ბაგები)	135
სოფელი... მეჯუდისპირი 1818 წ. პერევიატი.....	137
პატარა მეჯვრისხევი 1818 წ.....	138
პატარა მეჯვრისხევის ცეცხლისჯვარი	140
იკორთის ჟამნ-გულანის ისტორიული ცნობები	
და ენობრივი თავისებურებანი	141
რეზიუმე	145
Resume.....	147
გამოყენებული ლიტერატურა:.....	149